Marie BALMARY

Een terras tussen hemel en aarde

of een psychoanalytica ontmoet een monnik

uit het Frans vertaald door Michel PERQUY

KALAMOS

Oorspronkelijke titel
Le Moine et la psychanalyste
Marie BALMARY
© Éditions Albin Michel – Paris, 2005
* Tijdelijke publicatie online luidens een overeenkomst tussen de vertaler en de Franse uitgever.

Personages

Ruth, een joodse, agnostische psychoanalytica
Simon, een katholieke monnik
Noémie, vriendin en gastvrouw van Ruth
Daan, echtgenoot van Noémie

KALAMOS

Vooraf

Aan de oorsprong van dit boek liggen twee ontmoetingen.

De eerste met de psychoanalyticus Jacques Lacan. In zijn lessen en ook twee keer in zijn praktijk. Toen hij – van anderen – had gehoord dat mijn verhandeling in de Sorbonne door een van zijn voormalige troonopvolgers was geweigerd, ontbood hij me voor een gesprek. Ik was verbaasd en zeer vereerd door de uitnodiging en toen ik eenmaal bij hem was, legde ik hem mijn hypothesen uit. Hij luisterde naar me, vroeg me iets schriftelijk over mijn onderzoek te bezorgen en de volgende week terug te komen. Ik deed het. Die tweede keer sprak hij me moed in, zoals hij dat zo goed kon, en hij spoorde me aan om me in te schrijven aan de universiteit, op het departement dat zijn leerlingen bestuurden. Toen ik op het punt stond te vertrekken, vroeg hij me 'iets af te geven' aan zijn secretaresse. Ik snapte eerst niet waarover hij het had. Maar toen ik eenmaal door had dat het om geld ging, weigerde ik: hij had zelf om de afspraak gevraagd en dit was zeker niet een analytische sessie geweest. Hij aanvaardde mijn weigering met een onverwachte nederigheid.

Op de universiteit waar ik naartoe trok, bleek de door de volgelingen van Lacan geëiste onvoorwaardelijke trouw aan het onderwijs van de meester een nieuw obstakel te vormen, ongeveer hetzelfde waartegen ik al eerder bij de freudiaanse erudiet aan de Sorbonne was gebotst. Het leek me van toen af duidelijk dat de universiteit, net zomin als de bestaande verenigingen van psychoanalytici, een geschikte plek was om het soort riskante onderzoek waar ik mee bezig was, verder te zetten. Door leven en werk van Freud opnieuw te lezen wilde ik weer opklimmen tot fundamentele vragen zoals het gekrenkte subject, de relationele wetten, de oorsprong van het woord… Zo leidde mijn pad naar de bronnen van onze beschaving, in het bijzonder naar de grote figuur Mozes, met wie Freud zich zo vaak had gemeten.

Wat nu? Ik zat misschien op een verkeerd spoor, maar ik was voortaan tenminste vrij van universitaire taken en van iedere vorm van volgzaamheid in mijn denken. Bij gebrek aan een klare kijk op de richting die ik wilde inslaan, kwam het verlangen in mij op om Marc-François Lacan te ontmoeten. De jongere broer van de analyticus, meestal gewoon Marc genoemd, was benedictijner monnik en een erkende exegeet. Ik wilde hem vragen hoe hij ermee omging, met die tweevoudige lectuur van zowel Bijbelteksten als tegelijkertijd het werk van zijn broer dat hij nauwgezet volgde.

Toen ik tijdens de Goede Week op een plaats niet ver van zijn klooster met vakantie was, dacht ik aan hem maar ik veronderstelde dat het heel moeilijk zou zijn om hem in deze periode van bezinning en grote liturgische vieringen te ontmoeten. Ik wist anderzijds dat ik niet zo gauw in de streek zou terugkomen en dus belde ik hem op. Hij antwoordde dat hij me graag wilde ontvangen en

KALAMOS

voegde er verontschuldigend aan toe dat het alleen nog in de voormiddag van Goede Vrijdag kon.

Na een tocht door bergachtig gebied waar ik in de nevel en mist een beetje verloren was gereden, kwam ik op het afgesproken uur aan. Hij wachtte me op aan de portiersloge en toen hij merkte dat ik het zo vreselijk koud had, nam hij me mee naar een ruimte waar een haardvuur brandde en vroeg dan meteen:

'Wil je koffie?'

Ik was verbaasd over een dergelijk voorstel op een dergelijke dag. Blijkbaar had de monastieke gastvrijheid voorrang op de vastenregel... Hij verdween een ogenblik en kwam terug met een koffiebord, een koffiekan en twee kopjes die hij allebei vol schonk, waarna hij er me één van aanreikte. Ik was nog meer verbaasd dat koffie op de morgen van Goede Vrijdag voor een monnik niet verboden was.

We begonnen te spreken. Over alles wat opkwam. En – ik herinner het me heel goed – vanaf de eerste ogenblikken over wat elk van ons van de uitdrukking 'beeld van God' begreep. We waren het eens over het volgende: het beeld van God in Genesis, is de man en de vrouw in hun relatie. Niet de man. En dit voerde ons mee in het onderwerp 'relatie' en alles wat erop berust, met inbegrip van de menselijkheid van mensen en de psychoanalyse. Het wekte bij mij tegelijkertijd verwondering en belangstelling dat een bejaarde monnik zo overtuigd was van het wezenlijke belang van de vrouw voor de man, van de man voor de vrouw en van hun volledige gelijkwaardigheid.

Vrijheid en vreugde kenmerkten deze man van licht. Ik dacht bij mezelf dat de gelukkigste van de twee broers Lacan ongetwijfeld hier zat.

Tijdens de zeer levendige conversatie hebben we de tijd niet zien voorbijgaan; we waren allebei verbaasd toen het voor het officie luidde en er zo een einde aan ons gesprek kwam. Ik zette mijn kopje terug op het bord en merkte toen pas dat hij het zijne onaangeroerd had gelaten, alsof hij het eenvoudigweg was vergeten.

Zo had hij zijn vasten gerespecteerd zonder mij erbij te betrekken: voor mij niet de minste dwang, geen zedenles of zelfs geen teken dat ik eigenlijk had moeten begrijpen. Vasten was zijn zaak, niet de mijne. Hij was weliswaar anders omgegaan met zijn kopje dan ik, maar hij had het niet nagelaten er een neer te zetten tegenover het kopje dat hij mij had aangeboden. Dit uiterst fijnbesnaard gebaar beantwoordde volkomen aan wat er tijdens ons gesprek was gebeurd. De verdeling van het woord onder ons leek me even billijk als die van de kopjes. Met dit verschil dat hij op dat vlak helemaal niet vastte: misschien zorgde het niet drinken van zijn koffie ervoor dat het woord des te meer smaakte…

In een dergelijke conversatie spreken over een 'God die relatie is', over het beeld dat een menselijke relatie ervan geeft, is helemaal geen bedrog.

KALAMOS

Het kwam tot een briefwisseling tussen ons, ik zocht hem twee keer op in zijn klooster en de zeldzame keren dat hij naar Parijs kwam, bracht hij me eveneens een bezoek.

Ik had zoals in een sprookje twee personages op mijn weg gevonden, twee broers, die me beide hadden verbaasd door de zeer verschillende manier waarop ze mij hadden ontvangen.

De eerste had me geld gevraagd terwijl ik niet vond dat hij daar recht op had. De tweede had me te drinken aangeboden op een ogenblik waarop ik het niet had verwacht. In beide gevallen waren mijn verwachtingen fout gebleken: de ene wilde van iets genieten dat hij mij ontzegde; de andere liet mij van iets genieten dat hij zichzelf ontzegde.

De analyticus had me ontvangen zoals een meester grootmoedig een universiteitsloze studentin ontvangt. Maar terwijl hij enerzijds mijn inschrijving mogelijk maakte, was er anderzijds alleen plaats voor mij onder de voorwaarde dat hij de plaats van mijn eigen denken zou innemen; in feite op voorwaarde dat ik mijn eigen onderzoek verzaakte. Toch betekende deze mislukte ontmoeting, die overigens zonder gevolgen bleef, een aanmoediging.

De geestelijke had me ontvangen zoals een vorser een andere vorser ontvangt, om elkaar eenvoudigweg hun aarzelend zoeken en hun ontdekkingen mee te delen. Hij had voor mij de deur geopend, zoals een reiziger, die zich voorlopig ergens heeft gevestigd, een andere reiziger ontvangt en zich om zijn welzijn bekommert, zonder hem de discipline van zijn eigen weg of de visies over zijn eigen reis op te dringen.

Deze ontmoetingen met een monnik waren niet de enige in mijn leven en ze worden ook na de dood van Marc nog met anderen vervolgd. Maar dit soort dialogen is met hem begonnen en ze gaan in zekere zin verder. De vragen die toen werden gesteld, de deuren die toen, dankzij hem, zijn opengegaan, hebben zich sindsdien steeds verder ontvouwd.

Het is onmogelijk onze gesprekken getrouw weer te geven. Zelfs een geluidsopname, gesteld dat die had kunnen plaatsvinden zonder ons te storen, zou niet in staat zijn een verslag te brengen van deze aard van wederzijdse aanwezigheid. Dit soort ogenblikken blijft buiten het bereik van de vertelling. Alleen een opnieuw beleven zoals het in dromen voorkomt, kan er, denk ik, toegang tot verlenen. Hier is de verbeelding en niet het geheugen de ware drager van de herinnering.

Daarbij komt wat de tijd verricht: in het verloop van meer dan tien jaar is het verleden gegroeid.

De personages in de nu volgende bladzijden zijn dus heel verschillend van ons (zij is joodse en ik niet) en ze zeggen niet precies wat wij aan elkaar hebben gezegd. Toch hoop ik dat de lezer er zal kunnen vinden wat in dat soort

KALAMOS

ontmoetingen op het spel staat, wat er wordt aangezet en eruit voortvloeit. Is parabel immers niet de etymologische oorsprong van het Franse woord 'parole'?

Tot slot heb ik voor de dialoogvorm gekozen, niet om gewoon te herhalen wat er werd beleefd, maar om, al was het maar in verbeelding, in het veld te gaan staan waar het woord rondgaat onder mensen die naar elkaar luisteren. Zowel uit de psychoanalyse als uit het lezen van de Bijbel heb ik geleerd dat een dergelijk woord plaatsen kan bereiken waar de eenzame studie nooit zou kunnen heen voeren, zelfs niet in zichzelf. Door de deur, die iemand zo vaak opendoet zonder ze zelfs te zien, zal hij samen met de andere naar binnen gaan. Een deur die te smal is voor één persoon en waar twee mensen vlotjes door geraken. Dit 'woord onder mensen' creëert niet alleen nieuwe gedachten, het vindt ook trefplaatsen uit. 'Rendez-vous': het woord dat matrozen gebruikten om zeker te zijn van de naam van de haven waar ze elkaar zouden treffen indien hun eskader uit elkaar werd geslagen.

Marie Balmary
Pinksteren 2005

KALAMOS

I

Het was einde maart. Op een morgen lag Ruth knus en goed beschermd tegen de wind op het terras, in het eerste lentezonnetje dat ieder jaar weer de beloning brengt voor het geduldig hopen tijdens de winter. Voor Ruth was het niet alleen het begin van de lente en van een herstelperiode. Het was een van die ogenblikken in een mensenleven waar het leven moet ophouden of op een andere manier moet worden herpakt. Na een onduidelijke ziekte met ernstige cardiologische verwikkelingen die haar zodanig in gevaar hadden gebracht dat ze in het ziekenhuis was beland, had men haar gedwongen om voor meerdere weken haar praktijk te sluiten. Ze moest zich maar voorlopig niet om anderen bekommeren, geen sprake van, had de arts gezegd. Zijn advies luidde: vergeet de psychoanalyse, laat het huis achter en vertrek naar een rustige plek in een gezonde lucht, niet te ver van leuke mensen die niets van je verwachten.

Daan en Noémie, bevriende journalisten, hadden heel onlangs een chalet in het middengebergte gekocht. Een zacht huis, hadden ze gezegd, met een heel mooi uitzicht, verrukkelijke buren, even boven het dorp waar nog vrienden woonden. Zijzelf zouden er ieder weekend zijn. Ruth had het voorstel aangenomen. Ze hadden haar net daar naartoe gebracht, even rondgekeken om te zien of er niets wezenlijks voor haar comfort ontbrak en Daan was alweer naar de hoofdstad vertrokken terwijl Noémie nog een paar dagen bij haar bleef.

Ze was in gedachten verzonken, met de blik op het landschap van een bijna ongelofelijke schoonheid, toen ze voetstappen hoorde op de trap die naar de chalet leidde. Ze verwachtte dat Noémie, die op dat ogenblik thuis was, de bezoeker tegemoet zou gaan. Maar neen. Nergens beweging. Ietwat aarzelend stond Ruth op en ging de man tegemoet die langzaam de laatste treden van de trap besteeg. Ze herkende hem na al die jaren. Meteen. Alleen al de kledij. Noémie had het verschillende keren over hem gehad, de vorige avond nog; Ruth had er het zwijgen toegedaan. En nu stond hij voor haar.

‘Waarom kom je?’ vroeg Ruth.

De abrupte vraag verraste zelfs haar die ze stelde en de toonaard die heel bruusk klonk, betekende in feite: geef mij een waarachtig antwoord, ik zal geen centimeter wijken. De man bleef op de laatste trede staan, keek haar aan en zei:

‘Onze gemeenschappelijke vriendin Noémie heeft me gevraagd of ik je deze morgen hier wilde ontmoeten. Ze vond het beter je instemming niet te vragen. Ik weet niet of ze gelijk heeft gehad en of ik er goed aan heb gedaan te komen. De manier van doen is een beetje bruusk, geef ik toe. Maar als je niets van dit bezoek wilt weten, dan is een enkel woord genoeg.’

Ruth keek de stilstaande man aan, de grote gestalte in de lange monnikspij; het gezicht, de blik, de handen, naar haar gekeerd maar ingehouden.

‘Kom binnen,’ zei ze heel stil.

Ze namen plaats op het terras. Om op de eerste vraag van de man, meer bepaald over haar gezondheidstoestand, te antwoorden, zei Ruth alleen maar, enigszins geprikkeld:

‘Het gaat nu de goede kant uit.’

‘En dat betekent…?’

‘Ik heb het niet over ziekte of oud worden. Dat zijn woorden die alleen wijzen op een slecht functioneren, of gewoon op slijtage. Ze schenken geen betekenis aan wat vanaf een bepaald ogenblik plaatsvindt. Ik zocht naar een groter woord. Jullie, gelovigen, gebruiken de term ‘schepping’ voor de komst van nieuw leven. Maar voor het heengaan blijken jullie niet over een groot woord te beschikken. Er zijn andere religies waar ook de afbraak van goddelijke aard is. De god van het Westen lijkt enkel het goede te hebben uitgevonden, jullie laten de verantwoordelijkheid voor de dood over aan de mens. Zo gaat het er in deze cultuur toch aan toe, of niet?’

Ze stopte, aarzelend tussen een lusteloze vermoeidheid ten aanzien van nog meer woorden en een verlangen om te spreken dat ze op dat ogenblik enkel in haar woede kon waarnemen. Zou ze de kracht hebben en voelde ze eigenlijk het verlangen voor de strijd die een dergelijke ontmoeting onvermijdelijk met zich zou meebrengen?

‘“Ont-schepping” dus, laat het ons niet uit de weg gaan’, zei de man.

Ze nestelden zich ieder wat dieper in hun fauteuils. Noémie, die binnen in het huis niet de woorden kon verstaan, maar wel de muziek van de stemmen zodat ze op die manier toch de gebeurtenissen volgde, koos dit moment uit om koffie en groene thee te brengen en zich dan, met een glimlachje maar zonder hen aan te kijken, terug te trekken. Na een poosje dat alleen aan het ritueel van de uitwisseling – koffie? suiker? dank je – was gewijd, viel er een stilte vol oorverdovende obstakels voor het woord. Simon sprak als eerste:

‘Zoveel jaren zonder elkaar weer te zien. Misschien weten we zelfs niet meer hoe elkaar te noemen. Wat mij betreft, ik ben nog altijd Simon.’

‘Ik ben Ruth.’

Zij merkte de vraag in zijn ogen.

‘Ik heette vaker France, is het niet? Of France-Ruth? Nu ben ik nog enkel Ruth. Het klopt dat het in dit land geen gemakkelijke voornaam is. De mensen weten niet hoe hem uit te spreken. Ze zien de schrijfwijze maar de uitspraak “ruut” hindert ze, en ze zijn heel verbaasd dat het eigenlijk “roet” wordt uitgesproken, wat eigenlijk niet geschreven staat[1]. Je doet er goed aan te zeggen hoe ik je mag noemen,’ voegde ze eraan toe. ‘Ik waarschuw je dat ik absoluut niet geneigd ben je met “eerwaarde vader” of zoiets aan te spreken.’

---

[1] In het Frans betekent het woord ‘rut’ bronst(tijd). De vertaler heeft ervoor gekozen hier gewoon Nederlandse fonetische schrijfwijzen weer te geven en geen andere woordspelingen te zoeken.

KALAMOS

Er school genuanceerde ironie in de blik die ze tot hem richtte en ze vervolgde:

‘Overigens zou jullie religie het mij verbieden, toch? Natuurlijk is het een van de verboden die de christenen het minst van al naleven. Wie “Zeer Heilige Vader” zegt, overtreedt de Evangeliën als ik me goed de tekst herinner die ik als jong meisje luid voorlas om mijn ouders te provoceren…’

Simon kon een glimlach niet onderdrukken. ‘Zo vind ik haar weer,’ dacht hij. ‘Toen ze twintig was, bleek ze al niet bereid zomaar iets te slikken. Ze mag dan vandaag zo broos zijn als glas, ze gebruikt haar drie grammen kracht nog om een incoherentie aan de kaak te stellen. Ze is nog altijd dezelfde en toch gaat haar onverzettelijkheid vandaag gepaard met een vreemde gratie.’ Hij hernam hardop:

‘Je verwijst naar de zin uit het evangelie van Matteüs, denk ik: “Jullie moeten je niet rabbi laten noemen, want jullie hebben maar één meester, en jullie zijn elkaars broeders en zusters. En noem niemand op aarde vader, want jullie hebben maar één vader, de Vader in de hemel.”

‘Ja,’ zei Ruth. ‘De tekst is nog uitdrukkelijker dan ik het me verbeeldde. Hoelang nog zullen de christenen tolereren dat een dergelijk woord dode letter blijft? Ook in jullie klooster is er een vader abt, is het niet? Aangezien Abba in het Hebreeuws ook “vader” betekent, heb je daar al twee tekortkomingen ten aanzien van de wens van Jezus. Een beetje veel, vind je niet?’

Hij wendde zijn blik af naar de bergen voor hen.

‘Ik zal mijn stelling over die armetierigheden verklaren, anders geraken we niet ver… Ik zou je kritiek op verschillende manieren kunnen beantwoorden, Ruth. Ik zou ze kunnen weigeren en ontkennen dat de katholieke godsdienst op welk punt dan ook het Evangelie heeft overtreden; maar ik zou daarvoor zowel de letter van de tekst als de geschiedenis moeten verloochenen. Want de tekst die ik zojuist aanhaalde, staat wel degelijk in het evangelie van Matteüs, hoofdstuk 23. Je kan inderdaad bezwaarlijk beweren dat die zin in de Kerk vaak werd gelezen, besproken of onderwezen. De meeste gelovigen kennen hem niet eens en hebben hem dus nooit toegepast. Alleen enkele kloosterorden, zoals de dominicanen bijvoorbeeld, die later werden opgericht dan de mijne, respecteren dit en hebben daarom beslist elkaar van hoog tot laag “broeder” te noemen en zich ook zo door anderen te laten noemen. Je kritiek is een schot in de roos. Maar als ik deze ontsporing erken, kan ik me ofwel gewoon en heel eenvoudigweg van deze religie afwenden of ik kan proberen ze opnieuw, en deze keer op een juiste en waarachtige fundering, te grondvesten: proberen een andere Kerk te bouwen die afgoderij aanklaagt en kapt met alle schandvlekken uit het verleden. Ik deel in grote mate deze kritiek en dit verlangen. Het vervelende als je de Kerk opnieuw in een zogenaamde oorspronkelijke zuiverheid van de boodschap wilt grondvesten, is dat de poetsbeurt steeds opnieuw moet plaatsvinden, er komen altijd meer hervormingen bij.’

Hij zweeg een ogenblik alvorens verder te gaan, maar nu met zijn gezicht half naar haar gekeerd:

‘Ik denk dat ik tijdens mijn leven ongeveer alle kleuren heb gezien waarop ik net zinspeelde: ik heb enige tijd de Kerk geïdealiseerd – neen, ze had helemaal niets verraden –, ik was ook enige tijd erg opstandig tegen de instelling die ons de Schrift doorgaf en tegelijkertijd grotendeels de toegang tot de tekst afsneed. Daarna heb ik een lange periode neen gezegd aan alles, het kon me nog zo weinig schelen dat ik zelfs geen hervorming meer verlangde. Later ondernam ik een zoektocht naar radicale vernieuwing, maar ik koos uiteindelijk een vijfde weg: de erfenis, met de passiva erbij, aanvaarden. Mijn argwaan ten aanzien van de instelling is niet minder geworden, maar door een langdurige omgang met mijn eigen deviaties en die in mijn naaste omgeving, ben ik geduldiger geworden voor de vervalsingen van het woord. Overigens werd deze Kerk, zoals je je misschien herinnert, gegrondvest op een man die zijn meester en vriend en zelfs zijn woord heeft verloochend. Hij heette Simon alvorens Petrus te worden genoemd. Als ik dus aan de kant van de ononderbroken opvolging van de apostelen blijf staan, dan is het om deze zwakheid niet te vergeten die – gelukkig maar! – in iedere generatie wordt bewaard en vermoedelijk zelfs herhaald. De verloochening van Petrus lijkt me alles bij elkaar als grondvest betrouwbaarder dan zuiverheid en volmaaktheid als begin van het christendom. Is er in het woord iets steviger dan een erkende zwakheid? Bovendien heeft de Reformatie ook binnen de katholieke kerk enkele vruchten voortgebracht. De machtshonger die de Kerk naar de ondergang leidde, is geleidelijk verdwenen. En tegelijk haar zelfvoldaanheid. Het is, om tegenwoordig katholiek te zijn, niet meer zo noodzakelijk om de erfenis van het protestantisme te verzaken. En wat het woordje “vader” betreft, ik kom er eindelijk op terug, zie je, ik gebruik het ongeveer alleen in het gebed, zoals Matteüs het aanbeveelt. Ik noem onze abt bij zijn voornaam en ik vraag nooit dat men mij met “vader” aanspreekt, ook al wordt mijn opdracht hier traditioneel omschreven als “vader novicemeester”. Maar hoe zou ik iedere vorm van overdracht verbieden, zoals het in jullie vak heet? Volgens de tekst van Matteüs richt de vraag van Jezus om zich niet “meester” te laten noemen trouwens aan degene die gezag kunnen uitoefenen en hij verlangt van hen niet dat ze het woord “vader” weigeren. Dit laatste verbod geldt anderen, die geneigd zijn zich ten aanzien van menselijke vaders in een plaats van zoon op aarde te plaatsen, terwijl ze zonen zijn van de ene, de hemelse.’

En terwijl hij zich nu helemaal naar haar wendde:

‘Dit is mijn antwoord, een beetje lang maar noodzakelijk, lijkt me. Ik ben dus als “broeder” gekomen…’

‘Broeder Simon…’, zei ze, ietwat dromerig.

Tegen haar verwachting had de monnik haar een echt antwoord gegeven. Hij had zich niet verscholen achter een kant-en-klare doctrine om haar te

verklaren wat ze eigenlijk van de tekst van Matteüs moest denken. Hij had maar één enkel steunpunt gebruikt: het verhaal van zijn eigen weg en van de opeenvolgende fasen van zijn eigen begrijpen. Ze was heel gevoelig voor die houding. Hij had gesproken over een "erfenis met de passiva erbij", wat meteen betekende dat hij zich bewust was van de passiva: woorden die zij zelf had kunnen gebruiken om de weg van een analytische kuur te beschrijven. Simon had bovendien haar kritiek op de "Zeer Heilige Vader", die ze hem uit pure provocatie naar het hoofd had geslingerd, niet alleen aanvaard, maar ook door een herinnering aan de tekortkoming van de eerste paus bevestigd. Inderdaad niet een "Zeer Heilige Vader". En volgens Simon bleef iedere paus de eerste behoeder van de verloochening… Maar betekende dit ook niet dat een schuldgevoel werd onderhouden, iedere morgen opnieuw, bij iedere zonsopgang? Was er in dit verhaal immers geen sprake van een haan die de trouweloze apostel had gewekt? Wat betekende die haan? Ze wist het niet meer precies, maar neen, ze wilde die haan nu liever met rust laten. 'Allemaal erg interessant,' dacht ze, 'maar als ik niet verder geraak dan kritiek spuien en als hij telkens de dingen vanaf het begin van de Kerk moet hernemen, zal het voor beide een uitputtingsslag worden.' Ruth knikte goedkeurend zonder te vervolgen. Simon veranderde van onderwerp:

'Onze paden, die elkaar hebben gekruist toen we student waren, kruisen elkaar nu opnieuw, na dertig jaar. Het toeval heeft voor ons nog eens zijn trukendoos aangesproken, vind je niet?'

'Ja. Ik was geïntrigeerd toen Noémie me vorige zomer over jou vertelde. Een bizarre indruk. Het kostte me enkele dagen om te beseffen dat de monnik die ze in het klooster dicht bij haar nieuwe chalet ontmoette, de student medicijnen was met wie ik eindeloze uren in de kroegen van het Quartier Latin had gediscussieerd.'

'Wat mij betreft is het dankzij een detail dat ik in de toespelingen van Noémie de herinnering heb teruggevonden aan een vriendin die zoveel in haar leven had veranderd: haar naam, haar voornaam, haar beroep… Feitelijk verbaast het me nog dat Noémie, zonder iets over ons te weten, zowel aan de een als aan de ander de tekenen heeft doorgegeven waardoor we ons konden herkennen.'

'Ze heeft van god weet wie een bijzondere gave gekregen om allianties tussen mensen op te merken. Toen ze nog een kind was en midden in een feest of een ontvangst rondliep, voelde ze meteen wie met wie samenging. Ze heeft daardoor ook enkele geruchtmakende flaters op haar actief – ze heeft het me zelf verteld – toen de betrokken mensen hun verhouding liever niet aan de grote klok hingen…'

'De soort scherpzinnige stoethaspel die op een dag journalist wordt… of psychoanalyticus?' zei Simon met een lichte glimlach.

‘Ja, ik behoor ook tot dit soort stoethaspels,’ erkende Ruth. Maar psychoanalyticus word je pas na heel veel omwegen. Dit vak is zelden het eerste dat iemand uitoefent. Het is eigenlijk helemaal geen vak.’

‘Dat van mij ook niet,’ zei de monnik. ‘We hebben uiteindelijk al die arbeid verricht om ten slotte “zonder beroep” te zijn.’

Nu was Ruth aan de beurt om bij zichzelf te zeggen: ‘Hij is niet veranderd. Nog altijd die zachtheid, het kattengeduld dat je niet zou verwachten bij een zo stevig gebouwde kerel. Liefhebber van paradoxen en paden die al van bij het begin bochtig zijn.’ Zo vormden zich bij beide gedachten over de andere, die ze nochtans helemaal niet geneigd waren om aan elkaar te bekennen.

Als door een zwijgende overeenkomst lag over dit eerste onderhoud een web van voorzichtigheid. Nadat de eerste bruggetjes weer waren gelegd, wisselden ze niet meer dan nieuwsflarden uit, fragmenten van herinneringen die hun niet te na lagen, enkele eerder onpersoonlijke opvattingen. Ruth meende door de toespelingen van Noémie te hebben begrepen dat Simon wellicht niet aan het beeld beantwoordde dat zij, Ruth, zich van een monnik vormde. Maar hoe kon een vrouw, joodse en psychoanalytica, een dergelijke ontmoeting aangaan zonder zelf de argwaan te voelen waarvan zij verwachtte dat ze hem bij de andere opwekte? De Kerk had zich zoveel eeuwen en zelfs nu nog zo vaak verzet tegen de vrijheid van denken, spreken en verlangen waartoe de psychoanalyse toegang kan verschaffen. Zij had zoveel patiënten beluisterd die via een identificatie met Christus aan een denkbeeldig kruis genageld waren waarop ze maar bleven lijden zonder te kunnen sterven.

Aan de kant van Simon ontbrak het evenmin aan obstakels. Hij had van Noémie vernomen dat Ruth zich wat ‘religie’ betreft eerder in de lijn van Freud situeerde: religie intimideert de intelligentie, veroordeelt genot als des duivels, houdt het leven in een korset van onbuigzame en onmogelijk na te leven regels en voorschriften die ten slotte de mens ziek maken. Welnu, Simon had sommige voormalige analysanten ontvangen bij wie de intelligentie inderdaad sterk geïntimideerd was, maar door de psychoanalyse zelf en niet door de godsdienst; hun leven was uit een korset bevrijd, maar ze twijfelden voortaan aan de minste affirmatie, ze vonden iedere opwelling verdacht. Verdwaalde zielen waren het, aan wie men hun eigen verlangen als wet had gegeven en hun tegelijkertijd ieder steunpunt van buiten had ontzegd. De monnik wist ook heel goed dat hij, zeker bij een eerste ontmoeting, de instelling vertegenwoordigde die het meest was aangeklaagd als het op geestelijk machtsmisbruik aankwam. Hij had geleerd andermans woede te ontvangen. Ook dat was overdracht: de zoon van de moordenaar moest verdragen dat hij alleen al door zijn aanwezigheid de pijn en de haat van de andere opwekte. Tot die andere zou merken dat ook de zoon had gehuild en spijt had over wat zijn vader had uitgericht; een vader die trouwens bijna de zoon had gedood en toch bleef die laatste zijn vaders naam dragen.

Ruth en Simon beleefden die eerste ogenblikken samen elk op een verschillende manier. Voor hem was het een geplande ontmoeting waarnaar hij had verlangd. Hij had in zijn binnenste een plaatsje bereid om Ruth te ontvangen. Het ging er voor haar heel anders aan toe. Het was een onaangekondigde wederverschijning. Ook al had hij haar meteen het recht gelaten om de ontmoeting te weigeren, ergens in haar kegelde deze intrusie een grens omver, ze heropende een plaats uit het verleden. In dit gebied van het onverwachte welden gevoelens en gedachten op waarvoor ze niet de tijd had gehad om zich op hun aanvaarding of afwijzing voor te bereiden.

Na een halfuur behoedzame conversatie voelde Ruth hoe ze verbleekte van vermoeidheid. Simon zag de verandering op haar gezicht, zag een aanzet tot geeuwen. Hij maakte zich op om afscheid te nemen, met de gedachte dat de laatste woorden die ze nu zouden uitwisselen inderdaad misschien de laatste zouden zijn. Wie weet of ze hem nog wilde weerzien? Ze namen heel kort afscheid, met een paar beleefdheidsformules. Alleen de blikken spraken echt, in een moeilijk te ontcijferen taal. Noémie had het geschuif van fauteuils gehoord en ving Simon in het voorbijgaan op om hem tot aan de trap te begeleiden, even zwijgzaam als hij. Ruth hoorde die stilte van op het terras en ze waardeerde het. In het spel dat tussen hun drieën werd gespeeld, lag de bal nu in haar kamp. Ze ging uitgeput op een ligstoel liggen. Toen overviel haar een ogenblik van pure vreugde, helemaal onverwacht, dat ze toeschreef aan een teruggevonden vredigheid en het schitterende tafereel voor haar ogen. Een vreugde die ze meenam toen ze haar ogen liet dichtvallen.

De lunch duurde maar even. Ruth was heel erg moe en sprak over andere dingen. Noémie wilde niet het initiatief nemen om op het bezoek van die ochtend terug te komen en vertrok vroeg naar de stad. Ruth ging slapen. Na het avondeten begon Noémie zich toch ietwat zorgen te maken omdat Ruth over het bezoek van Simon bleef zwijgen; ze maakte vuur en bracht iets warms te drinken. Ze zag erop toe dat Ruth het zich gemakkelijk had gemaakt, ging er zelf gezellig bij zitten en stak van wal:

‘Ben je heel boos op me?’

‘Vanwege Simon?’

‘Ja.’

‘Ik weet het niet. Misschien. Ik wil vooral dat je twee vragen beantwoordt: waarom wilde je dat ik hem weerzag en waarom heb je me niet van zijn bezoek op de hoogte gebracht?’

‘Enkele dagen geleden heb ik je nog eens over het klooster en over hem gesproken,’ zei Noémie. ‘Je hebt naar me geluisterd zonder te antwoorden, je leek heel ver weg. Weet je nog?’

‘Ja. Wat je me vertelde stemde me inderdaad dromerig. Behalve voor wie nog volledig de rationalistische stellingen van Freud onderschrijft, kun je je

amper voorstellen hoe ontzettend veel vragen een monnikenbestaan, een “leven gewijd aan God”, aan een psychoanalyticus kan stellen – tenminste, als hij of zij bereid is erover na te denken of als hij of zij, zoals ik, niet meer in staat is om de vragen over de zin van leven en dood te verdringen of zelfs tot later uit te stellen.’

‘Je ontvangt nochtans geestelijken in je praktijk, je weigert ze niet, of wel?’

‘Er is een groot verschil. Het feit dat ze naar de psychoanalyse toe komen, bewijst al dat ze bereid zijn om iets in vraag te stellen, dat ze willen geholpen worden. Ik zie natuurlijk alleen degene die in staat zijn om een noodkreet te slaken. Wat ze dan drijft, is hun lijden, niet hun geloof. Soms maken ze hun eerste keuze opnieuw en ze blijven, maar op een andere manier, in hun klooster. Anderen zeggen een heel lastig religieus leven vaarwel, hoewel het ze nochtans vaak in staat heeft gesteld om tegelijk een eerste breuk te verwezenlijken met hun leefwereld alsook een herhaling – of een onbewuste enscenering – van wat in hun familie was gebeurd. Dit kan een gevaarlijke doorgang worden, maar heel nuttig voor wie er zich - via het woord - weet uit te redden.’

‘Ruth, zou je niet hetzelfde kunnen zeggen over eender welke sekte?’

‘Ook daar is er een verschil. Een voorbeeld: ik heb het meegemaakt dat religieuze orden met een lange traditie, met een lange ervaring op het vlak van relaties, meer dan eens mensen die wilden weggaan, hebben geholpen om weer een plaatsje in de samenleving te vinden. Ik herinner me mannen en vrouwen – waarvan sommige trouwens psychoanalytici zijn geworden – die van hun orde de mogelijkheid hebben gekregen een opleiding verder te zetten of een ruimte te huren om hun praktijk te beginnen. Sekten doen zoiets nooit. Wie ze verlaat, bestaat niet meer.’

Ruth kwam even op adem en vervolgde dan:

‘Een geestelijke buiten mijn praktijk ontmoeten, is iets heel anders. Wat zouden wij elkaar kunnen vertellen? Er gaapt een afgrond tussen mij en een katholieke monnik. Ik geloof niet in God, hij vermoedelijk niet aan het onbewuste. In zijn ogen is de waarheid goddelijk, ze werd aan de mensen geopenbaard en is in een mens geïncarneerd. In mijn ogen is de waarheid menselijk, ze blijft voor ons verborgen en laat zich slechts vangen in wat we niet weten. Voor hem komt het woord van buiten, voor mij van binnenuit. Met het celibaat, de armoede, dat soort gemeenschap van mannen en het godsdienstige leven heeft hij gekozen voor een leven ergens over het mens-zijn heen. Mijn leven en werk zijn integendeel ondergedompeld in het verschil der seksen en generaties, in de samenleving van mijn tijd en in het wetenschappelijk onderzoek. Ik heb ongeveer geen enkele weg gevolgd die zijn Kerk voorschrijft: ik ben gescheiden, ik leef met een man die niet mijn echtgenoot is… Bovendien ben ik een joodse en agnostisch. Jij, jij sprak met mij over een katholieke

monnik, Noémie, over een gelukkige monnik. Ik wist niet wat ik hem zou kunnen vragen dat voor hem aanvaardbaar was, ik wist niet wat ik hem over mijn eigen onderzoekswerk kon vertellen omdat het mij zo in tegenspraak lijkt met het zijne. Zelfs gewoon naar hem luisteren leek me moeilijk omdat ik dacht dat niet zozeer hij, maar de doctrine en de moraal van zijn godsdienst zouden spreken. Toen gebleken is dat ik die man als een jonge, schitterende en vrije student had gekend, zag ik nog minder hoe we elkaar konden ontmoeten zonder dat er, voor hem en voor mij, essentiële dingen aan bod zouden komen waarover we het zeer waarschijnlijk grondig oneens waren. Tenzij we elkaar zoals deze morgen ontmoeten, met de kiezen op elkaar. Vermoeiend, hoor!'

'Ja, en frustrerend, het spijt me,' gaf Noémie toe. 'Ik vermoedde wel dat je gevoelens ten aanzien van Simon zeer gemengd zouden zijn. Dus dacht ik het volgende: een ontmoeting met Simon kon je interesseren, maar je geloofde niet dat ze mogelijk was. Je geloofde niet dat hij – de monnik die geen hulp vroeg – het verlangen kon hebben om met jou te spreken, jij de joodse psychoanalytica en criticaster van de godsdienst, en dat hij bovendien bereid kon zijn over "alles" te spreken. Dat alles geloofde je niet. Dus moest hij het jou zelf komen aanbieden. Vergiste ik me?'

'Neen, je zit er heel dichtbij met wat je daar zegt,' antwoordde Ruth.

Noémie vervolgde haar pleidooi:

'Wat mij betreft had ik twee redenen om zo te handelen. Ten eerste is het de eerste keer dat ik een monnik ontmoet die oprecht aandacht schenkt aan een vrouw als ik, tegelijkertijd joodse en niet-joodse, ongelovige, en met meer belangstelling voor teksten dan voor geloof, cultus en gebed. Zijn belangstelling voor dezelfde teksten, zijn kennis van het Hebreeuws – niet alleen van Grieks en Latijn – hebben me verbaasd. Toen ik er met jou over sprak had je weliswaar andere muizenissen in je hoofd, maar je stilzwijgen heeft me toch geïntimideerd.'

'Vertel me nog eens hoe jij hem hebt ontmoet?'

'Op een dag hebben vrienden aan Daan en mij voorgesteld om ze voor een weekend naar een klooster te vergezellen voor een "reis door de Bijbel". En ook al zijn we journalisten zijn en behoorlijk veel onderweg, met dit soort reis hadden we niet de minste ervaring.'

'Zijn jullie er allebei naartoe geweest?' vroeg Ruth.

'Neen. Daan was erg wantrouwig en hij is het op dit punt trouwens gebleven. Ik dacht: als er alleen rabbi's zijn, ga ik niet. Met alleen priesters ga ik ook niet. En als er geen andere leken waren geweest, evenmin. Maar het ging om een ontmoeting tussen mensen onderling, waarom dan niet? In dat klooster waren dus mannen en vrouwen, uit verschillende vakgebieden, met verschillende geloofsovertuigingen en van verschillende afkomst. De eerste keer een vijftiental: allemaal mensen die gewoon als lezers waren gekomen. Het was een vreemd gevoel voor mij, dat ik, die op dat vlak ongeveer niets wist, als gelijke

kon lezen met anderen, die zoveel geleerder waren. En daar heb ik in Simon een vrije mens ontmoet: ik heb hem nooit onderworpen gezien noch een andere onderwerpend. En boven al de rest heb ik vooral een zeldzame vriend gevonden. Jij bent zelf een zeldzame vriendin. Dat alleen was voldoende geweest om jullie aan elkaar voor te stellen. Ik heb op een bepaald ogenblik begrepen dat jullie ooit beste maatjes waren geweest aan de universiteit en ik kon me niet voorstellen dat ik elk van jullie voor mij alleen zou behouden. Tot daar de eerste reden.'

Noémie dronk een slokje terwijl ze stiekem naar Ruth keek en vervolgde:

'Mijn tweede reden om zo te handelen, is wat je net hebt doorgemaakt, Ruth. Ik heb je dagenlang in het ziekenhuis gezien met je man en de drie kinderen bij je. Niet één van hen was bij machte jou de woorden laten uitspreken: "Ik denk dat ik ga sterven".'

'Hoe zou ik het hun kwalijk kunnen nemen? Het is mijn familie: zij kunnen zich mijn afscheid nog niet indenken of het uitspreken zoals jij en ik het konden.'

'Ja, ik weet het. Ze zouden de indruk hebben gehad dat ze de dood in de kamer binnenloodsten, dat ze haar werkelijk zouden roepen door erover te spreken. Maar ik heb ook je collega's en zelfs vrienden gezien. Behalve twee onder hen die – als bij toeval – een band hebben met een traditie, boden al de andere je hulp aan op professioneel vlak – je patiënten ontvangen, ze eventueel verwijzen – maar ze wisten geen raad met wat jij doormaakte. Jouw zorgen betreffende de dood bleken voor hen geen zin te hebben. Je hebt me verteld hoe zielig sommige reageerden toen je hun over de ernst van je toestand vertelde: de ene antwoordde met een woordspeling, de andere met een citaat van Lacan. Ook zij konden je niet echt horen. Dat een mens sterfelijk is, maar dat zijn verlangen hem over die sterfelijkheid heen voert, neen, naar zoiets hebben ze geen oren. Ik heb de indruk dat het in hun ogen voor een bewuste volwassene verboden is een dergelijk verlangen te hebben. Zij vinden – zoals Freud – hun waardigheid in de stoïsche aanvaarding van de absurditeit waarin de mens maar een dier is dat, ten eerste niet moet denken dat het méér is dan een dier, ten tweede als een grote jongen moet aanvaarden dat hij 'maar' dat is en, ten derde, zonder jammeren de komst van het Niets moet afwachten, dat desnoods een handje zal worden geholpen als het te traag komt. Terwijl jij, ook al sta je argwanend ten aanzien van iedere vorm van geloof, nooit genoegen nam met die ellende. Ik vertel het allemaal op mijn manier.'

'Je hebt gelijk. Zoals je het zo goed zegt, ik heb nooit het verlangen verzaakt dat het anders zou kunnen zijn. Op dit punt volg ik feitelijk Voltaire: zoals hij denk ik dat twee keer geboren worden niet méér verwonderlijk is dan één keer. De verschillende vormen van geloven in een hiernamaals lijken me niet méér illusoir dan niet geloven. Ik heb er alleen nog geen gevonden die mij begerenswaard lijkt en daar ligt voor mij het grootste obstakel.'

KALAMOS

‘Zo kom je vanzelf bij het laatste dat ik je wilde zeggen. Ik hoor niet bij je familie of je collega’s, maar ik heb klaar en duidelijk ingezien dat jouw leven niet buiten gevaar is en wellicht nooit meer zal zijn. Dat je, zelfs als je nog lang leeft, voortaan langs de rand van de dood zult lopen.’

‘Noémie, vertel, wie onder de sterfelijke wezens loopt niet langs de rand van de dood?’ onderbrak Ruth, die onwillekeurig luider was gaan spreken.

‘Natuurlijk,’ gaf Noémie toe, ‘maar we leven niet echt langs die rand, je weet het maar al te best. Een bewust en permanent stervensgevaar is iets anders. Je hebt me ooit verteld dat je op je vijftiende geboeid was door metafysica; welnu, jij haalt die figuur nu weer in, of zij gaat je nog altijd voor, ik weet het niet. Maar zij zou Freud vierkant hebben uitgelachen indien hij haar zou hebben aangesproken zoals in die brief waarvan ik de termen altijd weer vergeet…’

‘Een brief uit 1930: “De metafysica… daar heb ik geen orgaan voor… het is zelfs iets schadelijks”?’

‘Ja. Je hebt me dat voorgelezen in het ziekenhuis, weet je nog? Je hebt me die dag gezegd dat je waarschijnlijk spoedig zou sterven en dat Freuds mening over deze kwesties je geen moer meer kon schelen. Dat stervenden recht hebben op de opium die grote geleerden de lijdende mens willen ontzeggen, en op de troost die zij uit de cultuur willen rukken… Jouw half-humoristische, half-ernstige vraag luidde: waar vind ik nog opium van goede kwaliteit? Ik heb wel gemerkt dat je een gesprekspartner miste in deze dimensie waarvoor je niet langer misprijzen koesterde: de dimensie van het leven dat door/over de dood heen wil. Toen bleek het toeval te willen meespelen. Ik had niet zo lang tevoren Simon leren kennen. Een toeval dat ook met je eigen verleden speelde. Ik verbeeldde me dat je misschien in de lente naar onze vallei in de bergen zou kunnen komen, en dat ik er dan voor zou zorgen dat Simon en jij elkaar zouden weerzien. Je bent gekomen en ik voelde dat er voor die afspraak obstakels waren die ik niet in staat was zelf op te ruimen. Alleen Simon kon het… misschien.’

De wirwar van brandende houtblokken in de haard begon in te storten. Noémie was blij dat ze zich met het vuur kon bezighouden zonder Ruth aan te kijken. Als enig antwoord kwam deze achter haar rug dichterbij en legde een hand op haar schouder. Noémie draaide zich om en zag de tranen in Ruths ogen: een deur die lang dichtgespijkerd was gebleven, was weer opengegaan.

II

Ruth had niet méér nodig dan dit gesprek met Noémie, enkele dagen rust en reflectie, om dan Simon weer op te bellen. Zo ontstond een regelmaat van ontmoetingen tussen hen beide: zomaar, zonder reden, zonder doel en zonder definitie.

De vertrouwelijkheid van toen ze student waren, kwam weliswaar niet helemaal terug maar ze vonden het goed zo. Het leven had aan beide geleerd een afstand tussen wezens te eerbiedigen en zowel de een als de andere paste die ervaring voortaan toe om mensen te benaderen.

‘Simon, hoe komt het dat je de medicijnen vaarwel hebt gezegd?’

‘Ik wilde je dezelfde vraag stellen. We hebben ze op een heel verschillende manier de rug toegekeerd, jij te midden de studie nog, is het niet? Ik had er tien jaar praktijk op zitten.

‘Wie begint te vertellen?’ zei Ruth.

‘Jij. Jij hebt het onderwerp op tafel gegooid,’ zei Simon.

Na een stilte begon Ruth:

‘Het lot kan ons van alles opleggen. Maar het kan ons gelukkig niet beletten te reageren. Medicijnen studeren was heel bewust mijn onmiddellijk antwoord op de handicap die mijn zus in een rolstoel had gekluisterd. Voor een gezond iemand zoals ik kon er geen sprake zijn van rustig nietsdoen ten aanzien van dood en handicap. Ik heb dus voor de strijd tegen het kwaad gekozen onder zijn enige vorm die ik toen kende. Medicijnen studeren was dus wel degelijk mijn beslissing, maar die studie opgeven heb ik eigenlijk nooit zelf beslist. Omdat het niet van mijn verstand kwam heb ik er lang over gedaan om te begrijpen dat die opgave in werkelijkheid van mezelf kwam, en niet door de ziekte was opgedrongen. Ze kwam van veel dieper dan van mijn verstand. Misschien herinner je je het nog: we verloren elkaar in de loop van het jaar uit het oog, ik verdween van de medische faculteit en verliet Parijs. Je had het vermoedelijk geraden: ik was ingestort.’

‘Ik heb inderdaad zoiets verondersteld. Zonder het te begrijpen.’

‘Het begon allemaal tijdens een van mijn eerste stages. Ik was ogenschijnlijk bijzonder goed terechtgekomen: een zeer gespecialiseerde dienst, een dynamisch team en spectaculaire resultaten. Maar feitelijk kreeg ik daar een grote schok. Ik dacht dat een arts in de eigenlijke zin van het woord een clinicus was, degene die op de rand van het bed ging zitten en met de zieke begon te praten. Overigens was mijn idee niet verkeerd, verschillende van mijn kameraden hebben zoiets gekend en hebben verder gestudeerd. Maar in mijn supergespecialiseerde dienst ging een arts niet meer zitten: hij besteedde veel meer aandacht aan schermen, grafieken en laboresultaten dan aan hetgeen patiënten konden vertellen. Rekening houdend met wat ik zocht, was ik natuurlijk niet op mijn plaats in deze hoogtechnologische geneeskunde waar het diensthoofd en zijn team alleen aan het volgende congres dachten en aan de publicatie van de operatietechniek die ze op punt hadden gesteld. Ik voelde me er steeds slechter. Op een dag drong het tot me door dat ik tijdens mijn vrije tijd in het ziekenhuis veel meer tijd doorbracht met patiënten, ziekenzusters en secretaressen dan met artsen. ’s Anderendaags geraakte ik mijn bed niet uit; in plaats van arts was ik ziek geworden. Het was mijn tweede manier om te strijden, maar op dat ogenblik wist ik het

vanzelfsprekend nog niet. Voor mij, net zoals voor mijn familie, was het gewoon een onbegrijpelijke ziekte. En een mislukking. Ik bespaar je mijn lange dwaaltocht van arts naar arts en tot bij de psychiater. En ook daar heeft het heel wat voeten in de aarde gehad vóór hij ervan afzag mij te willen genezen… Toen hij het op een dag beu was geworden dat er helemaal niets lukte, verwees hij me tegen zijn zin naar een psychoanalyticus. Psychoanalyse sprak me eigenlijk evenmin aan, maar ik had geen keuze: het was voor mij de laatste deur vóór de dood. Ik kende in die tijd niemand die het al had meegemaakt en toen ik die ruimte voor woorden ontdekte, kreeg ik het gevoel dat mijn leven een tweede keer begon. Mijn eigen leven, niet het leven dat ik tot dan toe dacht te moeten leven en waarvoor rond mij alle middelen werden aangewend om me opnieuw in staat te stellen het verder te leiden. Ik heb toen gevoeld, ik heb toen begrepen dat ik niet de fysieke dood wilde bestrijden, maar de psychische dood. Toch was het goed dat ik met medicijnen was begonnen: het was een eerste stap, een plaats waar hetgeen ik zocht in mijn eigen taal werd vertaald. En dat gebeurde dankzij mijn depressie, overigens een van de geslaagde dingen in mijn leven. Je begrijpt waarom ik het woord “geslaagd” durf te gebruiken?’

‘Ja, ik geloof dat ik het begrijp, al zou ik het misschien niet zo vierkant zeggen.’

‘Wees gerust, ik vertel het zelden op die manier. Zelfs aan collega’s.’

Ruth zweeg een paar tellen. Ze haalde diep adem en hernam:

‘Toen ik later over deze periode nadacht, vermoedde ik dat twee essentiële factoren me van de artsenij hebben afgeleid. Om te beginnen de positie van de arts: hij bezit een kennis over de zieke die de zieke niet heeft, een kennis die hij eigenlijk nooit met de zieke zal delen. Die dominante positie interesseerde me niet. Daarbij kwam de positie van de zieke: deze heeft een ervaring met zijn ziekte die de arts niet heeft en een intieme kennis waarmee bijna nooit rekening wordt gehouden. Die ondergeschikte positie lag me ook niet. Wat ik echt verlangde, kreeg ik echter nog niet onder woorden. Misschien zo: ik wilde zieken verzorgen die tegelijkertijd ook arts voor hun eigen ziekte konden zijn, ziekten verzorgen die ik zelf ook kon krijgen. Toen ik op een dag ontdekte dat deze gekke idee niet zo ver verwijderd lag van wat een zekere Sigmund Freud had geschreven, ging een nieuwe wereld voor mij open. Daar heb ik eerst een weg en later ook een plaats voor mij gevonden. Wat mijn privéleven betreft, mijn leven nu, laat me toe daar niet over te spreken. Ik ben hier om alle verantwoordelijkheid en alle zorgen achter te laten. Tot zover wat ik je op dit ogenblik kan vertellen.’

Na een lange zwijgzame blik, ging Simon verder:

‘Wat ik je zal zeggen, lijkt helemaal anders en toch… Toen ik mijn studie afmaakte, leek een loopbaan in een ziekenhuis me ondanks mijn uitstekende resultaten niet aantrekkelijk. Ook ik wilde een geneeskunde beoefenen waarin ik geloofde. Ik dacht als zelfstandige met meer vrijheid te kunnen werken. En ik wilde ook vrij zijn om uit Frankrijk weg te trekken. Mijn beste vriend en medestudent, die ik in het vijfde jaar leerde kennen, koos ervoor een French doctor te worden en hij nam me verschillende keren mee voor dringende opdrachten in Afrika en Azië. Om het met weinig woorden te zeggen: er was vanzelfsprekend de schok van de voor een jonge bemiddelde Westerling onvoorstelbare ellende, maar ik ontdekte terzelfder tijd culturen en gemeenschappen waar leven, ziekte en dood een heel andere plaats en waarde bekleden, waar mannen, vrouwen en kinderen andere banden onderhouden dan hier en waar ook woorden een ander gewicht hebben. Voor mij was een “rijke” niet langer iemand die al veel had en

nog altijd meer wilde; en mensen die niet bezaten wat ze niet verlangden, noemde ik niet langer “arm”.’

Ruth knikte instemmend.

‘Het was de eerste barst in mijn harnas. Dan ben ik getrouwd, ik heb mij in Frankrijk gevestigd en verder het beroep uitgeoefend waar ik van hield. Tot de dag van het ongeval waarin mijn vrouw en ik gewond werden. Zij veel erger dan ik, omdat de auto die het stoplicht negeerde aan haar kant tegen ons botste. Ik overleefde, maar ik was niet in staat weer te werken of zelfs huiselijke taken te verrichten. De toestand van mijn vrouw was echter veel erger, er waren te veel organen geraakt en ondanks talloze ingrepen lukte het niet om haar weer op te vissen. Het heeft weken geduurd. Ik kon niets anders dan dagelijks op mijn krukken naar het ziekenhuis te strompelen en bij haar te gaan zitten.’

Simon hield even op, met de blik op de besneeuwde bergtoppen in de verte. Ruth had gespannen naar hem geluisterd en moest zich inhouden om geen vragen te stellen (Hadden Simon en zijn vrouw kinderen…?). Had zij immers zelf niet gevraagd de deur naar haar privéleven dicht te houden?

De klok van de kerktoren juist onder hen sloeg het uur. Simon hernam terwijl hij zich naar Ruth wendde:

‘Misschien heb je wel haar pad gekruist… Ze kwam bij onze vriendenkring net vóór jij afhaakte, denk ik. Régine Dumier. Ze was groot, had lang, roodkastanje haar en studeerde toen filosofie. Zegt het je niets?’

‘Misschien…’, zei Ruth.

‘We waren toen natuurlijk vrij talrijk en studenten filosofie en geneeskunde waren niet vaak op dezelfde ogenblikken vrij. In feite heb ik ze pas later echt ontmoet, toen we samen musiceerden. Maar om naar de tijd van het ongeval terug te keren, tijdens de lange dagen in het ziekenhuis waar ze geopereerd en opnieuw geopereerd werd en dan stervende was, hebben we gesprekken gevoerd die we nooit eerder hadden beleefd. Zij was niet gelovig. Ze geloofde niet in iets, zelfs niet in iemand, leek het me. Ze geloofde. Net zoals je had kunnen zeggen: ze zag, of ze hoorde. Het werkwoord “geloven” had voor haar geen voorwerp. Voor zover ik het begreep, betekende het voor haar niet het onderschrijven van een geloof, maar van een gebeuren dat in haar leven plaatsvond, iets van de orde van aanwezigheid. In het onzichtbare was er voor haar iemand met wie ze was. Ze kon er mij niets méér over vertellen; misschien was ik ook niet in staat er meer over te horen. Dat ze de dood naderbij kwam – wat ik aanvankelijk ontkende – daar is ze zelf bewust van geweest. Neen, de uitdrukking is niet helemaal juist. Ik zou eerder zeggen dat ze ervan op de hoogte was gebracht, alsof een mysterieuze boodschapper het haar op een nacht was komen aankondigen.’

Simon onderbrak even: hij had een lichte verandering op het gezicht van Ruth gemerkt en dacht dat ze verkrampte.

‘Wat ik je daar vertel, kan jou…’

‘Neen, neen. Vertel alsjeblieft verder.’

‘Vanaf dat ogenblik is haar leven gekanteld. Zij heeft me bij de hand, bij het hart, bij het hoofd genomen, ik weet het niet, en meegevoerd naar iets dat ik evenmin weet en dat ook mijn leven heeft doen kantelen. Dan is ze met een onverklaarbare vredigheid en vertrouwen heengegaan, iets dat ik met haar heb gedeeld zolang ze er was. Zodra ik

alleen was, zijn die vredigheid en dit vertrouwen, die bij mij nog geen vaste grond hadden gevonden, aan scherven gevlogen. Ik was totaal verloren.'

Simon zweeg. Naast hem zweeg ook Ruth, die niet eens probeerde na te denken over wat hij zojuist had verteld. 'Zoals op een begraafplaats', dacht Simon. 'De stilte van hen die niets weten en die het samen verdragen niets te weten. Is ook dat geloven misschien? Een gemeenschappelijk niet-weten, dat luistert en stilaan begint kennis te worden. De kennis van een geheim waarover je niet kan praten met degene die weten…' Hij liet de woorden vloeien zoals ze kwamen en hield ze binnen in hem: Ruth moest zich ongetwijfeld op een ander pad bevinden.

Bijna zonder de stilte te verbreken omdat ze zo stil sprak, fluisterde Ruth:

'Zij wist het, hé…? Ik bedoel: zij onderkende dat ze nooit in dat graf zou liggen dat op haar naam werd klaargemaakt?'

Simon bleef een ogenblik verrast door het samenvallen van hun gedachtegang. Plotseling begon hij te lachen:

'Ruth, welke wegen ben jij gegaan om op dat punt te belanden? Zo, zo, jij gelooft dus ook niet aan het Niets?'

'Net zomin aan het Niets als in de Kerstman,' antwoordde Ruth in dezelfde toonaard. 'Ik heb uiteindelijk twee tegengestelde overtuigingen naar de prullenmand verwezen, omdat ze me al bij al infantiel leken, in de zin van het Latijnse woord *infans*: het wezen dat niet spreekt. Strikt genomen houden deze overtuigingen geen rekening met het woord. Of het nu om het niets of om de god gaat, zodra je hun almacht over het menselijke leven toeschrijft, geloof je aan een almacht. God of het niets, wat maakt het dan uit? In beide gevallen wordt de mens tot niets herleid. In mijn ogen heeft iedere absolute macht dezelfde gevolgen: de ver-niet-iging van het sprekende wezen. Welnu, indien er in dit leven zoiets bestaat als het woord, de ziel, de geest of hoe je het ook noemen wilt, dan betekent het dat er iets in het leven van de mensen aan die greep ontsnapt. Ik geloof dat dit woord, die ziel, die geest, niet in een graf kunnen vallen omdat ze niet behoren tot wat valt. Je zult misschien vinden dat die woorden uit de mond van een ongelovige zoals ik in strijd zijn met mijn agnosticisme. Je hebt gelijk: het steunt niet op de rede, maar op een ervaring. Daarom kan ik niet zeggen: ik geloof, en toch is het niet een kennis. Kun je ook "geloof" noemen wat op een ervaring berust?'

'Ik weet niet zeker of ik snap over welke ervaring je nu spreekt', zei Simon.

Ruth antwoordde met een klein lachje.

'Natuurlijk niet, ik kan het zelf niet eens zeggen, en ik sleur je zomaar mee in mijn eigen persoonlijke metafysica.'

En dan ernstiger:

'Ligt dit soort ervaring zo ver weg van de jouwe? Zonder het alsnog over die mysterieuze vredigheid te hebben die je daarnet ter sprake bracht, is het ongetwijfeld mogelijk om verhalen te vinden die een monnik en een analyticus gemeen hebben. Iemand komt naar je toe voor een gesprek. Hij komt en komt terug. Op een dag voelt hij dat het woord dat hij tot jou richt, echt van hem is, omdat je op een bepaalde manier naar hem luistert, omdat je hem ontvangt. En hij ontdekt dat hij degene is die met jou spreekt. Het is een gebeuren van het hele lichaam, het blijft niet beperkt tot het hoofd: hij wordt, zoals men zegt, "geraakt". Geraakt door vreugde. En jij ook, jij bent geraakt door vreugde. Hoe zou je zoiets bij jullie noemen? Een "transfiguratie"?

Bij mij zou het “opneming” (tenhemelopneming) of “wording” (troonsbestijging) van het subject kunne heten.’

Simon kon het niet laten om op te merken:

‘Tenhemelopneming en troonsbestijging… Wat vreemd toch dat wetenschappers, die zich meestal atheïstisch en republikeins opstellen, termen uit de theologische en koninklijke woordenschat hebben moeten ontlenen om een naam te geven aan het belangrijkste gebeuren in hun praktijk. Wat je zojuist hebt gezegd, roept bij mij zoveel ontmoetingen en gesprekken op… Om te beginnen, de gesprekken die ik met een ongelofelijk aanwezige oude monnik heb gevoerd, die “op een bepaalde manier” naar mij heeft geluisterd, zoals jij zou zeggen, ook al ging het niet om een analytisch maar om een geestelijk luisteren. Het meest doorslaggevende voor mij, wat mij grond onder mijn voeten heeft gegeven, een steunpunt, is niet wat die man mij als geloof heeft aangeboden, maar dat hij mij heeft geloofd.’

De stem van Simon had geleidelijk aan kracht gewonnen, alsof de zin van zijn woorden niet alleen in hun betekenis schuilging, maar in de autoriteit waarmee ze tot hem kwamen. Plotseling zweeg hij.

Ruth keek hem aan, tot de intensiteit waarmee hij had gesproken ook haar bereikte en zich in haar geest ontvouwde. Dan wendde ze haar blik af en ze pakte zijn woorden weer op:

‘Hij heeft je geloofd… Ook daar heeft het werkwoord “geloven” niet echt een object, is het niet? In de uitdrukking “hij heeft me geloofd” zit degene die wordt geloofd niet passief opgesloten in de handeling van de andere, maar hij is wel degelijk een subject die van een ander subject als het ware de bevestiging van zijn eigen existentie ontvangt. Dit werkwoord “geloven” is natuurlijk doorslaggevend en wat mij betreft, ik vind – ik geloof – dat het eerste steunpunt voor het sprekende wezen in dit “geloven” ligt. Het lijkt allemaal zo ver van zowel de religieuze als de psychoanalytische catechismus: in de eerste gaat het om een geloven in God en niet over geloven zoals wij het hier bespreken; in het tweede geval wordt de wetenschap als kennis ingeroepen om een einde te maken aan iedere geloofsvorm.’

‘Als ik het me goed herinner heeft jullie Freud in de psychoanalytische theorie zijn zaakjes zelfs op het niet-geloven gegrondvest; vanaf een bepaald ogenblik heeft hij zijn vrouwelijke patiënten niet meer willen of kunnen geloven, is het niet? Van dan af wist hij, hij wist zelfs niet meer te geloven.’

‘Het is geen gemakkelijke kwestie. Waar moet je naartoe met dit “geloven zonder object”? Hoe kun je de andere ontvangen zonder hem te verwarren met de maskers die hij vandaag draagt? Hoe kun je hem in zijn integriteit, in zijn volledigheid, ontvangen zonder inbreuk te plegen op zijn verdedigingen, op de illusies van plicht, grootheid of bestemming waarin hij gevangenzit? De andere geloven, zeer zeker. Maar juist niet wanneer hij zichzelf voorstelt als een object dat wij, geleerden, beter zouden kennen dan hijzelf. Dit individu-object kan van zichzelf vinden dat het almachtig is of, integendeel, totaal ontdaan van enige macht: in beide gevallen blijft het een ding dat gevangenzit in een verhaal…’

‘… over de Kerstman of de Nietsman’, zei Simon om de zin af te maken.

Ruth lachte en strekte zich behaaglijk uit.

Opnieuw luidde de klok van de dorpskerk.

‘Mijn voorraad krachten is ongeveer op’, zei Ruth. ‘De kerkklok heeft me zojuist gered, want voor jou nadert het uur van het officie.’

‘Je bent dus gered!’, merkte Simon op.

‘Ik heb het woord heel lichtzinnig gebruikt’, verontschuldigde zij zich al lachend. ‘Maar het klopt wel dat werkwoorden als “genezen” en “redden” heel krachtige vragen oproepen.’

Terwijl ze haar bezoeker naar de deur bracht, ging Ruth op die gedachte verder:

‘Ik vraag me af of wij, jij en ik afzonderlijk, niet ietwat analoge trajecten hebben afgelegd. We hebben beide de medicijnen vaarwelgezegd toen we, ieder op zijn manier, op een ergere kwaal dan ziekte en dood zijn gebotst, of op een wezenlijker verlangen dan het verlangen om te genezen.’

‘Bedoel je dat wij beide, ieder afzonderlijk, de stap van het werkwoord “genezen” naar het werkwoord “redden” hebben gezet?’

‘Wat een geluk dat niet één van mijn collega’s ons zo bezig hoort! In mijn beroep word je voor minder geëxcommuniceerd!’

‘Excommuniceren? Waarlijk, ik vraag me af hoe de discipelen van Freud hun zaakjes onder woorden zouden kunnen brengen zonder de religie.’

‘Of zouden we de woorden van de religie nodig hebben om alleen maar te denken? Wat een vreemde kronkel van de geest…’

Ze waren nu bij de trap aangekomen.

‘Vooruit, Simon, rep je... of red je!’

KALAMOS

III

Voor hun derde ontmoeting gingen ze plaatsnemen op het terras waar ze voortaan beide hun plekje hadden.

'Simon, we gingen de vorige keer uit elkaar met de vraag of we, langs zo totaal verschillende paden, van "genezen" naar "redden" waren overgegaan toen we de medicijnen vaarwel zegden. Sindsdien bleef die in mijn hoofd hangen. In feite zit ik er een beetje mee in mijn maag. Het werkwoord "redden" kan er nog mee door, we gebruiken het wel vaker, al is het met een flauwere en beperkte betekenis. Maar wat doe je met het woordje "heil"? Het lijkt tegelijkertijd verouderd en gevaarlijk. Het is eeuwenlang zo belangrijk geweest bij de christenen en degene die onder hun heerschappij hebben geleefd. Zijn heil bewerkstelligen… Is ook de naam Jezus trouwens niet afgeleid van het werkwoord "redden"?'

'Jawel. Jeshoua betekent: God redt. God, of zoals je weet, het vierletterwoord voor de naam van God in het Hebreeuws, dus: JHWH redt', antwoordde Simon.

'Zeg maar niet te vaak "zoals je weet", Simon. We zitten zo al in een ietwat merkwaardige situatie: ik ben joodse, maar jij leest vlot Hebreeuws. Natuurlijk ken ik ook wel een paar dingetjes, bijvoorbeeld dat de naam van de god in de Bijbel door vier onuitspreekbare letters wordt gevormd… Maar terug naar die Jezus: deze Jeshoua, God redt, lijkt eerder de ondergang van velen te hebben bewerkt. Is hij een god-die-ondergang-bewerkt? Want als je de Geschiedenis bekijkt en indien er werkelijk goden bestaan, dan moeten er ook goden-die-ondergang-bewerken zijn geweest van wie mensen de speelbal waren.'

'Wellicht.'

'Sommige gaan zelfs zo ver te beweren dat de uitroeiing van de joden door de nazi's de ultieme consequentie is van de Evangeliën… Ik weet niet wat jij over deze vreselijke kritiek denkt, Simon. Wat mij betreft, het kost me moeite om te geloven dat een of andere religie op zich de bakermat kan zijn van het boze of dat religieuze teksten volstaan om de opkomst van vervolgers te verklaren. Van twee personen die zich op het evangelie van Johannes beroepen, kan het goed zijn dat de eerste een meedogenloze inquisiteur wordt en de tweede Franciscus van Assisi. Rijm dat maar met elkaar. Niet zozeer de teksten, maar hun wijze van overdracht maakt religies dodelijk, me dunkt.'

'Denk je aan het machtsmisbruik van de instellingen?'

'Ik herhaal gewoon een paar evidenties,' zei Ruth. 'Zodra een gezag zich het recht toe-eigent om een tekst vast te leggen om hem aan anderen mee te delen zonder dat die anderen zelf de tekst kunnen onderzoeken en interpreteren, dan wordt datzelfde woord, dat voor een vrij subject een levende waarheid zou zijn, voor de geïndoctrineerde mens een aansporing om de denkende instantie binnen in hem te doden. Dan wordt het voor hem mogelijk om de andere te doden, de andere die een "neen" uitspreekt dat hij, de geïndoctrineerde, niet het recht heeft uit te spreken. Terwijl de belangrijkste vervolger van de joden…'

Ruth hield plotseling op, alsof ze buiten adem was.

"De belangrijkste vervolger van de joden…" Dit onafgewerkte zinnetje bleek het enige teken van pijn te zijn, dat zij bereid bleek prijs te geven. Ze hadden van het

begin af gekozen voor een dialoog zonder confidenties, zonder hoe en waarom. Hij vroeg niet verder.

"Het woordje 'heil' zal wel niet zo verkeerd zijn", dacht Simon. "Ruth houdt er niet van, maar ik hou van de woorden die bij haar opduiken om erop te antwoorden. Het is altijd goed naar heilige verontwaardiging te luisteren, ook al is ze tegen ons gekeerd."

Ruth hernam:

'Ik denk dat er een universele religie is waarmee we onvoldoende rekening houden: het is precies deze religie die de meeste denkers, inclusief Freud, bestrijden. Ze heeft niet een bepaalde naam, of ze heeft alle namen, christendom, jodendom, islam, maar ze bestaat net zo goed uit iedere absolute vorm van volgzaamheid ten aanzien van een bevel, een kaste of een klasse. In feite doorkruist ze alle religies en zelfs alle atheïstische ideologieën: het is de religie van de obscure god die van de mens het offer van zijn eigen denken, het verzaken van zijn eigen geweten verlangt.'

'Waaraan herken je deze religie?'

'Aan de symptomen van een psychische dood. Me dunkt dat ze zich daar bevindt waar het Goede – waarvan zij de definitie zou bezitten – tot en met het verlangen naar waarheid heeft gesmoord. Ik vrees dat de democratische of de wetenschappelijke rede niet in staat is om haar te bestrijden. Zelfs niet om de aandacht erop te vestigen. De enige religie die mij zou interesseren, zou aan de mensen twee dingen moeten geven die ze hun gewoonlijk onthoudt: het bewustzijn van die valse god en vooral het gezag om hem buiten te kegelen.'

'Wel, stel je voor, Ruth, dat mijn interesse voor de joodse godsdienst een eerste keer werd gewekt door het feit dat ze precies deze diabolische religie heeft aangepakt die jij zojuist vermeldde en die de Bijbel "afgoderij" noemt. "Al wie de afgoden loochent, is een jood", heb ik ergens gelezen. Die aanklacht tegen de afgoden maakt van het jodendom in de Geschiedenis de grondslag van iedere niet-diabolische religie.'

'Met andere woorden, van iedere symbolische religie...'

'Ik merk dat de etymologische tegenstelling je niet ontgaan is. Wat de stelling betreft die van de Evangeliën de wortel van het antisemitisme maakt, ik ben niet in staat om een geschiedkundig antwoord te geven, daarvoor heb ik niet de adequate opleiding gekregen. Maar wat de teksten betreft, die ik veel beter ken, je moet naar mijn gevoel echt geen snars van de Hebreeuwse Bijbel kennen om de – overigens joodse – evangelisten en hen alleen van antisemitische uitlatingen te beschuldigen. Een bevriende exegeet heeft me aan de hand van de teksten aangetoond hoe de profeten van Israël – Jesaja, Ezechiël, Amos of Hosea – veel geweldiger tegen hun eigen volk tekeergingen dan Johannes. Er staan bij hen veroordelingen van Israël waartegen het verwijt dat ze op een dag een onschuldige ter dood hebben veroordeeld, ook al was het de Messias, er heel magertjes uitkomt.'

'Ik weet weinig of niets over die teksten; ik herinner me alleen enkele bijzonder felle verwensingen tegen Sion in de mond van profeten, inderdaad.'

'Er kunnen veel verschillende tegenstrijdige stellingen worden verdedigd over de schuld van Israël aan de moord op Jezus. Ik ken er wel een aantal… Ik heb ook iets anders gedacht: alle volkeren hebben onschuldige mensen vermoord die met het gezag van een zoon van god spraken, maar het is alleen in Israël opgevallen… Natuurlijk heeft

deze stelling alleen iets geloofwaardigs als Jezus niet de enige “enige zoon van God” is.’

‘Ha zo!’, riep Ruth uit. ‘Jezus zou volgens jou niet de enige zijn die “zoon van God” is! Dat is pas nieuws!’

‘Vergeet het maar,’ antwoordde de monnik, ‘het is helemaal niet zo nieuw. Het werd al eeuwen geleden gedacht, voorgesteld en geschreven. Alleen, dit soort waarheden komt niet op een dag objectief tot stand, eens en voor altijd, zoals wetenschappelijke waarheden. In iedere generatie moet iedere mens ze opnieuw ontdekken. Op dat punt werkt de Vooruitgang niet. Het bewustzijn is zoals een geboorte. Niemand heeft ooit een andere ervan vrijgesteld geboren te worden door het feit dat hij zelf al was geboren, of vergis ik me?’

Simon kwam terug op de vraag van de dag:

‘Je bent beducht voor het woord “heil”. Een heil dat doet sterven, het zou niet de eerste keer zijn in de Geschiedenis, en het bestaat ook vandaag nog. Maar goed, ik veronderstel dat we onder ons beide nu niet de vijfendertig eeuwen beschavingen vóór ons zullen overlopen. Ik stel voor dat we heel eenvoudig opnieuw vertrekken om te zien waar de paden van de woorden “genezen” en “redden” zich van elkaar onderscheiden. Wanneer moet ik genezen worden? Als ik ziek ben natuurlijk: of ik hoest zonder ophouden of mijn spijsvertering is in de war, dan is enige oplossing dat ik artsen raadpleeg tot er wordt gevonden wat er mis is. Ik wist dat ik ziek was, dat de ziekte zou verdwijnen als ik goed zou worden verzorgd. Zo eenvoudig ligt dat.’

‘Ja. Het kost weinig of geen moeite om zich dit soort “genezen” voor te stellen.’

‘Het wordt veel raadselachtiger als ik vraag: wanneer moet ik gered worden? Als ik verloren ben. Maar wat is dat: verloren zijn? Weet ik net zo duidelijk dat ik verloren ben als dat ik ziek ben? Het lijkt me veel vager, onduidelijker? Wat denk jij, Ruth?’

‘Ook ik vertrek opnieuw van het eenvoudigste. “Redden” behoort niet tot het woordgebruik van psychoanalytici. Toch gebeurt het dat ze zelf het woord hebben gebruikt als patiënt of dat hun patiënten het gebruiken. Wanneer iemand er bijvoorbeeld tijdens een analyse in geslaagd is om de vreemde stemmen te verjagen die in zijn eigen stem waren geïnfiltreerd en hem van binnen vervolgden, dan is het heel goed mogelijk dat hij die term gebruikt. Of dat hij tot degene die hem tijdens dit bevrijdingsproces heeft bijgestaan, zegt: je hebt me gered… Of nog: een depressieve patiënt komt een psychoanalyticus raadplegen. In tegenstelling tot een psychiater heeft deze niet de bedoeling – en hij stelt het zijn patiënt ook niet voor – hem van zijn depressieve toestand te “genezen”. De analyticus zal hem integendeel aanzetten om wat hij in zichzelf als een ziekte aanvoelt, als een kwaal die hij wil doen ophouden, verder te laten ontwikkelen. Om deze weg in te slaan, waarlangs hij soms de indruk krijgt dat hij gek wordt of doodgaat zonder daarom uit het bestaan te treden, heeft de patiënt het gezelschap of de begeleiding nodig van iemand die niet bang is voor deze doortocht, iemand die hem zijn aanwezigheid aanbiedt zonder zijn plaats in te nemen. Als het hem dan lukt uit zijn depressie te geraken en hij later aan een vriend zijn hele parcours vertelt, zal de vroegere patiënt over zijn psychoanalyticus niet zeggen dat hij hem van de wanhoop heeft genezen, maar dat hij hem uit de wanhoop heeft gered.’

‘Klopt wel. Ik kan me goed voorstellen dat hij dit werkwoord kiest.’

‘In zijn ogen is dit het meest geëigende en enige werkwoord. Wat hij ermee wil uitdrukken? Heeft hij het over een psychische dood? Wij denken het. Zouden jullie,

geestelijken, zeggen dat hij uit een spirituele dood werd gered? Is het nog iets anders? We kunnen niet anders dan toegeven dat we weliswaar verschillen aanvoelen tussen ziekte en ondergang, tussen genezing en redding, tussen psychische en geestelijke genezing… en toch ploeteren we een beetje tussen al die termen. Ik hoef niet bepaald concepten te definiëren, ik vraag alleen of we hier onder ons beide dit soort ervaringen een beetje beter kunnen omschrijven evenals de woorden die wij ervoor kiezen. Wat denk je?'

Simon dacht een hele poos na en schoof in zijn geest Kierkegaard opzij – dit was niet het juiste moment voor citaten.

'Het is niet eenvoudig om je daarin terug te vinden', zei hij. 'Neem nu het voorbeeld van een depressie. Zo te horen en zelfs als je alle woorden tussen aanhalingstekens plaatst, is dit een ziekte waarvan je niet geneest door genezing, maar door redding. Terwijl een genezing integendeel ondergang zou betekenen, omdat ze het hulpgeroep zou smoren dat in de ziekte verborgen zat. Heb ik je op die manier goed begrepen? Wat ons op de idee brengt, die ik overigens juist vind, dat je aan bepaalde kwalen of ziekten meer belang en waarde kunt hechten dan aan bepaalde voorspoedige of gezonde toestanden.'

Ruth verbaasde zich over die uitspraak van Simon.

'Zoiets heb je niet van de medische wetenschap geleerd, is het niet, Simon? Heb je het dan van je religieuze vorming dat we tot die omkering van geluk en ongeluk zijn gekomen?'

'Mogelijk,' zei Simon voorzichtig.

'Ik weet niet of het ook voor de geestelijke praktijk geldt, maar in de klinische praktijk horen we heel vaak mensen ontdekken dat het ergste in hun leven – een zware ziekte, een ongeval, een sterfgeval – een weg was naar het beste. We horen sommige zeggen dat ze veruit de man of de vrouw verkiezen die ze nu zijn, boven degene die ze "voordien", vóór het ongeluk waren. "Wie ik nu ben", daarin verschijnt het werkwoord "zijn", zonder naamwoordelijk deel. Was er voordien sprake van het werkwoord "zijn"? Niet zeker. In ieder geval niet op dezelfde wijze.'

'Bedoel je dat de toegang tot het werkwoord "zijn" tot de orde van het werkwoord "redden" behoort? Dat je het "zijn" bereikt door een redding?'

'Mogelijk,' gaf Ruth op haar beurt toe.

Ze lachten.

Ruth rekte zich heimelijk uit.

'Je wordt wel moe van dit gesprek, is het niet?' zei Simon.

'Een beetje.'

'Stoppen we ermee?'

Hij maakte aanstalten om op te staan.

'O neen,' antwoordde Ruth met een licht gebaar om hem tegen te houden. 'Als je tenminste nog een beetje tijd hebt, natuurlijk. We kunnen misschien gewoon van onderwerp veranderen. Een beetje lichtere kost dan redding of heil. Zo licht als het briesje dat komt aangewaaid…,' voegde ze er na een poos aan toe.

Ook in haar binnenste welde van heel ver zoiets als een andere ademtocht op, een herinnering waarvan ze enkel een heel schraal spoor zou hebben bewaard, niets méér dan de vergetelheid die er rond zat. Wat was ze dan vergeten dat nu met dit licht

briesje terugkwam? Van binnen murmelde een aria die ze begon te neuriën om hem beter te horen.

Simon was veel te aandachtig om die enkele noten niet te horen. Hij zei zachtjes:

'Mozart. Het Agnus Dei uit de *Krönungsmesse*, nietwaar?'

'Ach ja?' zei Ruth verbaasd. 'Voor mij is dit een aria uit *Le Nozze di Figaro*.'

'Wacht even… Ja, ik meen mij te herinneren dat Mozart het begin van het Agnus Dei ook in Le Nozze heeft gebruikt. Een aria voor sopraan, is het niet?'

'Ja. Het bekende Dove sono…'

'Waar gaat het weer over?' vroeg Simon.

'De Contessa zingt over haar vervlogen geluk, over de tijd waarin ze nog de enige geliefde van de graaf was, en ze zoekt hoe ze zijn ondankbaar hart kan ombuigen…'

Ruth zweeg. Had ze ooit de religieuze oorsprong van deze vrouwenaria gekend? Ze zou het echt niet weten. Dit verbaasde gevoel wekte haar op uit haar vermoeidheid, een verbaasd gevoel dat telkens weer opkwam als ze merkte dat haar geest in ruimere cirkels dan haar geheugen in de catacomben van haar eigen cultuur circuleerde. Waren de vrouw en de god door Mozart op een gelijke manier behandeld? De gelegenheid was veel te mooi om ze zomaar te laten voorbijgaan. Terwijl ze Simon recht in de ogen keek, zei ze:

'Je zegt dat Mozart dezelfde aria heeft gekozen voor een misviering en een opera buffa, voor Christus en voor de bedrogen echtgenote? Dat zal destijds niet bij iedereen in goede aarde zijn gevallen. En ik kan me voorstellen dat een monnik zich ook vandaag nog niet onverdeeld gelukkig voelt met dit soort deviatie.'

Ruth was helemaal niet bedacht op de uitdrukking van levendige vreugde die op het gezicht van Simon verscheen. Hij sprak nu snel, als om balletje terug te gooien naar iemand die dacht je ermee te verrassen:

'Integendeel, Ruth: Mozart heeft het allemaal begrepen. En jij ook…'

'Je verbaast me…'

'Als je het Hooglied kende, zou een dergelijke associatie je niet verwonderen. Tussen die twee aria's van Mozart ligt niet een zo grote afstand als je wel denkt. Ze hebben het allebei over de onschuldige, verwaarloosde liefde die de liefhebbende persoon ertoe brengt zich te vermommen: het goddelijke personage in een dier, een lam, de meesteres in een dienstmeisje, want de Contessa heeft de kleren van Suzanna aangetrokken, weet je nog? Zich vermommen, zich onder de andere plaatsen en zichzelf bijna verliezen om de andere te redden uit zijn fout ten aanzien van het verbond. Je voelt je ver van alle religie, Ruth, maar via de muziek herschrijf je met vaste hand de wegen naar redding of heil.'

'Simon, ik begrijp geen snars van wat je zegt en ik snap vooral niet waarom je er zo tevreden uitziet, voor jezelf en zelfs voor mij.'

De glimlach van Simon kleurde zich met een vleug humor:

'Zo… je wilde liever niet verder over redding of heil praten… En waarom inderdaad nog lang onze hersens pijnigen als het voor jou voldoende is vijf noten te neuriën om uit te drukken wat een mens kan redden: het vrouwelijke en het goddelijke.'

'Hoe kan een monnik zoiets zeggen?'

'Ik ben geen monnik geworden om vrouwen te ontwijken, maar om ze in een andere alliantie te ontmoeten, zij en al degene die voor mij anders zijn.'

‘Ik begrijp steeds minder wat je me vertelt, behalve dat je ons in amper drie zinnen duurzaam de woestenij hebt ingestuurd of ons op z’n minst voor een heel jaar gesprekstof hebt gegeven. Om naar Mozart terug te keren, in welke zin kan de Contessa in de ogen van Graaf Almaviva met het Lam Gods worden geassocieerd?’

‘Almaviva… Wat een naam! Ik had er tot op vandaag nooit aandacht aan besteed’, zei Simon.

‘Eigenlijk ongelofelijk, hé, die “levend(ig)e ziel”? Ik weet dat je er vandoor moet, maar ik laat je niet gaan zonder dat je me ten minste het begin van een antwoord hebt gegeven: op welke manier betekent de vrouw het heil van de mens? Vertelt jouw religie – onze religies, zou ik moeten zeggen – integendeel niet dat de vrouw vanaf het begin zijn ondergang heeft betekend?’

‘We zullen dat echt eens allemaal opnieuw moeten lezen’, zei Simon. ‘Als men jou die tekst heeft voorgelezen terwijl het niet werkelijk jij was die las, zoals psychoanalytici zouden zeggen, dan mag je je nu echt aan iets nieuws verwachten. Het lijkt me, gezien het verloop van onze gesprekken, onvermijdelijk dat we gauw eens de kwestie van het heil en van de zogenaamde ondergang door de schuld van de vrouw in de tekst zelf gaan onderzoeken. Zo niet…’

‘Zo niet?’ hernam Ruth.

‘Zo niet zal je me nooit geloven.’

Ruth deinsde innerlijk een beetje terug. De tekst? Ze zag heel goed waar het om ging: had ze het niet zelf opgeroepen met dit verhaal van de ondergang van de mens door de schuld van de vrouw? Dat alles opnieuw lezen? Liever niet… Er was te veel pijn. Te veel verboden… Verboden na te denken, verboden te spreken, verboden kritiek te uiten. Verboden vrouw te zijn, verboden te lachen… Wilde ze zich daar echt opnieuw in storten, zelfs voor een enkele middag? Ze zocht in haar binnenste een argument om beleefd te weigeren en toen ze er geen vond, hoorde ze zichzelf antwoorden:

‘Oké, maar als we nu eens Noémie en Daan vroegen om over dit onderwerp met ons mee te lezen? Wat denk je, Simon?’

‘Ja, het zou mooi zijn. Ook omdat je met hen erbij minder schrik zult hebben dat ik je zou meelokken in de dodelijke interpretatie van de god-die-ondergang-bewerkt.’

‘Wel, ik ben tevreden,’ zei Ruth. ‘Ik weet eigenlijk niet waarover, maar ik ben tevreden en helemaal niet moe meer.’

‘Normaal. Je hebt een beroep gedaan op Mozart en hij heeft jou het Lam Gods en de vrouw gestuurd om de levend(ig)e ziel te redden’, zei Simon lichtvoetig.

Ruth glimlachte. Ze stonden allebei op, maar ze wilde nog een dwingende vraag stellen:

‘En toch, veronderstel dat ik de gelijkenis tussen die twee aria’s van Mozart had gekend, hoe komt dit Lam Gods ergens uit mijn onderbewuste tevoorschijn, het lam van een god waarin ik niet geloof?’

‘Moet je noodzakelijk in iets geloven om je ervan te bedienen?’

‘Wat bedoel je?’

‘Hoe kan ik daarop in drie minuten antwoorden? Met een voorbeeld misschien. Na de veroordeling van Dreyfus schreef zijn broer Mathieu hem een brief. Voor zover ik het me herinner, stelde hij hem een contract voor. Hij smeekte hem geen zelfmoord te plegen terwijl zij, Mathieu en Lucie, de broer en de vrouw, alles in het werk zouden stellen om de waarheid aan het licht te brengen. Welnu, in deze brief gebruikt Mathieu

Dreyfus het woord “kruisweg”; “jouw kruisweg”, schrijft hij aan zijn broer. Hoewel hij niet de minste reden heeft om, althans in de banale zin van het woord, in die Jezus te geloven, vindt hij juist in het verhaal van deze man een woord om Alfred Dreyfus een plaats te geven naast de meest beroemde gerehabiliteerde onschuldige van de hele Geschiedenis. Dit eenvoudige woord is voor de familie Dreyfus een steunpunt. Een steunpunt ontleend aan de grondvesten van een cultuur waarin nochtans dit onrechtvaardige oordeel was geveld.’

‘Het voorbeeld spreekt me aan,’ zei Ruth.

‘Zijn religies gemaakt om te worden gediend,’ hernam Simon, ‘of om ons dienstig te zijn? Ik die geen jood ben, bedien me van Mozes. Hij roept me iedere morgen op uit de slavernij en de afgoderij naar de enige god toe. Koning David verschaft me honderdvijftig gezangen om, in aanwezigheid van dezelfde getuige, al de mogelijke toestanden van mijn ziel en die van mijn broeders te beluisteren. Ik zeg dit niet om de verschillen tussen religies op te heffen, maar omdat het er zo aan toe gaat: de waarheid is goddelijk en ze is, onder al de namen die zij draagt, gedienstig aan de mensen zonder hun te vragen haar toe te behoren.’

‘Misschien is dit mijn religie’, zei Ruth alsof ze een zaak afrondde die tot op die dag hangende was gebleven. ‘Je openbaart me dat ik – zonder haar toe te behoren, zoals je zegt – een bizarre kerk bezoek waarin ook Mozart, het Lam Gods en de verwaarloosde vrouw vertoeven, en ook nog David, zijn koningschap, zijn fouten en zijn gezangen, de familie Dreyfus en Jezus, en, dichter bij ons, Simon, Noémie en anderen.’

Ze had het daarbij moeten laten nu, hem laten vertrekken, maar ze kon er niet toe besluiten omdat wat hij had gezegd, haar zo na aan het hart lag.

‘Weet je, Simon’, hernam ze, ‘de idee dat religies ten dienste zouden staan van de menselijke ziel raakt me heel diep. Ik weet niet echt hoe. Nochtans staan jullie en andere gelovigen wel degelijk in dienst van een god, jullie behoren tot een Kerk? Hoe valt dat alles te rijmen? Bedien ik mij zonder het te beseffen van religies terwijl ik nochtans geen enkele dien?’

‘Een fraai programma voor een volgende ontmoeting. Een inventaris maken van al de gelegenheden waar een religie jou dienstig kan zijn; aan jou, Ruth, die geloofde dat je niet gelooft.’

‘En nu kom je vast en zeker te laat voor het officie.’

‘Denk je?’ zei Simon. ‘Me dunkt dat wij al begonnen zijn het te zingen, nog vóór het luidde.’

Na Simons vertrek kwam Ruth in gedachten terug op zijn voorstel om samen opnieuw de Bijbel open te slaan. Ze voelde een oude reflex in haar opkomen, een oude weigering. Wat kon ze van een dergelijk opnieuw lezen verwachten, met een monnik dan nog?

Tenzij… tenzij juist hun verschillende oorsprong het mogelijk maakte om de tekst uit de handen te nemen van die supersmeris, God genaamd, die men vroeger in haar hoofd had proberen te installeren en die ze met heel veel moeite had weten naar buiten te werken? Of ook om die tekst weg te halen uit de buik van het monster dat hem had verzwolgen en dat misschien Kerk heette?

De hypothese van dit soort bevrijding van de Schrift behoorde in haar ogen tot een theologische sprookjeswereld. Voor Simon blijkbaar niet. Hoe konden diezelfde

bladzijden voor hem zo verschillend zijn? Waarop steunde hij om te beweren dat Mozart in zijn associatie tussen de vrouw en de god “alles begrepen” had?

En de weg naar het heil zou daarlangs voeren? Wat zij, Ruth, niet zou willen geloven als ze het niet zelf las, had Simon gezegd. Daarover geen twijfel: zolang zij niet met eigen ogen kon zien wat Simon had aangekondigd, zou ze nooit geloven dat het Boek iets anders dan dode letter kon bevatten, als het al geen dodelijke letter was.

KALAMOS

IV

‘Dag, Simon.’

‘Dag, Ruth.’

‘Dat jij mij komt opzoeken, is wel heel comfortabel voor mij,’ zei Ruth.

‘Ik zal je met veel plezier in het klooster ontvangen zodra je voldoende kracht hebt om tot daar te komen,’ antwoordde Simon.

‘Het ontbreekt me inderdaad nog aan energie om op bergpaden te gaan draven. Maar ik vraag me af of…’

Ruth maakte haar zin niet af en liet de stilte haar vrije loop.

‘Je vraagt je af of je fysieke toestand het enige obstakel is om naar een klooster te komen.’

‘Ja… Er zijn voor een joodse zoveel redenen om nooit een voet te zetten op een christelijk gewijde plek. Maar ik heb niet echt zin om die kwestie nu aan te snijden. Kunnen we het niet over iets anders hebben?’

‘Laat je me dan een indruk meedelen die ik net kreeg toen ik jou zag? Je maakt het beter.’

De opmerking verraste haar. Behalve misschien bij hun eerste ontmoeting, had Simon nooit een beleefdheidsformule of een hoffelijke banaliteit uitgesproken. Ze was zelfs tot de veronderstelling gekomen dat het een monnik niet betaamt met een vrouw over haar lichaam te spreken. Dus interpreteerde ze dit teken van belangstelling voor haar voorkomen en haar gezondheidstoestand als de uitdrukking van een tot dan stilzwijgende aandacht. Het raakte haar en ze glimlachte naar hem.

‘Indien ik nu niet beter werd, zou er echt reden zijn tot wanhoop,’ zei ze. ‘Ik ben hier ver van alle zorgen, zowel mijn eigen zorgen als degene die anderen zich om mij maken. In deze sublieme natuur, in dit huis van vriendschap vind ik alles verrukkelijk. Noémie en Daan zijn verrukkelijk. En dan onze ontmoetingen… Hier is het woord overal thuis. Ik vind slechts één term om dit alles uit te drukken en ik zit er maar mee, want ik weet niet precies wat hij betekent: het woord “genade”. Een woord van bij jullie. Zielenknijpers kennen geen genade!’

Iets langzamer ging Ruth verder:

‘Weet je nochtans waaraan ik die “genade” herken waarvan ik de betekenis niet ken?’

‘Geen flauw idee’, zei Simon.

‘Aan het feit dat niemand hier ooit tot een ander zegt: je overdrijft. Dit werkwoord past eenvoudigweg niet in dit huis. Terwijl althans zij die onder ons het meest begeren sinds hun geboorte ontelbare keren dit verwijt hebben gehoord, is het niet? Psychoanalytici en hun patiënten kunnen erover meespreken. Maar hier houdt niemand iemand tegen met dit werkwoord, hoe ver het woord ook leidt. Terwijl ik Freud en zijn discipelen – overigens net zo goed als de geestelijkheid – ervan verdenk dat ze het als hun plicht beschouwden om de mensheid terug te voeren naar redelijkheid, de redelijkheid van de wetenschap of de redelijkheid van het geloof. Zowel de een als de ander lijkt zich dezelfde plicht te hebben toegemeten, met name aan de mensen te zeggen dat ze overdrijven, zowel hun pijn als hun…’

Ruth stokte. Ze miste ergens een woord.

‘… hun glorie?’

‘Ja, dat is het. Ik weet ook niet wat het betekent, maar ik neem het: hun glorie. Hebben al die geleerden en theologen niet elk volgens zijn eigen specialiteit en in zijn eigen taal aan de mens gezegd: je bent slechts een intelligent dier, je hebt niets anders van het leven te verwachten dan een sterfelijk bestaan en de voldoeningen van het dierlijke en van de intelligentie. Of nog: je bent slechts een schepsel en een zondaar, je bent niet zo waardevol als je wel denkt en je hebt dus geen reden om je door een ander mens of door het leven zo gekwetst of beledigd te voelen. Het menselijke verlangen om goed te worden behandeld, dat in de grond betekent: behandeld te worden als een god, zou in hun aller ogen ongerechtvaardigd zijn, en de pijn die bij de mens ontstaat als hij niét zo wordt behandeld, overdreven. Met “behandeld te worden als een god” bedoel ik natuurlijk niet de onbegrensde eisen van het befaamde “infantiele ego” dat, zoals het vaak wordt gezegd, graag alles zou willen. Ik heb het over een grondverlangen van de mens om te worden ontvangen en erkend, wat je ook zou kunnen noemen: het “verlangen om te worden bemind”. Hoewel de wetenschap overtuigd was zich tegen de religie te verzetten en haar te bestrijden, wilde ze eigenlijk ook – en misschien op een nog radicalere manier dan religie – een oneindig verlangen in de mens uitroeien, het verlangen om te zijn. Ten overstaan van en met de ander.’

Simon kneep tijdens het luisteren af en toe de ogen samen, alsof hij probeerde te zien wat zij zag, alsof hij in zichzelf de gedachten vorm wilde geven die in haar waren voorbereid en die bij hem nog geen plaats hadden gekregen. Hij moest de gedachten die zij aanbood eerst in zijn eigen taal vertalen:

‘Als ik je goed begrijp, Ruth, gaat het in wat je zegt niet om een ongebondenheid, om een recht om de noodzakelijke beperkingen van de menselijke beschaving met voeten te treden. Het gaat om het verlangen om verder te gaan dan het menselijke bestaan, terwijl onze cultuur, onze wetenschap en onze religie – op dit punt alle drie verenigd – een dergelijke overschrijding ongeveer onmogelijk maken. “Overdrijven” in de zin waarop het jou werd verweten, betekent dan: dat je durft verlangen over dit vaak vernederende, onrechtvaardige en verpletterende bestaan heen, dat je durft verlangen om anders dan als een dier te worden behandeld, anders dan als een schepsel en een zondaar, heb je gezegd. Klopt dat?’

Ruth knikte instemmend. Simon ging verder:

‘Ik weet niet of alle psychoanalytici wetenschappelijk doof zijn voor het diepe lijden van de menselijke ziel, maar ik weet dat het bij geestelijken en herders bijvoorbeeld vaker voorkomt dat ze mensen de pijn verwijten die ze anderen aandoen, eerder dan samen met hen de pijn te erkennen die ze zelf voelen. En wat de eeuwige god daarboven betreft, het gebeurt maar zelden dat hij ter verantwoording wordt geroepen voor de moeilijke situatie waarin hij ons op deze planeet heeft neergezet. Verder wordt het verlangen naar glorie waarover je het had, bijna altijd verward met hoogmoed en dus maakt het geen deel uit van de goddelijke rechten van de mens.’

‘Nochtans bevatten de psalmen die jullie dag en nacht in de kloosters zingen niet alleen lofzangen, als ik het me goed herinner?’

‘Zeker niet, ze bevatten ook allerlei klachten en heel felle protesten tegen God omdat de levensomstandigheden hier beneden zo hard zijn en de relaties onder mensen zo gewelddadig. Je vindt er ook het – deze keer gedulde – verlangen om “meer te zijn”, in die mate zelfs dat aan God de woorden “U bent goden, zonen van de Allerhoogste,

allemaal" worden toegeschreven. Wij, menselijke wezens, goden? Maar wie neemt dit woord ernstig? En hoeveel mensen weten zelfs dat die woorden in de Bijbel staan? Overigens wordt in die psalm 82 uitdrukkelijk voorzien dat de mensen er niet zullen in geloven. Naar mijn gevoel was de psalmist, of het nu koning David of een andere was, in ieder geval geestelijk een vorst, want hij ontzegt zich niet de minste overdrijving. De meest grenzeloze verlangens, de meest schandelijke gevoelens en de meest verwerpelijke voornemens zoals wraak of moord, hij heeft alles durven uitspreken. En zo luid zelfs dat men soms in de kloosters van onze geciviliseerde samenlevingen bepaalde verzen niet durft te zingen.'

'Dus hebben geestelijken eeuwenlang de Bijbel aangewend om censuur uit te oefenen op het denken, en nu is het de Bijbel zelf die niet langer religieus correct is?' zei Ruth op een licht spottende toon.

'Wacht, Ruth. Bepaalde passages zijn heel erg bloederig, weet je. Psalm 137 bijvoorbeeld, die begint met nostalgie en muziek: "Aan de rivieren van Babel, daar zaten wij treurend en dachten aan Sion. Aan de wilgen op de oever hingen wij onze lieren…" Maar hij eindigt met: "Babel, weldra word je verwoest. Gelukkig hij die wraak zal nemen en jou doet wat jij ons hebt gedaan. Gelukkig hij die jouw kinderen grijpt en op de rotsen verplettert." Misschien is tegenwoordig enkel een psychoanalyticus in staat dit soort taal aan te horen.'

'Inderdaad, ze zijn niet vreselijker dan onze nachtelijke beelden. Zo spreken onze dromen, met diezelfde rauwheid, diezelfde wreedheid. En wij, zielenknijpers, wij denken dat deze woorden en deze beelden maar beter naar buiten kunnen treden. Pas na ze te hebben uitgedrukt, kan het verlangen veranderen. Niet eerder.'

'In die zin,' zei Simon, 'zou koning David wel eens een meester in koninklijke overdrijving kunnen zijn.'

'Maar dan zouden zijn gezangen niet door vrome en onderworpen mensen moeten worden gezongen, maar door leerling-koningen. Dan zouden die gezangen van de koning voor degene die ze zingen een deur moeten openen naar hun eigen koninklijke status, niet alleen naar de zijne.'

De stem van Ruth kreeg een kleur van woede.

'Ik zie dat je het probleem kent', merkte Simon op.

Ze liet die goedkeuring links liggen en vervolgde:

'Maar jij, Simon, waar heb jij het recht gevonden om te overdrijven?'

Hij sloot intens de ogen, zoals een man die het onzichtbare huis binnentreedt waar zijn eigen geest naar hem op zoek is. Dan verscheen een bijna schalkse glimlach op zijn gezicht. Hij opende zijn ogen weer en zei:

'Mijn beurt nu om als antwoord iets te neuriën. Zoals jij een paar dagen geleden een beroep hebt gedaan op Mozart, is dit de muziek die mij te binnen schiet: niet geschreven door een musicus, maar toch is het voor mij muziek. "Ik ben niet de gevangene van mijn rede. Ik heb gezegd: God[2]." Je herkent het vermoedelijk?'

'Ja. Rimbaud, is het niet? Een van mijn geliefkoosde musici of eerder "poëtici" sinds ik oren heb om te horen.'

'Ik ben slechts op die tekst gestoten toen ik er klaar voor was, wat me wellicht veel meer tijd heeft gekost dan jou… Maar die zin klonk in mijn oren als een immense

[2] Arthur RIMBAUD, *Mauvais sang*, uit *Une saison en enfer*, 1873 (NvdV).

schaterlach in het gezicht van eender welke macht die denkt dat ze het leven kent of het door kennis kan beheersen. Deze woorden, “Ik heb gezegd: God”, die niets, zelfs niet de rede, het zwijgen kan opleggen, is de eerste soortgelijke kracht geweest die ik heb ontmoet, een kracht waarmee gevangenismuren worden gesloopt. Welnu, ik heb die woorden van Rimbaud in de zojuist vermelde psalm 82 teruggevonden, bijna dezelfde maar tegelijkertijd heel verschillend en deze keer in de mond van God zelf. De twee uitspraken lijken op een vreemde manier met elkaar overeen te stemmen: de mens-dichter zegt: “Ik heb gezegd: God” om uit de gevangenis van zijn eigen rede te ontsnappen. Op wie doet hij een beroep? Is het niet op de God die van zijn kant tot de mensen zegt: “Ik heb gezegd: U bent goden”?...’

Ruth kon het niet laten en onderbrak hem:

‘Ja, dat is het dat ik in dit huis voel: voor jou is God niet de naam van degene die gewoonlijk God wordt genoemd. ’t Is veeleer een plek waar het woord een steunpunt vindt, waar het leven “God” zegt, zoals het ook “Ik” of “Jij” zegt. Een plek waar “Ik” niet gevangenzit, zelfs niet in het woord. Het meest verbazende voor mij is misschien nog dat dit verlangen om deze plek te bereiken, zonder daarvoor een voetval te maken of zelfs het hoofd te buigen, niet als een overdrijving wordt beschouwd.’

‘Ja,’ stemde Simon in. ‘Op een dag heb ik iets begrepen dat ik ook met jouw woorden kan zeggen: “God” is in al de talen het meest overdreven woord. Daarom houd ik er zoveel van.’

‘Maar dat verandert alles. Als je het zo uitdrukt, wordt het een heel ander verhaal. We zijn mijlenver van de grote smeris daar in de hemel, kortom van al de sinistere constructies die religies, of moet ik zeggen tweedehands religies, hebben bedacht.’

Haar geest ging plotseling open, niet zozeer voor onbekende gedachten dan wel voor nieuwe dimensies, alsof ze thuis was en de muren van haar huis plotseling uit elkaar weken.

Ze kon geen seconde langer blijven zitten, ze veerde recht als voor een dans en stond meteen bij de balustrade, met de blik op de vallei, de bergen, de hemel. Ze bleef daar een lang moment gewoon ademen en keerde zich dan naar Simon:

‘Als we eens een eindje gingen lopen?’ stelde ze voor. ‘Iets verderop langs de weg naar het dorp is een bank.’

Het was de eerste keer dat ze samen wandelden. Een nieuwe stilte meldde zich.

Simon dacht na over wat juist gebeurd was: Ruth had een plotselinge aandrang gevoeld om op te staan, om te lopen. Hij herinnerde zich meteen gelijkaardige ogenblikken, wanneer ook voor hem woorden – soms uit een boek – hem zo diep troffen dat ze hem uit zijn stoel lieten opveren, hem in beweging brachten. De ruimte was door die woorden plotseling gewijzigd, een onzichtbare ruimte waarvan hij de nieuwe contouren moest afmeten door zich door de fysieke ruimte te bewegen. Indien hij op een dergelijk moment niet had kunnen bewegen, niet naar buiten had kunnen lopen, zou hij de indruk hebben gekregen te stikken.

Het Hebreeuwse woord voor ‘ziel’ kwam in zijn geheugen weer opduiken: *nefesj*. Hij herinnerde zich zijn verbazing, zijn schaterlach ook, toen hij op zoek naar de stam van het woord op het werkwoord *nefasj* was gestoten, ‘in volle zee zijn’, ‘ademen’, ‘uitblazen, uitrusten’. Misschien had een Hebreeër de eerste keer dat hij die innerlijke

ruimte groter had voelen worden, dat hij zich volop in die adem voelde, gezegd: *nefesj*. Ziel.

"Ruth is net op dat punt aangekomen," dacht Simon, "er heeft zich een woord gevormd dat tussen ons plaatsvindt en dat haar eerst via het woord "genade" bereikt, dat ze voorlopig niet snapt, denk ik. Maar kan dit woord worden gesnapt? Ik denk het niet. Je ademt het, het is adem, het is geest die ons grijpt. En als deze geest de ziel bezoekt, wekt hij haar. En het lichaam wordt er precies op hetzelfde ogenblik over geïnformeerd. Behoort het tot dezelfde soort ervaring als "Sta op en loop'? Ik weet het niet."

"Hier, vandaag, heeft niemand iets opgedragen. Overigens staat in dit soort verhalen niemand op omdat iemand een bevel heeft gegeven, maar omdat tussen hemzelf en de andere plotseling vaste grond is om op te steunen en ruimte om vanaf een veilig steunpunt vrij en volop te ademen. Welk is dit vaste element tussen ons, dat het Hebreeuws met de woorden amen, *aman* uitdrukt: ik mag steunen, er is vaste grond waarop ik mijn lichaam mag uitstrekken? Over welk lichaam gaat het op dat ogenblik? "Dit is mijn lichaam", een lichaam, als ding gebroken maar neergezet in het woord naar de andere toe, als aan de andere geschonken. Er is nooit gezegd: laat dit mijn lichaam worden, maar "dit is…". God, wat heeft dat allemaal te betekenen? Zo sta ik weer voor de vraag: welk is het lichaam van de ziel?"

"Ik ben uiteindelijk net zoals Ruth," erkende Simon die verder zijn gedachtegang volgde, "ik snap er geen jota van. In ieder geval en in tegenstelling met wat ik eerder heb gedacht, nog vóór ik het zelf kon ervaren, is het woord dat opwekt niet een bevel, het vraagt niet te worden uitgevoerd; het brengt met zich de kracht van zijn eigen vervulling.' Toen dacht hij aan een zinnetje dat hij van een vriendin had meegekregen; ze had het ergens bij een dichter gelezen wiens naam ze was vergeten: 'God vraagt niet het onmogelijke, hij geeft het.' "

Het bergpad dat ze hadden ingeslagen liep door pril bloeiende velden. "Het beeld zelf van de lente," dacht Ruth. "In welke lente ben ik beland? Dezelfde woorden die werden gebruikt voor moraal, die boven ons hoofd hingen, die ons als vanaf een wachttoren bewaakten, worden een tuin om in te wandelen zodra ze herleven onder wezens die echt met elkaar praten. Een lente van het woord? Niet gemakkelijk, die lente. Als ik probeer te begrijpen, verlies ik wellicht dit land van licht. Maar als ik niet probeer te begrijpen, word ik zonder enige twijfel een soort dweepster. Waar moet je langs in deze nieuwe vreugde?"

Ze herinnerde zich plotseling het eerste bezoek van Simon, hun eerste gesprek. Toen hij afscheid had genomen, had ze zich uitgeput op de ligstoel neergevlijd. En dan was een gevoel van vreugde opgekomen, een vreugde die ze had toegeschreven aan de opluchting omdat ze na een gespannen dialoog weer alleen was en die haar de ogen had doen sluiten. Maar het was het begin van de vreugde van vandaag, de onzichtbare, waarvan ze de smaak, het parfum en de melodie herkende.

Simon verbrak hun mijmerende stilte.

'Mag ik je vragen langs welke wegen jouw gedachten onderweg zijn?'

'Ik weet zelf niet goed waar ik ben. Wat me overkomt, is mij eerder vreemd…'

'Kan Mozart je misschien nog eens te hulp komen?' vroeg Simon.

Ruth wachtte enkele tellen vóór ze antwoordde:

‘Ogenschijnlijk niet.’

Na een nieuwe stilte voegde ze eraan toe:

‘Het lijkt wel of het orkest dat in alle seizoenen door mijn onderbewustzijn wordt gevoed, beslist heeft de sporen uit te wissen. Het speelt vandaag alleen voor het plezier; geen boodschap dus. In feite speelt er wel een wijsje in mijn hoofd, maar ik vrees dat je ontgoocheld zult zijn: het heeft niets uit te staan met het vrouwelijke of het goddelijke. Het is een koorzang uit *Prins Igor* van Borodin, ik herinner me zelfs het verhaal niet meer. Mijn innerlijke musici staken. Het spijt me.’

‘Of is het misschien dat je ze niet meer in staat acht je iets te zeggen?’ bracht Simon in. ‘Laat mij je aflossen en er in jouw plaats in geloven. Hoe klinkt dat wijsje?’

Ze neuriede het. Simon herkende het thema, maar behalve de naam van de componist, vond ook hij niets.

‘Ook bij mij weerklinkt er niets. Het spijt me eveneens.’

‘O!’, zei ze plotseling, verbluft.

‘Wat gebeurt er?’

‘Dat verwachtte ik helemaal niet. Ik waarschuw je, het is een romantische meisjesassociatie. Het wijsje komt wel degelijk uit de opera van Borodin, maar wat ik hoor zit in de bewerking tot een Amerikaanse operette die me nochtans bijzonder smakeloos had geleken toen ze werd uitgebracht. Ik moet bekennen dat mijn onbewuste voorkeuren veel minder burgerlijk zijn dan de andere,’ zei ze grapjassend, met de hoop het daarbij te laten.

Maar voor Simon was de muziek een van de meest directe wegen tussen de mens en zijn naaste en hij wilde haar integendeel aansporen door te gaan.

‘Een operette? Dan horen er ongetwijfeld woorden bij.’

‘Natuurlijk’, erkende Ruth met enige geamuseerde terughoudendheid. ‘Maar ik heb je gewaarschuwd. Het wordt door een man gezongen en begint zo: “*Take my hand, I’m a stranger in paradise…*[3]”

‘Noem je dit een muziek die noch het vrouwelijke noch het goddelijke oproept?’

‘Oké, ik geef me over’, zei Ruth. ‘De geest is sterker dan ik.’

“Waar zijn we mee bezig?” dacht Ruth terwijl ze verder liep. “*Spielereien*, dat ken ik wel, en hij ongetwijfeld ook. En of ze nu cultureel of geestelijk zijn, het verandert niets aan hun strategieën en bedoelingen. Het spel is overigens wel leuk… maar niet deze keer. Niet wij. Onze levens reizen aan boord van verschillende schepen en het is niet voor dit soort reis dat we met elkaar afspreken. Maar is er wel iets anders om samen te beleven? Eerst de wetenschappelijke erotiek van dokter Freud en, ook al hebben ze hun bestaansreden, de engelachtige opvattingen van onze brave pastoors rug aan rug de laan uitsturen. Is er niet een andere Eros, een ander bestaan voor dit sprekend-samen-zijn, tegelijkertijd geïncarneerd en… kuis? Ik vind waarachtig alleen nog woorden die in onze cultuur vrijwel uit de mode zijn: “genade”, “glorie” dat Simon me heeft ingefluisterd, en nu “kuis”… Krijgen die woorden tussen ons opnieuw betekenis en leven omdat we samen het tijdperk van een nieuwe relatie openen waarin die woorden zin en leven hebben? Of zal ik, die niet geloof, me laten opslokken door de

[3] Uit de musical *Kismet* (1953), toegeschreven aan Robert Wright en George Forrest. De muziek bestaat hoofdzakelijk uit bewerkingen van melodieën uit Prins Igor van Borodin.

zoeterige en dodelijke woorden van de religie? Of zal anders het lachwekkende van onze dialogen me plotseling in het oog springen?"

"*Take my hand, I'm a stranger in paradise…*" Simon bleef met het zinnetje spelen, hij kauwde erop. Hij vroeg zich af op welke andere manier hij, op het punt waar hij zich nu met Ruth bevond, haar hand kon nemen die ze onzichtbaar naar hem uitstak.

Simon hoorde opeens wat Ruth enkele ogenblikken voordien had aangeduid: "*Take my hand…* wordt door een man gezongen." Hij moest er in zijn binnenste om lachen.

"Misschien geloof ik dat ik haar de weg naar het paradijs kan leren," dacht hij. "En zij denkt trouwens ook dat ik degene ben die de weg ken, aangezien zij niet meer weet waar zij zich bevindt. Maar onze geest weet meer dan ons bewustzijn, zoals zij het wellicht zou uitdrukken. Wat haar geest begrijpt, is dat een man aan een vrouw vraagt hem bij de hand te nemen en te leiden, dat het paradijs hem vreemd is. En ik die iets over het paradijs meen te weten, zal er slechts binnengaan als zij die er niets over weet, mij naar binnen brengt. Maak dan eens een praatje met een ongelovige vrouw en je belandt meteen op de toppen van het mystieke leven. Misschien zal ik haar dit alles op een dag kunnen vertellen."

'We lijken wel pubers,' zei Ruth met een ironische en tedere glimlach. 'Minder gemakkelijk dan Mozart, vind je niet?'

Hij knikte.

Toen het pad versmalde, liet Simon haar voorgaan. Hij maakte gebruik van dat ogenblik waarop hun blikken elkaar niet konden kruisen om te zeggen:

'In een ander tijdperk van ons leven, zou het gemakkelijk zijn geweest de weg te voorspellen die als het ware op voorhand zou zijn bepaald. Maar vandaag, waar wij ons nu ontmoeten, zullen we iets anders moeten uitvinden…'

'Je neemt me ongeveer de woorden uit de mond', zei ze, en heel even naar hem omkijkend, schonk ze hem een stralende glimlach.

Toen ze dan op de bank hadden plaatsgenomen, bewonderden ze stil het landschap dat zich voor hun ogen ontvouwde: er waren geen geschikte woorden voorhanden. Maar dan kwam Ruth terug op hun gesprek:

'Ik zou graag ten minste een beetje begrijpen wat we daarnet hebben gezegd dat zo ingrijpend was, daarnet op het terras, juist vóór we gingen wandelen.'

'Laat eens kijken, wat hebben we gezegd? Om het in een enkele zin samen te vatten', zei Simon, 'we hebben gezegd dat het verlangen gelijk had.'

'Ja, het oneindige verlangen om te zijn heeft meer gelijk dan de rede, dat hebben we daarnet uitgevaardigd. Dat verlangen is onredelijk maar niet gek', voegde ze er feller aan toe, 'want we zijn met onze stelling in goed gezelschap, met Koning David, Mozart, Rimbaud…'

'God, of in ieder geval "een god", zal ergens borg staan voor dit goddelijke verlangen, dit buiten-redelijk verlangen van Rimbaud,' zei Simon. 'Want zoals ik daareven al zei, ik heb het zinnetje van Rimbaud vreemd genoeg teruggevonden in psalm 82, weliswaar anders naar voren gebracht en deze keer aan God zelf toegeschreven. De mens-dichter zegt: "Ik ben niet de gevangene van mijn rede. Ik heb gezegd: God", om aan de hel van zijn eigen rede en eenzaamheid te ontsnappen. De god van David, Elohim, ontvangt aan zijn kant de mensen met de woorden: "Ik heb gezegd: U bent goden (elohim), zonen van de Allerhoogste, allemaal".

‘Deze verbazende woorden uit de psalm die je hier bespreekt, lijken in onze cultuur niet de plaats te krijgen die ze verdienen. Wat denk je?’

‘Klopt. In de catechismus hoor je ze nooit of bijna nooit vermelden. Maar krijgen die van Rimbaud een ruimere plaats toebedeeld in het literatuuronderricht?’

‘Wellicht niet… In mijn leventje ging het er heel anders aan toe. De eerste bevrijding verliep eerder in tegengestelde richting. Om mijn gevangenis open te breken heb ik wellicht zoiets gehoord als: “Ik ben niet de gevangene van God. Ik heb gezegd: Rede.” Daarom kwam het mij zo goed uit dat ik Freud op mijn weg vond, des te meer omdat hij in de geschiedenis van de Redelijkheid een geval apart is. Waar hij graag tot de “dictatuur van de rede” wilde bijdragen, heeft hij naar mijn bescheiden mening niet de juiste weg gekozen als hij zich precies toelegde op wat eraan ontsnapt: symptomen en angsten, lapsussen en dromen… Natuurlijk probeert hij deze chaos ogenschijnlijk te ordenen, hem aan de rede te onderwerpen. Maar een gevangenis die zoals de psychoanalyse zoveel zolders en kelders telt, maakt niet veel kans om haar gevangenen lang binnen te houden.’

‘Behalve als ze niet eens weten dat ze gevangenzitten,’ weerlegde Simon. ‘Of zich als gevangenen op parool aangeven. Iemand heeft me ooit verteld wat Freud op een zeker ogenblik met Jung wilde uithalen: beloof me dat je nooit de seksuele theorie over de neurosen zult afvallen… of iets dergelijk.’

‘Precies, en het heeft niets uitgehaald. Freud heeft de mensen binnen de rede willen gevangenzetten, maar van al zijn discipelen was Jung degene die hij het minst lang binnen heeft kunnen houden. Voor mijn part zit ik noch in de psychoanalyse gevangen noch ben ik ermee getrouwd. ’t Is gewoon het beste wat ik als praktijk heb gevonden, en wat de theorie betreft, ze lijkt me ze zoals alle andere voor herziening vatbaar. Daar vestig je geen dictatuur mee.’

‘Niet een politieke dictatuur, maar misschien een geestelijke?’

‘O help! Simon! Niet nog een discussieonderwerp! Het is te veel. Later misschien. Nu kom ik terug op wat ik wilde zeggen.’

‘Ja, ja. Laat je niet afleiden.’

Ze hernam:

‘Vandaag voel ik me door de broosheid van mijn leven enerzijds en door mijn vrienden anderzijds uitgenodigd, niet om die broosheid vaarwel te zeggen, maar om ze te verkennen als een mogelijkheid om mijn kinderlijke vragen opnieuw te stellen. Noémie en jij, Simon, nodigen me uit om als een vrije mens terug te keren naar het huis waar men mij ooit gevangen heeft gehouden. Ik ben eigenlijk bang, maar het interesseert me omdat ik zie hoe jullie er ongeveer naar eigen believen vrij in en uit kunnen lopen. En, nu zeg ik de dingen een beetje lukraak, ik zie trouwens geen ander middel om te vinden wat echt belangrijk is dan lukraak te spreken. Dat verlangen dat buiten of boven de rede gelijk heeft, het verlangen om goddelijk te zijn en als dusdanig te worden behandeld, vraagt niet echt om “voldoening”, is het niet? Het vraagt enkel te worden erkend, en samen met anderen te worden beleefd. En daarvoor bestaat wellicht geen ander middel dan het woord, in zijn ruimste betekenis, of niet? (Arme Rimbaud, ik ben niet zeker dat hij iemand heeft gevonden om het met hem te delen). Welnu, dat verlangen dat niet om voldoening vraagt, maakt zelf een tegelijk psychische en fysieke energie vrij die ik tot nu toe nooit had ontdekt.’

‘Het kenmerk van het geestelijke is mysterieus: een energie die tegelijk van buiten en van binnen komt, van de andere en van zichzelf, tegelijk in de ziel en in het lichaam, want in het geestelijke is een scheiding tussen beide niet aan de orde. Ook ik zeg dit allemaal zonder heel goed te weten wat ik zeg. Wat Rimbaud daarentegen betreft, ik denk, anders dan jij, dat hij precies aangeland is waar hij wilde aanlanden.’

Dan, met de uitdrukking van een kind dat niet opgeeft:

‘Ik kom terug op mijn dierbare psalm 82: als een god tot mensen zegt: “Ik heb gezegd: U bent goden”, zegt hij het dan tot alle mensen of slechts tot een enkele natie, hoe heilig en apart ze ook mag zijn? Ik denk dat hij het tot allen zegt, aangezien hij in deze psalm Elohim wordt genoemd en niet met de eigennaam waarmee enkel Israël hem noemt. Elohim erkent in de mensen elohim, “zonen van de Allerhoogste, allemaal”. Hij redt ons dus allemaal van de dood aangezien de term “goden” een tegenstelling vormt met “sterfelijk”.’

‘Zeg, Simon, over welke god heb je het nu? Een nieuwe?’

‘Is het een nieuwe god? Ik zou voor mijn part ja zeggen en ook dat hij niet anders kan zijn dan nieuw, of tenminste anders, voor elk van ons, want, zoals de psalm nog zegt, het behoort tot de mensen – in iedere generatie opnieuw – in een god te geloven van wie ze de nieuwe zonen zijn, of anders te sterven. Wij ervaren hier toch zelf dat “wij” steeds nieuw is, of niet soms? Ik weet niet wat jij me zult beduiden, zij het door een woord, een gebaar, een teken, een stilte… En ook jij weet niet op voorhand wat ik jou zal zeggen. En dus is Wij bij iedere stap van Ik en van Jij, een andere.’

‘Rimbaud had dus alles begrepen.’

‘Met dit voorbehoud dat hij het enkelvoud gebruikt wanneer hij “Ik is een andere” schrijft. En de waarheid in het enkelvoud is tegelijkertijd de waarheid en de hel.’

‘Wat jij daar vertelt roept zoveel dingen uit de analytische praktijk op’, zei Ruth. ‘De psychoanalyse gelooft in de liefde voor de waarheid, maar is het voldoende om de valstrik van de waarheid in het enkelvoud te ontlopen, terwijl ze tegelijkertijd zo sterk in de individuele rede gelooft? Is jouw psalm in staat om al de Rimbauds uit de klauwen van de helse waarheid te redden waarin ze geïsoleerd zitten?’

‘Ik geloof van wel omdat ik gevonden heb met wie ik het kan geloven. Rimbaud ook trouwens, op zijn sterfbed. Ook hij heeft zijn “*Take my hand, I’m a stranger in paradise*” gezongen. Ik had het voor mezelf nooit zo geformuleerd, maar feitelijk is de analogie heel indrukwekkend. Ik breng je een andere keer die brief mee.’

‘Vertel me er toch al iets over. Voor wie heeft hij dit gezongen?’

‘Voor zijn zus. Althans, zij vertelt het zo. En ik zie het op die manier: hij komt via het geloof van zijn zus in het huis van de Vader om er te sterven. Zijn leven lijkt op een reis die vertrekt bij “Ik ben niet de gevangene van mijn rede. Ik heb gezegd: God”, dan scheepgaat op “Ik is een andere” en doorheen “Ik is een broer” ten slotte bij “Ik is een zoon” aankomt.’

Nog niet zo lang geleden zou Ruth die woorden ondraaglijk hebben gevonden, maar nu ontving ze ze als muziek, zonder dat het bij haar opkwam ook maar iets te antwoorden. Toen ze bleef zwijgen, vroeg Simon:

‘Ligt dat heel ver van je bed?’

‘Ik snap misschien niet al de woorden die ik jou zie uitspreken, maar alles bij elkaar weet ik niet of ik zin heb om ze te snappen: ik kan er iets beters mee aanvangen. Vertel me nog meer. Heb je in de Bijbelse teksten een ander voorbeeld dan je bewuste

psalm die in onze cultuur zo weinig bekend is? Voert het Nieuwe Testament ons bijvoorbeeld ook naar “Ik is een zoon”? Ik zou de formulering alvast aantrekkelijk vinden, ook al blijft de idee van een god-vader me met verstomming slaan. Maar bezet Christus in de evangeliën niet al de ruimte tussen hemel en aarde? Heeft zijn “Ik” niet de volledige hoedanigheid van goddelijke zoon in beslag genomen ten nadele van eender welke andere “Ik” die, na hem, nooit iets anders kan zijn dan een pleegzoon, een tweederangs zoon die zijn plaatsje in de Kerk alleen zou kunnen krijgen op voorwaarde dat hij op het einde van het Credo “Heil Jezus!” zegt!’

Simon hoorde die laatste woorden als een klap in zijn gezicht. Ruth merkte het en zei:

‘Vergeef me, de woorden hebben zich zo aangediend.’

Simon glimlachte een beetje triest: eerst een klap en dan excuses… Hij wist dat beide oprecht waren. En nu? Niets, voorlopig kon hij beter niets zeggen.

Hij keek op zijn klok en glimlachte weer.

‘Deze keer word ik gered door de gong. Of de “Ik” van Christus beslag heeft gelegd op de volledige hoedanigheid van zoon… Heb je nog van die vragen? Gelukkig moet ik naar huis, het is tijd. Maar hoe komt het toch, Ruth, dat je altijd bij het meest wezenlijke maar ook bij het gevaarlijkste belandt in de teksten waarvan je beweert dat je ze niet kent?’

KALAMOS

V

Het regende die dag. Ze maakten het zich gemakkelijk bij het haardvuur: Ruth bekommerde er zich even om, terwijl Simon zijn blik over de boeken op de plank naast hem liet glijden.

Ze kwam naar haar fauteuil terug, maar nog vóór ze ging zitten, vroeg ze:

'Weet je waaraan ik denk, Simon?'

'Dat is precies wat ik nooit weet', lachte hij. 'Daarom kom ik hier.'

'Wat ben ik toch een sufferd in die bergen! Natuurlijk heb ik er de pest aan als iemand ervan overtuigd is dat hij weet wat ik zal zeggen. Ik weet zelf ook niet wat de andere me zal zeggen, we hebben het daar al over gehad. Bovendien behoort het tot mijn vak dat ik dat niet weet. We zitten hier niet in een praktijk, maar onze ontmoetingen brengen hetzelfde verlangen op gang: met elkaar spreken zonder iets op voorhand te weten. Immers, "alles wat geweten is, is verloren voor het verlangen", heeft een eminente collega geschreven. Waarom heb ik dan gevraagd of je wist wat ik zou zeggen? Ik zou het niet weten…'

'Je dacht vermoedelijk aan iets heel bepaalds als je een formulering laat opkomen waaraan je een hekel hebt.'

Ruth wendde peinzend haar blik af:

'Feitelijk was ik dit gesprek al begonnen vóór je hier aankwam. Ik dacht vanmorgen na over onze ontmoeting en er was op een vreemde manier een zinnetje tussen ons, een uitspraak van een filosoof die ik nooit gemogen heb, Heidegger, ik weet niet of je die kent. "Enkel een god kan ons nog redden", schrijft hij. Wat denk je erover?'

'Een vreemde uitspraak…'

Simon herhaalde hem halfluid voor zichzelf met een mijmerende uitdrukking.

'Hij lijkt het te ontdekken,' zei hij. 'En toch, wie kan ooit de sterfelijke mensen redden tenzij degene die niet sterfelijk zijn: de goden?'

'Volgens jou gaat het er hier dus om dat we uit de dood worden gered. Is er dan niets anders waaruit we moeten worden gered?'

Maar Simon ging op zijn gedachte verder en antwoordde voorlopig niet:

'Om te beginnen, over welke "ons" gaat het in zijn formulering "ons redden"? Het is een heel belangrijk punt. Ik ken deze filosoof niet goed, maar ik meen mij te herinneren dat hij zich een beetje van "ons" en van god heeft vergist. En die twee vormen dezelfde vraag.'

Het werd Ruth deze keer werkelijk te veel. Dat de liefde tussen man en vrouw door de Bijbel en bij Mozart met de goddelijke liefde werd geassocieerd, daar kon ze nog inkomen. Ze was ook bereid de verklaringen van Simon af te wachten om te horen hoe heil of redding, volgens hem, met het hiernamaals waren verbonden. Maar dat hij, al was het maar even, religie met de recente Geschiedenis in verband bracht, kon ze helemaal niet hebben, dan was haar geduld meteen opgebruikt. Ze stelde droogjes de vraag:

'Indien de god en "ons of wij" één en dezelfde vraag vormen en men zich in beide onderwerpen kan vergissen, zeg me dan waar de ware god en het ware "wij" zich in de christelijke naties ophielden op het ogenblik dat lui met "*Gott mit uns*" op hun

gordelgespen miljoenen deporteerden en vermoordden? Waar was die andere god, de waarachtige, en het andere "wij", die ons zouden hebben verdedigd en beschermd?'

Ruth had met stijgende emotie gesproken… "*Ons* zouden hebben beschermd": ze hoorde het woord op het ogenblik dat het haar ontsnapte. Zo ook Simon. Ze zwegen een ogenblik zonder hun blik van elkaar af te wenden.

Toen zei hij, ernstig:

'Ik denk dat zowel de een als de ander op veel plaatsen verloren waren. In dit "*Gott mit uns*" van het nazisme was alles vals, zowel de god als het "ons". Dat wilde ik in ieder geval zeggen.'

'Ik weet wel dat er honderd hogere niveaus bestaan om over deze gigantische nachtmerrie na te denken, maar soms moet je ook aandacht besteden aan het gelijkvloerse niveau van je denken. Waarom hebben mensen er mee ingestemd vrijwillig afstand te doen van hun identiteit en iedere vorm van ontmoeting op te heffen, door elkaar met de naam van een ander te begroeten? Heeft *Heil* niet de betekenis "heil, redding"?'

'Ja, ik denk het wel, "heil, redding voor…", "glorie aan…".

'Welnu, deze glorie was verbeurdverklaard ten bate van één enkele. Wat is een "wij" nog waard als het wederrechtelijk wordt toegeëigend door één enkele naam die iedere vorm van ontmoeting tussen subjecten schrapt? Hoe kan het zo ver komen? Denk je aan dit soort toestanden als je het over een valse "wij" hebt?'

'Ja. In mijn ogen is dit het "wij" van de afgoderij. Je kent toch het verhaal van het gouden kalf? Eigenlijk heb je het zojuist verteld: het stierenbeeld van goud wordt gevormd door de tekenen van glorie van degenen die juist afstand hebben gedaan van hun eigen glorie om het te maken. Er is amper een beter voorbeeld denkbaar van wat je net hebt gezegd: "één enkele naam die iedere vorm van aanwezigheid tussen subjecten schrapt".

'Wil je de details van dit verhaal nog eens in herinnering brengen? Er zijn ongetwijfeld doorslaggevende details, zoals altijd in dergelijke teksten waar ze desondanks blijvend details worden genoemd…'

'Het goud,' hernam Simon, 'het goud waaruit het kalf of stierenbeeld zal worden gemaakt, is afkomstig van de juwelen die het Egyptische volk aan de Hebreeërs heeft gegeven toen Farao er voorlopig mee instemde ze uit Egypte te laten vertrekken. Zover ik het begrijp, betekenden die juwelen een erkenning van de status als vrije burger – je schenkt immers geen juwelen aan een slaaf – ook al kwam die erkenning *in extremis* en niet van Farao, maar van het Egyptische volk en op verzoek van de Hebreeërs. Het zijn deze juwelen, gouden ringen die door vrouwen en kinderen werden gedragen, die Mozes' broer Aäron liet smelten om er een kalf of stierenbeeld van te maken: het volk beweerde daarin de god te erkennen die het uit Egypte had geleid. Het goud waarmee ze elkaar wederkerig als vrije mensen konden erkennen, is iets uiterlijks geworden, de glorie van elk afzonderlijk is door het idool van allen opgeslokt. Op die manier geven ze tegelijk vorm aan hun valse god en hun valse "wij".

'En wanneer verschijnt dit valse "wij"?'

'Wanneer de man die ze uit de slavernij heeft geleid en ze naar de god van het woord voerde, veertig dagen afwezig blijft en voor goed verdwenen lijkt. Hoe konden ze niet op zoek gaan naar een nieuwe god als de man die ze naar de god van hun vaderen leidde, verdwenen is en ze alleen in de woestijn heeft achtergelaten? Ze zijn

ervan overtuigd dat ze iets nieuws maken, maar ze hebben het fout, juist het oude duikt dan weer op. Het is een terugval. In zijn hoedanigheid van god voor mensen belichaamt het kalf of stierenbeeld drie fouten. Het is ten eerste een dier; ten tweede, het is een dier dat nog niet van de moeder is afgehaald; ten derde, het is van goud zodat het onveranderlijk zowel dier als niet gespeend blijft. Is er voor de mens iets regressievers denkbaar? Men zegt over de valse nieuwe god dat hij uit Egypte heeft geleid terwijl hij er in feite naar terug voert, zoals een kalf terugkeert naar de koe die het heeft gebaard en gezoogd.'

'Lijkt interessant, die verkeerde richting die een terugkeer naar de baarmoeder camoufleert, als ik je tenminste goed begrijp,' zei Ruth. 'Maar als de inzet van afgoderij zich op een zo belangrijk niveau afspeelt, dan hebben we hier een heel kostbaar begrip, dat altijd en overal kan worden toegepast, of niet? Zoals die andere valse god, de Führer, ook niet per toeval in de geschiedenis van een volk is geland, dat door andere naties was vernederd. Dat voorlopig ter zijde… Om bij de kwestie van de valse god en het valse "wij" te blijven, ik vraag me af waarom we eigenlijk een god nodig zouden hebben? Een god die totaal vals kan zijn en in staat om het leven om te keren? Om dat leven niet naar voren te leiden, naar groeien – en sterven – maar naar achter, naar de afhankelijkheid van de kindertijd? Het antwoord is dan heel eenvoudig: liever helemaal geen god.'

'Kunnen mensen op een uitsluitend redelijke basis beslissen of ze een god nodig hebben om samen te leven, of niet? Kunnen ze zomaar beslissen wanneer ze dit samenzijn met een al bekende god kunnen vormen en wanneer ze een andere moeten zoeken?' weerlegde Simon.

'Maar jij, ging Ruth verder, zonder door te gaan op de al te uitgebreide vraag die hij net had gesteld, ben jij niet naar de oudste van onze goden teruggekeerd?'

"Hoe kan ik daarop antwoorden?" vroeg Simon zich af. "Ik heb ongetwijfeld voor de minst moderne god van onze beschaving gekozen. Toch…"

'Je zit met die vraag verveeld, is het niet?' vroeg Ruth zonder een zweem van mededogen.

'Het vreselijkste met de goden is dat je je aan alle kanten moet hoeden. Als de god niet nieuw is, is het niet de god van het woord. Maar als hij nieuw is, is hij dan echt vernieuwend? Is het niet een oude afgod in een nieuw kleedje? Hoe kan ik jou dan van antwoord dienen? Misschien door de kwestie van het "wij" weer op te nemen. "Wij" is altijd nieuw omdat het in het woord is gesitueerd, aan de voorwaarden die je zelf zo goed hebt gesteld: niet-kennen en verlangen. Ik heb een god gezocht die zelf "wij" zou zeggen. Je komt er niet veel tegen tussen al die goden. Welnu, juist in Genesis spreekt de god, zodra hij klaar is met de aarde, de hemelen en de hemellichamen, de zee en het droge, de planten en de dieren, in de eerste persoon meervoud. Letterlijk zou je kunnen vertalen: "Laten wij mensen maken naar ons beeld, die op ons gelijken." '

'Inderdaad een mysterieuze "wij" als het om een enige god gaat, zei Ruth, want dan heb je op z'n minst een verschillende "Ik" en "Jij" nodig, is het niet? Hoe zou dit goddelijke "wij" niet enkel een soort grote supersmeris zijn, een gewijde Über-Ich die in het spreken al de plaatsen inneemt: hij en de andere is nog altijd hij. Machthebbers kennen de kneep om de andere op voorhand in hun woorden in te sluiten, ze zeggen juist "wij" als ze alleen willen beslissen.'

‘Zeer zeker, maar op dat ogenblik *zeggen* ze niet echt “wij”,’ wierp Simon ertegen in, ‘ze *maken* voor zichzelf een “wij” die ze uitspreken, zonder de andere.’

‘Lijkt me belangrijk.’

‘Op een dag,’ hernam Simon, ‘ben ik betreffende god voor een keuze komen te staan, die aan twee geestelijke – jullie zouden misschien ook zeggen: psychische – stellingnamen beantwoordt, twee heel verschillende stellingnamen: de keuze tussen een god die ons heeft gemaakt en een god die wij maken. En ik heb die oudste god gekozen, zoals je zegt, omdat ik denk dat niets of niemand ons beter beschermt tegen de goden die wij maken dan de god die ons heeft gemaakt.’

‘Dan rest mij nog te begrijpen waarom en hoe een godsdienst het bedje kan spreiden voor afgoderij, hoe ze onderwerping aan een afgod kan verwekken, een afgod die eerst mensen voor hem doet dansen en later diezelfde mensen hun medemensen laat vermoorden omdat zij niet wilden dansen.’

Bij deze woorden stond ze op en ging het theeblad halen.

Toen ze terugkeerde, merkte ze met een heel lichte wijziging in haar stem op:

‘Wat overkomt ons vandaag? We spreken in een andere toonaard met elkaar. Er schuilt woede in, vind je niet?’

‘Misschien nog een gevolg van ons vorig gesprek. Zijn we niet opnieuw bij *“Heil Jezus”* aangeland?’ vroeg Simon op een ernstiger toon.

‘Ja’, gaf ze toe, en ook haar stem klonk iets dieper nu. ‘Ik stel mezelf die vraag al zo lang zonder ze aan iemand te kunnen stellen. Ik heb ze deze keer zelfs niet *gesteld*, ze is me, en niet zonder geweld, ontsnapt, zoals men zegt. Vergeef me. In feite is dit mijn vraag: als mensen voortdurend te horen krijgen dat ze bovenal moeten gehoorzamen en dienen – God dienen, de andere dienen – dan wordt de vraag naar *wie* deze mensen dienen op een dag bijkomstig. In naam van het goede is het kwaad geschied: *ze hebben de psychische houding van de dienaar aangenomen*. Ze gehoorzamen voortaan aan wie namens het goede bevelen uitdeelt. Onderwerping wordt hun als een waarde op zich ingepeperd, belangrijker dan het bewustzijn. Hoeveel waren er bij al degene die *“Heil Hitler”* hebben gezegd, die al lang in de terugtrekking van hun eigen naam ten bate van een *“Heil Jezus”* leefden?’

‘Ik moet het voor jou niet wegsteken, Ruth, dat de brutaliteit van die formulering me heeft geschokt toen je ze een paar dagen geleden uitsprak. Nu heb ik een beetje tijd gehad om er, meer dan heel even, over na te denken. En als antwoord aan Heidegger – en aan jou – eerst dit: ik denk dat een waarachtig “wij” hier op aarde mogelijk is en dat sommigen, waartoe ik hoop te mogen behoren, daaraan werken. En, wat mij betreft, de hele Schrift, al onze tradities maar ook onze studie en onze ontmoetingen zijn niets te veel om het onderscheid te leren maken tussen een waarachtige en een valse “wij”, tussen de ware God en de valse goden.’

‘Er begint iets te dagen,’ zei Ruth met iets meer vredigheid in haar stem. ‘Een god die niet het kalf of stierenbeeld is. Met een niet erg smaakvolle woordspeling zou ik het “*Gott mit uns*” als een “wij-kalf” kunnen bestempelen[4].’

---

[4] De woordspeling in het Frans slaat op ‘*nouveau*’ en ‘*nous-veau*’. Hoewel er wellicht mogelijkheden waren met *wei(de)kalf* (kalf dat men laat weiden) – *wij-kalf*, leek het de vertaler

‘Dat “wij-kalf” bevalt me wel,’ zei Simon lachend. ‘Dan is er ergens een “ik-koe” die het voedt en het aan zich onderworpen houdt.’

Terwijl ze theedronken, voelde Ruth dat er nog een kwestie aan bod moest komen waarvan ze niet goed wist hoe ze aan te pakken. Ze veronderstelde dat die hinder in haar gedachtegang te maken had met een kneuzing in hun relatie, dus begon ze van vooraf aan.

‘Ik heb je daarnet gevraagd of je wist wat ik dacht, Simon. Nu begrijp ik beter waarom ik die uitdrukking heb gebruikt die ik zelf verafschuw: in feite was ik het die dacht te weten wat jij dacht. Zoals altijd in een dergelijk geval was wat ik dacht te weten niets anders dan wat ik vreesde dat jij dacht. En vreemd genoeg was het zinnetje dat zich tussen ons kwam opdringen van Heidegger, met andere woorden, van een “katholieke apostaat… zoals Hitler”, als ik de joodse filosoof Jacob Taubes mag geloven.’

Simon kende deze filosoof niet, hij kon dus geen afleiding verzinnen. Hij moest gewoon antwoorden, de betekenis van Ruths verbale geweld zoeken.

‘Ik heb je gezegd dat je me behoorlijk hebt geschokt met je Jezus-Hitler, ik heb je niet gezegd dat ik het je kwalijk nam of dat ik het betreurde. Het was gewoon onvermijdelijk dat je mij vroeg of laat op die plek ter verantwoording riep.’

‘Wat bedoel je?’

‘Het was onvermijdelijk dat jij, joodse, mij als “katholiek, dus afgodendienaar” zag, als iemand van de bende die onderwerping aan Christus, maar ook aan de paus en de pastoors heeft verspreid, en de mensen heeft klaargestoomd om geen bewustzijn en geen zielskracht meer te hebben. En nu heb je het verdragen dat iemand zei dat de christelijke religie niet noodzakelijk afgoderij is. En dan herinner je je dat de al te onderworpen Heidegger alles bij elkaar een afvallige katholiek was, een kerel op zoek naar een nieuw “wij-kalf”.’

Hij had met een soort bittere humor gesproken, dan glimlachte hij. Ook zij glimlachte:

‘Ik pak je wel hard aan, of niet?’

‘Als we echt met elkaar willen praten, dan zie ik niet in hoe we elkaar op een of ander moment niet bij de kraag kunnen vatten en door elkaar schudden. De geschiedenis heeft ons in twee onverzoende kampen geplaatst. Tweeduizend jaar twist tussen onze kopjes thee. Niet verwonderlijk dat ze tegen elkaar stoten. Ik beschouw het voor mijn part als een geluk dat we hun heel bijzonder gerinkel kunnen horen zonder brokken te maken. Tot nu toe tenminste.’

Er viel opnieuw een stilte die nochtans anders klonk. Ruth fronste heel even de wenkbrauwen, maar ze ontspande dan meteen en zei tegen Simon:

‘Als ik dan toch over dit alles mag spreken zonder angst om alleen maar scherven van het vaatwerk over te houden, wil ik je nog iets zeggen.’

‘Graag,’ zei Simon en hij opende zijn handen in een uitnodigend gebaar.

‘Ik snap heel goed dat er een notoir verschil bestaat tussen het geloof in de god en het geloof in het kalf. Maar er is nog een andere, veel geduchtere aberratie dan het kalf

---

vanwege het inhoudelijke belang niet opportuun om een dergelijke, min of meer equivalente maar geforceerde woordspeling in het Nederlands in te lassen.

KALAMOS

of zelfs dan een politiek idool wiens macht, hoe vreselijk ook, altijd beperkt zal zijn in de tijd.'

'Inderdaad. Nooit méér dan drie of vier generaties, belooft de decaloog,' klonk het bij Simon.

Zij aarzelde om verder te spreken.

'Is het zo moeilijk te denken of te zeggen?' vroeg Simon.

'De twee wellicht… Misschien kan ik beter jouw woorden van daarnet weer oppakken. Je hebt in verband met de goden gezegd dat mensen een keuze moeten maken tussen de goden die ze maken en de god die hen heeft gemaakt.'

'Klopt. En verder?'

'Laat ons even als een pure hypothese veronderstellen dat ook ik het geloof in de "god die ons heeft gemaakt" ga aanhangen, zoals je zegt. Dan zou ik nog een andere keuze moeten maken, die we nog niet in overweging hebben genomen.'

Simon had terloops met plezier dit "we" gehoord.

'Zeg maar.'

'Ik zou die god, hoewel hij ons heeft gemaakt, nog altijd kunnen zelf willen maken. Als zou hij onvoldoende existentie hebben, aangezien hij uit deze wereld afwezig blijkt zoals Mozes afwezig was in de woestijn. Ik zou hem kunnen willen fabriceren met mijn woorden, hem in woorden zichtbaar willen maken om hem aan anderen te onderwijzen. Want weet je, Simon, wat aanhangers van het monotheïsme hebben uitgericht met "de god die ons heeft gemaakt", slaat me bijna altijd met verstomming.'

'Toch zou iedere mens van goede wil de god die hij niet heeft gemaakt moeten vinden als hij hem met rechtschapenheid zoekt.'

'Maar als hij hem op die manier zoekt, met rechtschapenheid zoals je zegt, en hij ontmoet de niet-gemaakte god die wordt aangeboden door zij die hem maken, wat begint hij dan in al zijn rechtschapenheid? Ik denk aan atheïsten, mijn meest nabije broeders tot nu toe. Niet de atheïsten die heel diep geloven in niet goddelijke goden zoals de Rede, de Wetenschap, de Vooruitgang of Marx, Mao en andere. Ik denk aan vrije en oprechte atheïsten, de echte. Vreemd genoeg verschijnen ze juist in de volkeren waar het monotheïsme zich heeft verspreid. Wat is het dat zij weigeren, overigens vaak op een nobele manier? De god die ons heeft gemaakt? Ik ben er lang niet meer zo zeker van. Ze breken in ieder geval de god af die men van de-god-die-ons-heeft-gemaakt heeft gemaakt. En deze arbeid van de ziel is onontbeerlijk voor het geloof van de andere… Je denkt nu misschien dat ik overdrijf?'

'Heb jij me niet gezegd dat dit woord hier niet aan de orde is?' antwoordde Simon lachend. 'Neen, ik vind niet dat je overdrijft, Ruth. Ik had over de kwestie van geloof en atheïsme nooit in tegelijk zo eenvoudige en radicale termen nagedacht, maar ik ben het grondig met je eens.'

'Goed. Dan kunnen we nu wel even uitblazen.'

VI

Beste Simon,

Zoals ik het je aan de telefoon wilde vertellen – blijkbaar niet het ideale middel om een monnik te bereiken – kan ik je morgen niet ontvangen. Koorts, arts, niet erg, maar toch, kortom, ik word vriendelijk doch dringend verzocht het bed te houden tot ik weer bij de reglementaire 37° kom. Ik heb Noémie ervan kunnen overtuigen dat ze niet moest blijven en ze is nu weer naar haar werk en haar man vertrokken. Ze heeft me tot vrijdag toevertrouwd aan de zorgen van haar buurvrouw, een schat van een mens, die nu over mij waakt zoals over alles hier wanneer Noémie afwezig is.

Ik hoef me dus om niets te bekommeren, maar iets verdriet me toch: dat onze vijfde afspraak niet doorgaat. Dus gun ik mezelf het plezier je tussen twee hazenslaapjes te schrijven, hoewel ik je niets anders te vertellen heb dan mijn ontgoocheling om dit gemiste rendez-vous.

Het vijfde nog maar? Ik heb ze vanmorgen opnieuw geteld. Ongelooflijk wat je in amper vijf ontmoetingen allemaal kunt vertellen. Neen, eigenlijk zijn het er zes, ik vergat de eerste, die niet in mijn agenda staat. Het wantrouwen waarmee ik je toen heb ontvangen, staat trouwens in een zo schril contrast met wat nu is. Wat een geluk dat je zonder afspraak kwam opdagen! Het moet zoiets als een recht van geestelijke inmenging zijn geweest, maar van een zachtaardige inmenging, aangezien je alleen maar aan de deur kwam kloppen van de arme, onderdrukte natie, zoals ik me toen voelde. Onderdrukt door wie? Ik weet het niet. Ziekte? Ja, maar niet alleen dat. De dood? Ik denk het niet. Neen, veeleer door de gedachte aan een leven van niets, voor niets, naar niets. Dat zou eindigen als een autobusrit. Het toekomstbeeld dat ik op het eindstation samen met het voertuig in de garage zou worden gestald terwijl ik me zo intens een reizigster voelde, maakte me geluidloos kapot.

Mijn hoofd is vandaag niet in staat om intelligente dingen te denken. Wat me niet belet verder te schrijven. In ons vak zijn we er vrij snel van overtuigd dat heel vaak niet de intelligentie het intelligentste is in ons. Dromen bijvoorbeeld: ogenschijnlijk de stomste, de gekste van onze mentale producties, die nochtans schatten bevatten als ze maar door veel zwoegen van twee intelligenties worden opgegraven. Een beetje zoals die religieuze teksten die door herders en vissers lijken te zijn geschreven, terwijl grote geleerden ze twee- of drieduizend jaar later met veel moeite interpreteren.

Noémie heeft een hele korf boeken naast mijn bed neergezet: detectives, stripverhalen, een Bijbel, dichters, en een bundel citaten die ik wel leuk vind omdat je telkens maar drie seconden nodig hebt en er van alles in te vinden is, natuurlijk. Het volgende bijvoorbeeld, in verband met wat ik je net kom te schrijven: “Het hart bevat gevangenissen die de intelligentie niet kan openbreken” (Marcel Jouhandeau). Pascal is niet erg ver, natuurlijk; voor wie in het Frans denkt, komt er altijd een plek waar je Pascal tegen het lijf loopt. Wat is het dan, dat die gevangenissen van het hart kan openen? Heeft onze Freud dat juist niet geprobeerd?

Als ik een paar bladzijden in de Bijbel lees, begin ik iets anders te verstaan. En ik moet erkennen dat dit ‘iets anders’ me verbaast. Ik vraag me af wat mijn relatie tot de Schrift heeft veranderd. Wellicht lees ik nu onder meer ook in het licht van onze gesprekken.

In hetzelfde citatenboek word ik bij het trefwoord ‘religie’ verrast door het citaat van Marx: “Religie is de zucht van het onderdrukte wezen, het hart van een harteloze wereld, en de ziel van zielloze omstandigheden. Het is de opium van het volk”, *Kritiek op de rechtsfilosofie van Hegel*. (Heinrich Heine zou het al eerder hebben gezegd.)

Vertel me eens waarom bijna altijd alleen het tweede zinnetje wordt aangehaald om het tegen de religie te gebruiken, waarom men die heel sterke uitdrukkingen zoals ‘zucht van het onderdrukte wezen’, ‘hart van een harteloze wereld’ en ‘ziel van zielloze omstandigheden’ is vergeten en waarom men alleen het ‘opium van het volk’ heeft onthouden? Het klopt natuurlijk wel dat de vierde term althans bij een eerste lectuur niet het vervolg is van zucht, hart en ziel. Opium droeg in die tijd wellicht een beeld dat veel meer met troost had te maken. Toch blijft het vreemd.

Die lichte roes van de koorts voelt bijna prettig aan, een beetje zoals op een draaimolen. Net goed om je weer kind te voelen. Toen ik ziek was, stuurde mijn moeder me mijn oma om wondermooie Oost-Europese wiegeliedjes voor me te zingen. Ze zong dus, en als ik niet meteen insliep, veranderde ze geleidelijk van register en zong ten slotte de wildste liedjes die ze kende. Op het einde schaterden we beide zo hard dat mijn ouders naar boven kwamen.

Met die herinnering aan mijn oma luister ik op dit ogenblik naar het tweede pianoconcerto van Rachmaninov. Je weet ongetwijfeld hoezeer de kenners deze componist met elegant misprijzen hebben bejegend. Op een dag luisterde ik op de radio naar critici die verschillende – overigens allemaal schitterende – vertolkingen van dit werk met elkaar vergeleken, zonder de uitvoerders te vermelden. Tijdens de laatste versie was ik plotseling in tranen uitgebarsten en ik snapte het niet. Toen gaven ze de naam van de pianist: Sergueï Rachmaninov.

Je zult wellicht geen tijd vinden om me terug te schrijven. Maar indien toch, wil je me dan de referentie van een Bijbelse tekst opgeven zodat ik die kan lezen en we er dan later samen kunnen over spreken? Om heel eerlijk te zijn, Noémie heeft me op een avond over het resultaat van jullie gemeenschappelijke lectuur verteld, zo bijvoorbeeld in verband met het eerste verbod in Genesis. Ik vat het voor mezelf op dit moment zo samen: het verbod om van de boom van kennis te eten, dat gegeven wordt *tussen* de schepping van de man en die van de vrouw, mondt daarop uit dat tussen deze twee mensen een wet wordt ingesteld die fundamenteel is voor het woord, namelijk, de andere niet opeten. Het heeft me nogal verbaasd, want je ziet in mijn vak wel dagelijks dat een menselijke geest in staat is de geest van een andere mens op te eten, dat hij hem in zijn eigen binnenste kan laten verdwijnen. De moord op een ziel blijft onzichtbaar. Is het daarom dat we alleen door een mythe voor dit gevaar kunnen worden gewaarschuwd?

Dit is vanzelfsprekend allemaal veel te nieuw voor mij en, vooral, ik weet niet waar ik andere teksten kan zoeken die jullie lectuur bevestigt. Wat onvermijdelijk het geval moet zijn als deze manier van lezen zo goed aan de geest van de Bijbel is aangepast, of niet soms?

Tot daar voor deze avond.

Ik groet je heel vriendschappelijk, Simon, alvorens weer in mijn watten wolkje weg te zinken.

Ruth.

Beste Ruth,

Je brief is vanmorgen aangekomen. Onverwacht. Ik kende je geschrift niet en toch heb ik het op de envelop meteen herkend. Is het zoals met je concerto van Rachmaninov? Het mysterie van wat in ons binnenste intelligenter is dan onze intelligentie, zoals jij zegt? Daarvan ben ik net zo overtuigd als jij. Je moest bijvoorbeeld eens weten hoe in het kloosterleven de verstandhouding tussen broeders tot stand komt… Soms door de manier waarop de ene het broodmandje doorgeeft, door zijn manier om een deur te sluiten. Aanvoelen? Ja, maar niet alleen dat. Het gaat ook om denken, om muzikaal denken, met ritme en toonaard, zonder de rede en haar redeneringen erbij te betrekken. Wij zeggen: intuïtie. Ligt deze intelligentie van de relatie niet mijlenver van "ik ken je wel"?

Ik kende van het citaat van Marx enkel de vervormde en verkorte vorm die overal rondgaat. Je laat me die ontdekken en daar ben ik heel blij om!

Wat me integendeel *niet verbaast*, is juist dat ze werd verdraaid. Weer eentje, dacht ik bij mezelf. Sinds ik de Schrift lees, heb ik immers veel ervaring opgedaan met verdraaide zinnetjes. Vroeger zou ik gedacht hebben dat de betekenis van Bijbelteksten werd vervormd door gedeeltelijke afwijkingen, via bijkomstigheden. Helemaal niet! Wat iemand van een heel belangrijke zin, vooral van goddelijke uitspraken eerst leest en onthoudt, is een radicale omkering ervan. Het zuiden in plaats van het noorden, ja in plaats van neen, dood in plaats van leven…

Waarom? Blijkbaar beginnen we altijd de omgekeerde betekenis te horen als we voor het eerst een woord van waarheid ontmoeten. Ik dacht ooit begrepen te hebben dat ook de psychoanalyse dit heeft ervaren. (Zegt Freud niet ergens dat wanneer een patiënt zegt: "Ik heb over een man gedroomd, die niet mijn vader is", je dan zeker kunt zijn dat het juist om de vader gaat?)

Er is wat onze ogen zien en wat we bereid zijn ze te laten zien. Onze eerste reactie als we de waarheid zien aankomen, is dat we zeggen: ik zie je niet. Misschien ligt daar juist de betekenis van de woorden die ik zo graag in psalm 62 hoor: "Eenmaal heeft God gesproken, tweemaal heb ik het gehoord." Vroeger begreep ik ze enkel in de zin van: God spreekt eenvoudig en wij maken alles ingewikkeld. De psalmist heeft echter niet gezegd: ik heb tienmaal gehoord, maar: "tweemaal heb ik het gehoord". Nu begrijp ik ze zo: eerst begrijpt de mens de woorden omgekeerd en dan – op voorwaarde dat hij blijft luisteren natuurlijk – hoort hij ze op de juiste manier.

Het eerste voorbeeld van een dergelijke omkering dat me voor de geest komt, is de zeer beroemde tekst uit Genesis waarin Elohim letterlijk tot Abraham zegt: "Neem je zoon (…) en doe hem opgaan daar ten opgang (of: hef hem ter heffing)". Zoals de meeste vertalers begrijpt Abraham aanvankelijk: "Neem je zoon (…) en offer hem als offer (of: brandoffer)." Dan klimt hij drie dagen lang de berg op, met Isaak, met het hout, het mes en het vuur. Maar op het ogenblik waarop hij zal doden, dringt de zin volledig tot hem door, in zijn tweede vorm en deze keer in de mond van de bode van JHWH, de andere naam voor de god. En de zin is volledig omgekeerd: "Strek je hand niet uit naar de jongen, doe hem niets."

Na lang met meerdere mensen te hebben gelezen, denken we dat het eigenlijk om dezelfde zin gaat die in Abrahams geest in twee verschillende versies wordt gebroken,

zoals het ook om dezelfde god onder twee verschillende namen gaat. Onder de tweede naam, JHWH, verschijnt een nieuwe god die noch met moord noch met incest heeft te maken, terwijl de goden overal in de Oudheid betrekkingen van seks en dood met de mensen onderhouden. Abraham, zelf afkomstig uit een clan die op het randje van de incest leeft (Abrahams vrouw is zijn halfzus, zijn broer trouwt met een nichtje…), kan dit natuurlijk niet weten, tenzij door naar zijn eigen hart te luisteren…

Je vraagt me een tekst. Hoe zou ik er een kunnen kiezen als ik er graag honderd met jou opnieuw wil lezen. De Bijbel bevat niet hetzelfde naargelang je enkel een aantal bladzijden als verplichte lectuur hebt gelezen, of helemaal alleen, of in de geest in dewelke onze cultuur ze meent te kennen, of je ze openslaat om er met vrienden in te lezen. De ark van Noach lijkt me het beste beeld voor een Bijbelse lectuur: je moet er niet alleen binnengaan, maar per twee of per groepjes van twee.

Als we nu eens juist bij Noach op bezoek gingen? De eerste vraag – het eerste raadsel in verband met de zondvloed slaat op de ontketening ervan in hoofdstuk 6 van Genesis. Sinds we in die tekst zijn binnengetreden zoals Noach in zijn ark – met meerderen – is ook dit verhaal gekanteld. Ook hier heeft de betekenis zich omgekeerd. Ik vraag me af wat jij erover zou denken en wat we er samen zouden in vinden.

Genezen is een schitterende idee, Ruth! Maar heb ik wel het recht je een snelle genezing toe te wensen als je aan een kinderziekte lijdt in het gezelschap van een oma die haar wiegeliedjes tot dansen omtovert?

Rust goed uit. Ik neem je mee in het schuitje van mijn gebed, als je dat tenminste goedvindt.

Simon

P.S. Zoals beloofd, hierbij een kopie van de brief van de zus van Rimbaud. We spreken er later over.

Brief van Isabelle Rimbaud aan haar moeder Vitalie Rimbaud.

Marseille, woensdag 28 oktober 1891.

God zij duizendmaal geprezen. Zondag heb ik het grootste geluk beleefd dat ik op deze wereld kan beleven. Niet langer sterft hier een ellendige verdoemde ziel naast mij, maar een rechtvaardige, een heilige, een martelaar, een uitverkorene!

In de loop van de voorbije week waren de aalmoezeniers hem twee keer komen opzoeken; hij had ze ontvangen, maar met zoveel afmatting en ontmoediging dat ze het niet aangedurfd hadden met hem over de dood te spreken. Zaterdagavond hebben al de zusters samen gebeden dat hij een goede dood mag sterven. Zondagmorgen na de hoogmis leek hij rustiger en volop bij bewustzijn; een van de aalmoezeniers is teruggekomen en heeft hem voorgesteld zijn biecht af te nemen; hij heeft ermee ingestemd!

Toen hij wegging zei de priester tegen me, met een vreemde, verwarde uitdrukking: "Uw broer gelooft, mijn kind. Wat hebt U ons verteld? Ja, uw broer gelooft en ik heb zelfs nooit een geloof van die kwaliteit gezien!" Ik kuste de grond, ik huilde en lachte tegelijk. O God! Welk een vrolijkheid! Welk een vrolijkheid, zelfs in de dood, zelfs door de dood! Wat kunnen leven en dood en het hele universum en al het geluk van de wereld me nu nog schelen, nu zijn ziel is gered! Heer, verzacht zijn

doodstrijd, help hem zijn kruis te dragen, heb nog medelijden met hem, heb nog medelijden, U die zo goed zijt! O ja, zo goed. – Dank U, Heer, dank U.

Toen ik weer bij Arthur kwam, was hij heel ontroerd, maar hij huilde niet; hij was sereen bedroefd, zoals ik hem nog nooit heb gezien. Hij keek me recht in de ogen zoals hij nog nooit naar mij had gekeken. Hij wilde dat ik heel dicht bij hem kwam en hij heeft me gezegd: "Jij bent van hetzelfde vlees als ik: geloof jij, zeg me, geloof jij?" Ik heb hem gezegd: "Ja, ik geloof; andere die wijzer zijn dan ik hebben geloofd en geloven nog; bovendien ben ik nu zeker, want ik heb het bewijs, het is!" En het is waar, vandaag heb ik het bewijs! Hij heeft nog bitter tegen mij gezegd: "O! Ja, ze zeggen dat ze geloven, ze doen alsof ze zijn bekeerd, maar het is alleen opdat men zou lezen wat ze schrijven, het is pure berekening!" Ik aarzelde en zei toen: "O! Neen, ze zouden veel meer geld verdienen door godslasteringen te schrijven!" Hij keek nog altijd naar me met die hemel in zijn ogen; ik ook. Hij wilde mij absoluut omhelzen, daarna: "Misschien hebben we wel dezelfde ziel omdat we van hetzelfde bloed zijn. Dus jij gelooft echt?" En ik heb herhaald: "Ja, ik geloof! Je moet wel geloven." Dan heeft hij me gezegd: "Dan moet de kamer worden klaargemaakt en in orde gebracht, hij zal terugkomen met de sacramenten. Je zult zien, ze brengen kaarsen en fijne kant: overal moeten witte kleden liggen. Ben ik dan zo ziek!..." Hij was angstig, maar niet wanhopig zoals de andere dagen, en ik zag heel duidelijk hoe vurig hij naar de sacramenten verlangde, vooral naar de communie.

Sindsdien uit hij nooit nog een godslastering; hij roept de gekruisigde Christus aan en hij bidt. Ja, hij bidt, hij!

Beste Simon,

Aangezien je me zo grootmoedig het recht verleent langzaam te mogen genezen, haast ik me niet, maar het gaat toch beter. Ik ben nog niet in staat me aan te kleden, een kopje thee te zetten voor een bezoeker of met hem een controverse aan te gaan, maar wel in kleine stukjes te schrijven, met veel pauzes tussendoor.

Ik had je een Bijbeltekst gevraagd. Wat een vergissing! Ik heb in mijn eentje de bladzijden net vóór de zondvloed willen lezen en ik heb er geen snars van begrepen. Werkelijk geen snars. Ik tref er "godenzonen" aan die "dochters der mensen" zien en ze "te kust en te keur" nemen. Ik was meteen stomverbaasd. Wat is me dat voor een onmenselijke mensheid? Volgens de voetnoten in de Bijbel waarover ik hier beschik, zou deze episode een "legende" zijn. Ik heb het uitgeproest: wat kunnen ze daarmee nog bedoelen als het in de vorige zes hoofdstukken al over even legendarische dingen ging als het ontstaan van de wereld, de aanwezigheid van de man, van de vrouw en van de god in eenzelfde paradijselijke tuin, over een sprekende slang…? Bovendien moeten we een beetje serieus blijven, of niet soms? Het gaat in deze episode om bijzonder ernstige zaken: de mensen hebben zozeer "hun weg vernietigd" dat het hun schepper spijt dat hij ze heeft geschapen. In de algemeen geldende cultuur die je in je brief vermeldt (in feite de enige bron van mijn eigen bijbelcultuur), ontketent geweld de straf. Maar in plaats van moord, verkrachting, diefstal en leugen die je in deze context verwacht, brengt de auteur ons een "legende" die wordt bestempeld als onbelangrijk en niet vertelbaar en die inderdaad ook, ondanks het grote succes van Noach en de zondvloed

bij het jonge volkje, nooit aan kinderen wordt verteld. Dit verhaal van godenzonen en mensendochters kan nochtans niet toevallig daar staan, juist vóór de zondvloed: dit kun je een psychoanalytica niet wijsmaken!

Slechter kon je niet kiezen – of beter, al naargelang –. Ik voelde me eerst totaal ontmoedigd. Als het noodzakelijk is om de Bijbel te lezen, ben ik graag bereid de rede te overstijgen, maar niet ver eronder blijven. Hier blijkt de rede verlamd en ze kiest ervoor dat te verzwijgen door gewoon te verklaren dat er niets te begrijpen valt: een legende.

Maar de gedachte dat een dergelijke tekst zich voor jou en je vrienden heeft kunnen omkeren, intrigeert me in de hoogste mate. Het is opwindend voor de intelligentie, zelfs en *vooral* als het haar overstijgt. Mijn nieuwsgierigheid is dus gewekt: het lijkt alsof een tekst, zodra jullie hem aanpakken, tot een ander corpus gaat behoren, tot een onbekende Bijbel, ook al veranderen jullie er geen *yod* van.

Natuurlijk heb ik het ook niet kunnen laten de brief van de zus van Rimbaud te lezen. Tot mijn grote verwondering en in tegenstelling met de vorige tekst heeft het verslag aan de moeder van de ultieme dialoog tussen Isabelle en Arthur me diep geraakt. Ik zal de tekst woordelijk overschrijven om hem goed te begrijpen (ik doe zoiets altijd als ik me toegang wil verschaffen tot het denken van een auteur – ik heb zo al, als een monnik van vóór de boekdrukkunst, honderden bladzijden met de hand geschreven).

Ik ben om te beginnen verwonderd over het effect dat een dergelijke brief vandaag op mij heeft. Als ik hem had gelezen vóór ik in het ziekenhuis en zo dicht bij de dood was geweest, vóór onze ontmoeting ook, dan weet ik niet wat ik ermee zou hebben aangevangen. Ik zou hem wellicht hebben verfoeid. Het was voor mij sowieso al een pijnlijk besef dat een dergelijke dichter met schrijven was opgehouden, maar een brief waarin hij werd gerecupereerd – want zo zou ik het hebben begrepen – door alles wat hij had ontvlucht, Kerk, gezin en vaderland, zou gewoon onverdraaglijk zijn geweest.

Maar… ik ontvang die bladzijde na mijn ziekte en onze gesprekken. Van jou, Simon. Zoiets verandert mijn lectuur. Is het nog eens een omkering? De woordenschat van Isabelle Rimbaud in de cultuur van haar familie en haar tijdperk die me vroeger zou hebben doen kotsen, vormt nu geen obstakel meer. De inzet van deze woorden is te belangrijk, hun kracht is te levendig om hun betekenis in het keurslijf van deze bezielde woorden vast te houden.

Het is vooral haar vreugde die me eerst raakt. Onverstaanbaar als je denkt dat het leven nergens naartoe gaat, is het niet? Ze staat op het punt hem te verliezen en ze verheugt zich ten volle, ze ontploft van vreugde omdat hij “gered” is, omdat hij de weg naar de hemel heeft gevonden, een hemel die, om te beginnen, niet voor later is; hij is er nu al, ze delen hem. “Hij keek nog altijd naar me met die hemel in zijn ogen; ik ook.”

Ik herinner me dat Rimbaud net vóór zijn ziekte naar Frankrijk wilde terugkeren om er te trouwen. Hij was dus op zoek naar een verbond. Welnu, in die laatste uren van zijn leven vindt hij een verbond van een ander niveau. Met de vrouw die de laatste drie maanden bij hem blijft en van wie blijkt dat ze zijn zuster is.

Elk van beide gebruikt het werkwoord “geloven” – niet één maar vijf keer – op dezelfde manier als jij het in een ander ziekenhuis hebt horen gebruiken, is het niet,

Simon? Geen enkel object voor het “geloven” in zijn vraag, en zij antwoordt met hetzelfde werkwoord, in dezelfde absolute vorm: “Hij keek me recht in de ogen zoals hij nog nooit naar mij had gekeken. (…) vandaag heb ik het bewijs!”

Ook het werkwoord “zijn” verschijnt daar, eveneens in deze ietwat vreemde, niet bepaalde, oneindige vorm: “het is”.

Rimbaud die ooit “Kwaad bloed” heeft geschreven, gebruikt hier de weg van het bloed. “Misschien hebben we wel dezelfde ziel omdat we van hetzelfde bloed zijn. Dus jij gelooft echt?” Nog zoiets heel verwonderlijks: bloed wordt hier op z’n joods gebruikt, als ziel. Door eenzelfde bloed vraagt hij haar om gastvrijheid voor de ziel, voor zijn gelovige ziel.

Ik vind het knap vervelend dat ik hier niet over een exemplaar van *Een Seizoen in de hel* beschik.

Ziezo. Een begin van migraine waarschuwt me dat ik de drempel van mijn energie aan het overschrijden ben.

Dank je voor dit alles, Simon.

Ruth

Beste Ruth,

We krijgen vandaag boeddhistische monniken op bezoek en ik heb maar enkele minuutjes voor die paar woorden.

Je antwoord na de brief van Isabelle Rimbaud raakt me oneindig diep. Ik was niet zeker dat ik gelijk had je die op te sturen; ik kon me niet voorstellen dat hij zo precies jouw golflengte zou vinden. (Of misschien durfde ik het niet voor mezelf uitspreken dat ik het me wel voorstelde…)

Het raakt me ook dat de parallel met mijn eigen verhaal jou niet ontgaan is. Parallel met dien verstande dat de plaatsen omgekeerd lagen: ik was het, de bezoeker, die gastvrijheid voor de ziel heeft gevraagd aan de stervende die geloofde, met het soort geloof zonder object dat naar het zijn leidt.

En aan jou kan ik ook het volgende kwijt: als ik in gedachten terugkeer naar de tijd waar ik dit zelf heb beleefd, kunnen nu, samen met de vrede, ook de tranen komen. Wie waagt het dit soort dingen te aanhoren tenzij een vrouw die haar voorrecht vrouw te zijn niet heeft verzaakt? Zo zie ik jou, Ruth, en het is een vreugde voor een man, ook al is hij monnik geworden.

Het is een kort briefje.

Simon

Beste Simon,

Je korte brief die ik gisteren ontving, is zo groots dat het vanmorgen lijkt alsof ik hem nog altijd niet tot het einde heb gelezen. Ik ben voorlopig niet in staat je te antwoorden; alleen naar jou toe te komen met overwegingen en vragen.

Waar ontmoeten Isabelle en Arthur Rimbaud elkaar? Hoe noem je de plek van een dergelijke relatie? Ik weet het niet. En dan, wanneer hij zegt: “geloof je?” en zij

antwoordt: "… ik heb het bewijs, het is", wat is dat voor een bewijs? Ik zie er geen, behalve in het feit dat hij haar zegt: "geloof je?". Hij zoekt iemand om mee te geloven, te geloven zonder iets om in te geloven dat kan worden uitgedrukt. Daarin (h)erkent ze zijn geloof: het bewijs van geloven ligt niet in de verzekering dat er inderdaad iets te geloven valt, het is "geloven met de andere". Onze logica's, onze retorica's zijn overrompeld. Het is te gek! En toch, ik voel dat het waar is, een waarheid die je niet door redenering maar door ontmoeting bereikt. Er zijn van die zinnen die waarheid zijn omdat aan het einde ervan iemand aanwezig is.

Wat speelde er in jouw achterhoofd toen je mij die brief te lezen gaf? Ik weet het niet. Maar ik merk het volgende: de dialoog tussen de Rimbauds vertoont enige verwantschap met de onze, of niet? Ik zou graag nog andere verhalen vinden waarin relaties – net zoals de werkwoorden – geen object hebben. Misschien is het voor mij een manier om te weten in welk land we samen vertoeven.

… O schatteneiland van het onbewuste! Toen ik daarnet even die brief liet liggen om de groenten op het vuur te zetten, kwamen mijn innerlijke muzikanten aanzetten om mijn wens te vervullen: ik neuriede zomaar wat in de keuken en belandde in een liedje van Brassens dat twee namen naar voren schoof: Montaigne en La Boétie. Zouden het landgenoten zijn? Eerste vraag: wat hebben deze befaamde vrienden gemeen met die twee in Marseille die elkaar met de hemel in de ogen aankijken?

Gelukje! Er ligt hier een exemplaar van de *Essais* (met dank aan een zekere Claude – man of vrouw? – Pinganaud die ze voor de Franse lezer leesbaar heeft gemaakt!) Je herinnert je ongetwijfeld in hoofdstuk 28, "Over de vriendschap": "Als mij met aandrang zou worden gevraagd waarom ik van hem hield, weet ik dat maar één antwoord dit zou kunnen uitdrukken: "Omdat hij het was; omdat ik het was."

Opnieuw dit korte, goddelijke gebruik van het werkwoord "zijn": hij was het, ik was het. Ik lees verder: "Er is, naast heel mijn vertoog en al wat ik in het bijzonder kan aanvoeren, een of andere onverklaarbare, in het lot besloten macht die onze verbondenheid heeft bewerkstelligd."

Het woord "vriendschap" volstaat niet om deze relatie aan te duiden waartoe een onweerstaanbare, mysterieuze kracht hen leidt, *die verbondenheid bewerkstelligt*.

"We zochten elkaar nog vóór wij elkaar hadden gezien, en wel op grond van de verhalen die elk over de andere hoorde en die meer indruk maakten dan van loutere verhalen te verwachten is; ik geloof dat de hemel het zo heeft beschikt. Alleen al door onze namen, namen we elkaar in de armen."

De taal uit de renaissance is niet eenvoudig, maar ik begrijp toch zoiets als: "we zochten elkaar… ik geloof dat de hemel het zo heeft beschikt."

Het werkwoord "geloven", nog eens de "hemel" aan dewelke het te danken is dat een "wij" tot stand komt dat wordt bezegeld in een omarming. Nog vóór ze elkaar fysiek hebben ontmoet, alleen al door hun naam, omarmen Michel en Etienne elkaar, zoals Arthur en Isabelle ("Hij keek nog altijd naar me met die hemel in zijn ogen; ik ook. Hij wilde me absoluut omhelzen").

Hoeveel psychoanalytici zouden nog altijd de relatie tussen Montaigne en La Boétie als homoseksueel bestempelen en die tussen Arthur en zijn zus als incestueus, gewoon omdat ze gehoorzamen aan een denkpatroon dat zichzelf ten onrechte wetenschappelijk noemt? Het kan immers alleen aandriften ontcijferen terwijl zijn

studieobject, de mens, *hart, ziel en geest* bevat, om het met de woorden van Marx uit te drukken. Hoe kon het sprekende wezen zich in deze mensopvatting laten opsluiten?

Het klopt dat de grootste geleerden onder ons zelden in de "heilige vriendschap" zijn binnengetreden. Op de meesters van de psychoanalyse hoeven we niet te rekenen: er bestaat geen enkele aanwijzing dat ze die ervaring zouden hebben opgedaan. Hoe zouden ze ook? Zoiets is alleen mogelijk onder gelijken. Het klopt dat ze ongelovig waren in God, maar misschien gaat het om een ander ongeloof: een ongeloof in de andere. Waren ze op zoek naar een verbond(enheid)? Ik denk het niet. Ze kenden er het belang van, maar ze wilden er alleen via wetenschap en techniek de kracht uit halen. Ze zochten waarheden over de menselijke ziel, die ze vanuit de andere wisten te vatten om ze daarna aan hun leerlingen en aan de wereld te onderwijzen.

De wereld die meesters zoals Freud en Lacan beschrijven, is een door-andere-verlaten wereld, een gebied waar men zich hoedt voor vertrouwen. Het is de wereld van de meester. Indien hij zijn meesterschap had laten varen en in de ontmoeting had geloofd, dan had hij zijn plaats onder ons kunnen vinden. "Jullie moeten je niet meester laten noemen": de evangelist heeft het bij het rechte eind.

Ik zocht naar een passende naam om die plek van ontmoeting te benoemen. Waarom nog verder zoeken? Is het niet wat onze heerlijke buren hier "hemel" noemen? De hemel waarover zij het hebben, is niet het verblijf van de goden ergens ver boven hun hoofden, maar de goddelijke ruimte die tussen mensen kan opengaan. Zij, de Rimbauds en de Montaigne-La Boétie, zijn niet in de hemel, de hemel is in hen. Het woord "hemel" is van plaats, van betekenis en van kamp gewisseld. Het behoort niet langer de geestelijken maar de geliefden. Zo kan ook het werkwoord "geloven" worden weggehaald uit de credo's die het hadden verbeurd en worden teruggegeven aan de mensen, die het trouwens broodnodig hebben: zolang niet een zekere "Ik geloof" wordt uitgesproken, is het bestaan van de andere niet mogelijk.

Ik zal je iets ernstigs zeggen, Simon: indien er een god bestaat die een gids van mensen naar elkaar is, indien er een god in de hemel van onze belangrijke afspraken is, dan interesseert hij mij. Vanaf die plek ben ik bereid al de teksten opnieuw te bekijken, eventueel van vooraf aan te herbeginnen.

Tot gauw, Simon. Ik voel me beter. Een kopje thee op het terras volgende week?

Ruth

Beste Ruth,

De stilte in de abdij verschaft me vandaag de vreugde je brieven opnieuw te lezen en een plaatsje in de bibliotheek op te zoeken om me in gedachten bij jouw lectuur te voegen, om je nog te antwoorden vóór we elkaar weerzien.

Ik neem nog eens de brief van Isabelle Rimbaud. En eerst een detail dat ik pas vandaag opmerk. De aalmoezeniers zijn driemaal bij het sterfbed van Arthur gekomen. De eerste twee keren "had hij ze ontvangen, maar met zoveel afmatting en ontmoediging dat ze het niet aangedurfd hadden met hem over de dood te spreken". Dit is vermoedelijk de versie van de aalmoezeniers. Ik zou eerder het omgekeerde geloven: juist omdat ze niet over de dood durfden te spreken, hebben die

aalmoezeniers, die trouwens niet echt voor hem openstonden, alleen lege woorden uitgekraamd die hem gauw 'afgemat en ontmoedigd' achterlieten.

De derde keer, nadat de zusters voor een goede dood van Rimbaud hebben gebeden, bevindt de aalmoezenier zich niet meer bij het verdwaalde schaap dat hij naar de schaapskooi moet terugbrengen, maar bij een stervende. De urgentie van de toestand bevrijdt hem van de vrome woorden waarin hij wellicht zichzelf uitwiste. Deze keer spreekt hij tot de man die hij komt opzoeken niet *over God*, hij vraagt hem of hij *met God* wil spreken, wat iets helemaal anders is. En dan doet Rimbaud open.

Nochtans is het antwoord op dit opengaan van de ziel dieptreurig – het staat in het vervolg van de brief dat ik voor jou had gekopieerd: "Maar de aalmoezenier heeft hem niet de communie kunnen geven. Om te beginnen vreesde hij een te sterke indruk te maken. Vervolgens was men bang voor een onvrijwillige profanatie omdat Arthur tegenwoordig veel moet overgeven en niets in zijn mond kan verdragen. Hij dacht dat men hem vergeten was en hij werd diepbedroefd, maar hij heeft zich niet beklaagd."

Hoe kunnen priesters zulke zielige angsthazen zijn? Had de aalmoezenier nochtans niet gezegd dat hij "nog nooit een geloof van deze kwaliteit had gezien"!?! Hoe komt het dan dat men (?) vreest een dergelijke man te imponeren door hem de communie te geven, een man van zo groot geloof en die bovendien zojuist de biecht van zijn leven heeft uitgesproken? En wat is dat voor iets, een "onvrijwillige profanatie"? Dus blijft Rimbaud diepbedroefd achter "omdat hij dacht dat men hem vergeten was"; zielig toch!

Weet je, Ruth, toen ik jou die brief van Isabelle R. opstuurde, had ik zelf die goudmijn van woorden niet met zoveel aandacht onderzocht als jij. Jij hebt er diamanten in opgespoord: de hemel in de ogen, geloven, de broederlijke gastvrijheid voor de ziel, de omarming. En dan heb je een tweede goudmijn ontdekt. Ik weet niet hoe ik jouw onbewuste muzikanten, Brassens, Montaigne en La Boétie, en ook jou kan bedanken die je door hen hebt laten leiden. Ik vind het stukje uit de *Essais* dat je me hebt opgestuurd verrukkelijk vanwege ook daar 'geloven', 'hemel', 'omarmen' – dat laatste woord verwacht je niet meteen als de twee personen elkaar nog niet eens hebben ontmoet.

De hemel waarover jij het hebt is bij ons al meer dan twee eeuwen geleden ingestort, hij is uit onze cultuur verdwenen. De meeste mensen verstaan met dit woord alleen de uitgestrektheid waar zon, maan en sterren schitteren. Ze zouden wellicht heel verbaasd zijn te horen dat het niet altijd zo is geweest en dat bijvoorbeeld de H. Gregorius, een paus uit de 6de eeuw, heeft geschreven: "De hemel is de ziel van de rechtvaardige."

Kun je je voorstellen hoezeer de plek waar je nu bent, belangrijk is voor de grondslagen van onze religies? Die hemel-onder-ons, die hemel van de relaties, van waaruit je beweert dat je alles opnieuw zou kunnen bestuderen, is zowat overal in de teksten aanwezig. Het woord is er, maar het is voor de meeste mensen niet méér dan een manier van spreken: de hemel heeft met de realiteit van hun leven niets uit te staan. Ze moesten eens weten…

Eén voorbeeld maar: in het "Onze Vader", vermoedelijk het bekendste gebed ter wereld, wordt de hemel tweemaal vermeld. Letterlijk staat er: "Vader van ons, deze in de hemelen (…), dat jouw verlangen geschiede in de hemel en (ook) op aarde." De Vader die in de hemelen is gelokaliseerd, is niet *onze* Vader in de zin van een vader

eigen aan ons. Hij is Πάτερ ήμων ó έν τοίς ούρανοίς *(Pater hèmoon ho in tois ouranois)*: Vader van ons, deze in de hemelen. De Vader van de mensen in relatie en niet de god van het individu. Dat zijn verlangen geschiede – het verlangen van een vader dat zonen mogen geworden – in de hemel en ook op aarde. Dit laatste begrijp ik zo: dat wat in de hemel gebeurt ook op aarde moge gebeuren.

De vertaling "op aarde zoals in de hemel" – die we o.m. met de Franse vertalingen gemeen hebben – heeft dus de woordvolgorde omgekeerd en de aarde vóór de hemel geplaatst. Wie hoort nu nog, of nu al, dat de mensheid in deze hemel begint? Is het nochtans niet in dit gebed, waarin de mensen meteen als zonen van een hemelse Vader worden erkend en kunnen ontdekken dat ze daardoor ook hemelbroeders zijn, dat we ons bij onze vier vrienden vervoegen? Met hun broederlijkheid en hun zekerheid dat ze zich in een *wij* bevinden dat door een zekere God mogelijk wordt gemaakt?

Het is soms om te janken dat we eigen (geestelijke) armoede en ellende vaststellen, terwijl in onze kelders en zolders dergelijke rijkdommen beschimmelen, en we tegelijkertijd van onszelf vinden dat we de meest welgestelde onder de volkeren zijn!

Ik blader op mijn beurt in "Over de vriendschap", die vriendschap waarvan Montaigne herinnert dat ze in de oudheid onmogelijk werd geacht bij vrouwen. Zelf zegt hij daarover: "deze sekse is er nog door geen enkel voorbeeld toe gekomen…" Ik heb graag dat het hem spijt en dat hij, met zijn "nog… geen", de hoop niet heeft opgegeven. En van mijn kant denk ik dat iedere keer dat een man een vrouw als zijn gelijke in het woord beschouwt, dat hij de *hulp* (*ezer* in het Hebreeuws) krijgt die God in het begin *tegenover hem* heeft geplaatst. En weet je wat die *hulp* van de vrouw eigenlijk is? Het is hetzelfde woord dat overal in de Bijbel voorkomt om de hulp van God aan de noodlijdende of bedreigde mensheid aan te duiden. "Mijn hulp komt van JHWH die hemel(en) en aarde heeft gemaakt", (Psalm 121, 2). Zie je, Mozart had gelijk: de vrouw van de graaf en het Lam Gods, dezelfde hulp, dezelfde melodie.

… Het overkomt ook mij boodschappen te ontvangen, zoals jij in je keuken. Voor ik die brief afmaakte, wilde ik de boeken terugzetten en op de plank naast de plaats voor de *Essais*, ontdek ik *Lettres de Montaigne*. Ik blader en val op de brief waarin hij aan zijn vader de dood van La Boétie vertelt (zoals Isabelle de dood van Arthur aan haar moeder vertelt). Ook dit is een juweel. Luister maar.

Eerst even samenvatten wat voorafgaat: Etienne de la Boétie is tweeëndertig, hij wordt plotseling ziek (misschien is het de pest) en na drie dagen heeft hij hoogstens nog enkele uren te leven. Hij heeft de tijd gehad zijn testament te dicteren, afscheid – en welk afscheid! – te nemen, in het bijzonder van de oom die als een vader voor hem is geweest, en van zijn vrouw. De dood is nu heel nabij. Om zijn vrouw voor zijn eigen lijden te sparen, wil hij alleen nog zijn vriend Michel bij zich:

"Mijn broer, zei hij tot mij, kom dicht bij me, alsjeblieft."

En dan, ofwel omdat hij de dood sterker en dwingender voelde naderen, ofwel door een of andere warme medicijn die men hem te drinken had gegeven, begon zijn stem feller en luider te klinken en keerde hij zich in zijn bed met zoveel geweld dat het hele gezelschap een beetje hoop begon te koesteren, omdat tot dan toe alleen zwakheid hem van ons wegvoerde. Toen begon hij me onder andere dingen met uiterste gemoedsaandoening te vragen en opnieuw te vragen hem een plaats te geven, zodanig

dat ik vreesde dat zijn verstand was aangetast. Zelfs nadat ik hem zachtjes erop had gewezen dat hij zich door de ziekte liet meevoeren en dat zijn woorden niet van gezond verstand getuigden, gaf hij zich niet meteen gewonnen en hij vroeg met verdubbelde kracht: Mijn broer! Mijn broer! Weiger je me dan een plaats?'

Tot hij me dwong hem met de rede te overtuigen en hem te zeggen dat hij, aangezien hij ademde en sprak en een lichaam had, bijgevolg zijn plaats had.

"Het is waar, het is waar, antwoordde hij me dan, ik heb er een, maar het is niet dat wat ik nodig heb; en om alles ineens te zeggen, ik heb geen wezen meer.

- God zal je er weldra een beter geven", gaf ik hem ten antwoord.

Montaigne wil de zieke tot rede brengen: hij heeft een lichaam aangezien, hij ademt en spreekt, en dit lichaam is zijn plaats. Het antwoord van de stervende breekt plotseling met de betekenis van het woord "lichaam" om in een andere en volledig mysterieuze zin over te gaan: "Het is waar, ik heb er een, maar het is niet dat wat ik nodig heb."

Het lichaam dat hij nodig heeft, is niet het lichaam dat sterft, maar een ander, "een plaats" als broeder bij zijn broeder. ("Mijn broer, mijn broer, weiger je me dan een plaats?")

Gaat het niet om hetzelfde verzoek als dat van Rimbaud, als hij zo smeekt en opnieuw smeekt? Rimbaud vroeg aan zijn zuster *dezelfde ziel* ("Misschien hebben we dezelfde ziel …"). Volgens mij wijzen de termen "plaats" en "ziel", hoe verschillend ze ook zijn, op hetzelfde: de plaats van ik en de andere, een plaats buiten het zichtbare, over de woorden heen.

Terwijl Isabelle Rimbaud zich vrij vlot tot op die plaats laat leiden, stelt Montaigne zich rationeel op, doof en lomp. En als hij wordt aangemaand om een plaats te maken, een lichaam te geven, geeft hij niet thuis en laat hij die zorg aan God over: "God zal je weldra een beter geven." Toegegeven dat die *plaats* hem zonder de minste voorbereiding of amper – drie dagen – wordt gevraagd, terwijl Isabelle Rimbaud drie maanden aan het ziekbed van haar broer heeft doorgebracht. De hemel, een plaats voor de andere in haar ziel, heeft tijd gehad om te groeien.

Het is nu voor mij onmogelijk om niet aan de man te denken die, daags vóór zijn dood in Jeruzalem, eveneens aan zijn vrienden heeft gevraagd om in hun binnenste een plaatsje voor hem te maken, onder de vorm van brood en wijn, zijn lichaam en bloed… Maar het verband tussen de woorden van het Laatste Avondmaal en die van de twee dialogen die we opnieuw lezen, is té nieuw voor mij. De doorgang is nog niet vrijgemaakt, het is te groots. Gelukkig begint het voor het officie te luiden.

Ruth, ik weet niet waar we op die manier naartoe gaan. Overigens een heel goed teken. *"Para ir a donde no sabes, tienes de ir por donde no sabes"* (ik citeer uit het hoofd: "Om te gaan waar je niet weet, moet je gaan waarlangs je niet weet", Johannes van het Kruis).

Hoe neem je afscheid, en neem je overigens echt afscheid, als je samen de ingang van de hemel ziet?

Simon

VII

Ruth begon net de laatste brief van Simon opnieuw te lezen, toen ze een auto voor de chalet hoorde parkeren. Daan kwam eraan. Alleen. Een van zijn afspraken met een prominente figuur uit de streek was verdaagd en zo kon hij al vanaf de donderdag naar de chalet komen. Omdat hij op dit vroege uur niemand wilde wekken, had hij niet vooraf gebeld.

Hij stelde Ruth voor op het terras te gaan zitten.

'De zon zal ons deugd doen,' zei hij. 'We kunnen best meer licht gebruiken.'

' "*Mehr Licht*…" Meer licht, de laatste wens van Goethe, als ik het me goed herinner. Wil je licht in het enkelvoud[5]?'

'Dat in ieder geval,' riep de journalist uit. 'Aan de Verlichting heb ik vanmorgen helemaal niets. Soms heb ik er zoals gisteren meer dan genoeg van dat we in ruimten moeten leven waar alles of bijna alles door de mens nieuw is gemaakt – vloer, wanden, dak, warmte en zelfs de lucht die we inademen. Vanmorgen, hier op dit terras, is er bijna alleen de zon; hij schijnt over ons, zonder ons. Wat een rust!'

'Ook jullie huis straalt rust uit. Ik heb er me ongelofelijk goed gevoeld al die dagen.'

'Je was toch ziek.'

'Een zieke die door jullie buurvrouw verzorgd werd zoals het mij sinds mijn kinderjaren niet meer is overkomen. Op die manier ziek zijn, is van al de rest genezen… Het is nog nooit gebeurd dat we hier zonder Noémie zaten, is het niet?' zei ze na een korte stilte.

'Inderdaad. Een gedroomde gelegenheid om je dingen te zeggen die zij wellicht zou afkeuren.'

'Ach, zo? Hoe moet ik dát nu opvatten?'

'Als het woord van een vermoeiende man, eerst en vooral vermoeiend voor zichzelf. Een man die zelf nooit stilstaat en de andere opjaagt. Je hebt me op een dag over mijn "schoftenfilosofie" gesproken. De term bevalt me wel.'

'Je wilt me dus iets zeggen,' hernam Ruth.

'Gisteren onderweg was alles duidelijk, ik had het moeten opschrijven. Nu weet ik niet op welke manier te beginnen, het is een wirwar geworden.'

'Wel, je neemt de eerste denkpiste die zich aanbiedt. Met welk woord begint die?'

'Grappig wat je me daar voorstelt. Een kneep uit je analistenarsenaal natuurlijk. Wacht even… Dit zijn de eerste woorden die opkomen: "vrouwelijke vriendschap"…'

Nog een stilte en dan gooide hij zich in het water.

'Jij weet ongetwijfeld hoe knullig een man zich kan voelen bij de vrouw die hij liefheeft, wanneer hij de subtiliteit vaststelt van de vriendschap die zij met andere vrouwen kan beleven, vriendschappen die ons vaak ondersteboven keren. Wij zijn tot veel andere dingen in staat, maar niet tot zoveel fijnzinnigheid. Op dat punt zouden wij, hun metgezellen, er soms zelfs een reden tot jaloezie kunnen in zien. Maar als vriendinnen ons ontvangen zoals jij en Noémie dat doen, dan hebben we allerminst over jullie te klagen, integendeel.'

---

[5] Woordspeling met 'le Siècle des Lumières', de eeuw van de Verlichting. NvdV.

‘Dus, je zou vanmorgen niet alleen met Ruth willen spreken, maar ook met de vriendschap tussen Ruth en Noémie?’

‘Dat is het.’

Daan savoureerde: “In amper twee minuten komt ze daar waar ik haar opwachtte.’

‘Toen ik Noémie ontmoette, bekende zij zich tot een joodse afkomst, ook al waren er niet-joodse vrouwen in haar genealogie. Het was ook mijn geval. Met ons agnosticisme hadden we beide wel belangstelling voor geestelijke kwesties in het algemeen, maar zoals voor veel andere zaken, een beetje van ver. Sindsdien is er voor haar veel veranderd. Een van haar beste vrienden die jij intussen ook kent, Simon, is een katholieke monnik die Hebreeuws kent. Ogenschijnlijk heeft hij haar niet tot het christendom willen bekeren, noch haar tot haar judaïsme teruggewezen, zoals het nu bij pastoors in de mode is. Ik zeg wel, ogenschijnlijk. Want het resultaat op religieus vlak is dat Noémie van nul tot twee is overgeschakeld.’

‘Nu moet je mij wel eens uitleggen op welke manier zij twee religies heeft.’

‘Wel, nadat ze teksten uit de Bijbel, de joodse Bijbel, had gelezen, begint ze nu met haar monnik en anderen tegelijkertijd teksten uit het Nieuwe Testament te lezen, die zogezegd in verband staan met Bijbelteksten. Ze spreekt er met enthousiasme over met mensen die ze ontmoet, inclusief onze joodse vrienden, die me achteraf met een ietwat bizarre blik in hun ogen komen opzoeken. Hoezo, het schijnt dat je vrouw zich tot het christendom bekeert? En talloze dergelijke en voor mij vaak onprettige vragen die ik niet kan beantwoorden. Ik heb geprobeerd er met Noémie over te praten: ze kan mij niet echt helpen, omdat ze in haar opgewektheid niet inziet waar er een probleem kan zitten. Ze beweert zelfs dat er voor een jood niets gevaarlijker is dan in een land te leven waar joden en christenen – en ook moslims – de overeenkomsten tussen hun teksten niet zien. Ik begrijp het niet en ik zie niet hoe ik bij haar kan aandringen zonder haar te kwetsen. Maar ik, ik loop intussen verloren. Ik weet niet meer goed waar we ons op de kaart van de mensen en op die van de goden bevinden, noch onder welk stelsel of volgens welke wet ik in de echt verbonden blijf met de vrouw op wie ik nog altijd verliefd ben en verliefd wil blijven.’

‘Waarover precies maak je je zorgen?’

‘Dat ze iemand zou worden zoals ik er een aantal ken, die tegelijkertijd in verschillende culturen en in verschillende geloofsovertuigingen zitten en overal een beetje vreemden blijven. Die uiteindelijk geen enkele traditie meer volgen met als voorwendsel dat ze voor allemaal belangstelling hebben. Of die er meerdere volgen in de allergrootste verwarring. Hun kinderen weten niet meer waar ze opgroeien. En de echtgenoot weet niet meer welke plaats dit avontuur hem toekent.’

‘Ik meen te begrijpen dat waar Noémie de religieuze grenzen tussen joden en christenen overschrijdt, ze die grenzen ook voor jou heel zichtbaar maakt. En dit is niet gemakkelijk voor jou. Je bent ook bezorgd voor de jongeren in jullie families, om te beginnen voor je eigen kinderen.’

‘Ja, dat klopt. We hadden de kinderen nergens ingeschreven zodat ze later zelf een keuze zouden kunnen maken. Het is me vandaag lang niet meer zo duidelijk of we er verstandig aan gedaan hebben, want ze hebben uiteindelijk dezelfde religie als bijna alle twintigers van tegenwoordig: onwetendheid. Maar ze halen tenminste niet alles door elkaar. En ik, ik wil graag een jood en een leek blijven met allerlei opinies, zonder

me in religieuze aangelegenheden te laten meeslepen. Voor Simon liggen de zaken helemaal anders. Om te beginnen, hij leeft hier, ver van alles en veilig beschut door zijn gemeenschap. Dat hem de lust bekruipt om tussen verschillende geloofsovertuigingen te gaan wandelen, om ergens tussen twee tempels vieringen te houden, is niet zo belangrijk. Hij staat met zijn voeten op zijn eigen veilige plekje, niemand merkt waar hij met zijn hoofd zit, behalve zijn broeders monniken die zelf een beetje zonderling zijn. De buitenwereld laat ze althans voorlopig met rust. Van mensen van wie men vindt dat heel hun leven zich volgens een ouderwetse vorm en doctrine afspeelt, vraagt de meerderheid in een democratie zoals de onze geen rekenschap over de details van hun dwaasheid, zolang ze tenminste buiten de wereld blijven en zich niet met staatszaken inlaten. Maar voor Noémie en mij gaat het er heel anders aan toe. Onze activiteit situeert zich in een van die zones die het meest van al aan de blikken van anderen zijn blootgesteld. Ik kan me wel voorstellen dat de associatie tussen teksten van de twee testamenten, zoals ze zeggen, heel boeiend kan zijn. Maar ik ben bang dat we op een dag niet meer weten wie we zijn en vooral, dat niemand nog weet waar ze ons kunnen situeren. Dat de mensen ons ook aan de rand plaatsen en ons niet langer vertrouwen (ik heb dit soort ontsporingen zien gebeuren). Welnu, voor journalisten zou zoiets al heel moeilijk te dragen zijn, maar voor joden is het gewoon gevaarlijk. En ja, je hebt gelijk, ik kan daar niet voor instaan.'

'Was het makkelijker toen Noémie helemaal niet religieus was?' vroeg Ruth.

'Natuurlijk wel! Bij ons, in pers- en uitgeverskringen – om het anders te zeggen: op de cultuurmarkten – kun je betreffende moraal en religie beter geen duidelijke opvattingen hebben als je niet wilt choqueren. Met een laagje mensenrechten en een vleugje democratisch gedachtegoed zit je precies goed.'

'Je bent wel erg streng voor je professionele omgeving,' antwoordde Ruth. 'Want als ik dat laagje en dat vleugje goed begrijp, zijn het niet zozeer de ideeën die jij niet langer pikt, maar het overhaast denken.'

'Ja, die overhaasting en het misprijzen voor de andere dat er, god weet waarom, altijd mee gepaard gaat.'

'Tegelijkertijd kun je je de wereld niet voorstellen zonder de pers…'

'Natuurlijk niet. Maar even terug naar mijn zorgen van nu: de kwestie van Noémie's religies spookt onophoudelijk door mijn hoofd zonder dat ik erin slaag mijn vragen voor haar begrijpelijk te maken; dus heb ik beslist dat ik een onderhoud moet hebben met Simon.'

'Welk gevoel heb jij ten opzichte van hem?'

Daan dacht even na.

'In feite voel ik achting voor hem, en zelfs iets hartelijker. Het is een kerel die al sinds zijn jeugd zijn leven leidt als een zoektocht en ik houd van dit soort dwaasheid…'

De zin bleef hangen.

'… filosofische dwaasheid?' stelde Ruth voor.

'Ja. Ik zou niet zeggen dat we "onder schoften" zijn, want hij is een grote mijnheer in zijn genre. Misschien is het juist dit aspect heerschap dat me intimideert en me doet aarzelen om direct met hem in contact te komen, een beetje zoals de stroper zich voor de boswachter verstopt. Maar het ergert me tegelijkertijd dat ik me zo voel. Daarom heb ik je hulp nodig, Ruth. Zou je ermee akkoord gaan dat we elkaar met z'n drieën ontmoeten, Simon, jij en ik?'

Ruth bleef een poos zwijgen vóór ze antwoordde.

‘Ik denk van wel. Je vraagt het op een goed moment: tussen Simon en mij heeft het woord nu vaste grond gevonden. Het zou heel beslist een ontmoeting van relaties zijn.’

‘Bedoel je dat relaties elkaar wederzijds kunnen helpen? Dat de vriendschap tussen jou en Noémie en de vriendschap tussen jou en Simon de relatie tussen Noémie en mij te hulp kunnen komen?’

Hij hield een ogenblik op en voegde er dan vlegelachtig aan toe:

‘Wat we daar net hebben gezegd klinkt bijna zo mooi als een preek.’

Ze wierp hem een lange blik vol tederheid toe.

‘Je vindt het nog altijd vervelend dat je een hart hebt, geloof ik.’

Daan veerde op, hij raakte in het voorbijgaan even haar schouder en zei:

‘Ik bel Simon. Ik hoop dat hij een beetje vrije tijd heeft vóór Noémie morgenavond aankomt.’

Hij liep naar binnen om te telefoneren.

‘Pech gehad,’ klonk het toen hij terugkwam. ‘Simon kan niet vóór morgenavond naar hier komen. Voor hem is de enige mogelijkheid dat hij ons deze middag ontvangt tijdens zijn permanentie bij de kloostertelefoon. Hij stelt voor dat we vroeg komen omdat de mensen minder bellen tijdens de siësta! Maar dat veronderstelt dat ik je mee naar buiten neem terwijl je amper hersteld bent, en daarbij naar een klooster waar je nog nooit een voet hebt gezet, veronderstel ik.’

‘Ik ben al veel beter, naar buiten gaan is geen probleem,’ verzekerde ze. ‘Maar wat het klooster betreft moet ik toegeven dat ik niet de minste intentie had er vóór mijn vertrek naartoe te gaan.’

‘Ben je voor iets beducht?’

‘Je kunt je moeiteloos voorstellen welk gevoel de kleindochter van gedeporteerden kan koesteren voor gemeenschappen waarvan sommige lange tijd onderdak hebben gegeven aan beruchte personages. Of niet soms?’

‘Voor zover men mij heeft verteld, leunde deze abdij eerder aan bij de protestanten uit de streek, die joden hebben verborgen.’

‘Ik wist het niet. Ik heb Simon op dit punt niet durven – en willen – ondervragen. Het is ook allemaal gebeurd lang vóór hij hier is aangekomen. Kun je bovendien Hebreeuws studeren zonder een klein beetje een vriend van Israël te zijn? Anders begrijp ik er niets meer van. Toch kan ik me niet voorstellen dat een katholiek klooster met een gastenverblijf iemand vanwege zijn verleden de toegang weigert. En als ik me voorstel dat ze iedere mens als mens opnemen, dan kan ik daar als mens een zekere grootheid in zien, maar als joodse vind ik die grootheid erg hinderlijk.’

‘Ja, ik kan me wel voorstellen – of droom ik alleen maar? – dat monniken een oorlogsmisdadiger ontvangen, niet om hem te verbergen, maar veeleer om hem te helpen zijn misdaden bewust te worden. Toegegeven dat een dergelijke werking in Europa, na zoveel barbaarsheid boven op de oorlog, amper of helemaal niet heeft plaatsgevonden.’

‘Juist. Denk je dat deze monniken in staat zijn om een dergelijke transformatie te bewerken?’

‘Ik droom vermoedelijk alleen maar. Het herinnert me wel aan een van mijn reportages over een vereniging van gevangenisbezoekers die rotsvast geloven dat het mogelijk is verloren mensen te redden. Ze beweren dat er twee niveaus van gerechtigheid bestaan. Het eerste is “toezicht en straf”, het werk van politie en rechtbanken. Zij werken op het tweede niveau: de onrechtvaardige tot gerechtigheid brengen, de misdadiger naar zijn misdaad terugbrengen, hem naar zijn eigen hart begeleiden. Een van die mensen heeft voor mij trouwens een zin van de Kerkvaders geciteerd: “Open je hart en je zult gered worden.” Ze zitten er niet mee verveeld zoals ik… Maar terug naar onze vraag: wat is jouw antwoord op het voorstel om met Simon in zijn klooster af te spreken.’

‘Luister, Daan, ik zit met drie soorten vrees. De eerste is kinderlijk, die kan worden gesust. Ze zullen me niet opeten, veronderstel ik.’

‘Je hebt dus reden te meer om er met een stevige bink zoals ik naartoe te gaan,’ zei Daan. Bovendien, een jood is een jood, maar twee joden, dat is een alliantie. Wat kan een duivel daar tegenin?’

‘Ben jij dat, Daan? Hoor ik wel goed?’

‘Steek nu niet opnieuw de draak met mijn hart. Ik denk vaak dat ik niet geloof, maar waar een jood in gevaar komt, roep ik zonder de minste aarzeling de Allerhoogste en al de hemelse legerscharen te hulp. Ga door. Je tweede vrees?’

‘Ze betreft Simon en mij: zal hij dezelfde zijn in zijn klooster als hier op het terras? En zal ik net zo goed aanwezig zijn of zullen mijn geest en stem verlamd zijn? In dit geval kan ik je helemaal niet helpen. Het risico bestaat, maar het is niet heel groot. Bovendien zal ik op een dag toch mijn stoute schoenen moeten aantrekken om er naartoe te gaan. De derde vrees…’

Ze aarzelde.

‘… is dat Noémie met een dergelijk bezoek in haar maag blijft zitten. Ben je van plan er haar over te spreken?’

‘Natuurlijk, en zelfs meteen. Ik wilde eigenlijk haar instemming vragen zodra jij en Simon hadden ingestemd. Toch wilde ik het niet te lang op voorhand vragen zodat ze niet al te lang het soort wachten moet ondergaan waarbij dan de verbeelding op hol slaat. En dat ik haar gauw daarna kan terugbellen om te vertellen. En haar geruststellen.’

‘Je bent in feite dus heel zeker van je stuk,’ zei Ruth lachend.

‘Ik denk dat ik in de grond heel zeker ben van jullie drie, Noémie, jij en Simon. Van mezelf veel minder. Ik heb nog een tweede reden om onze vriend monnik te willen ontmoeten, deze keer niet als echtgenoot of vader, maar als journalist. We leven in het land met het grootste aantal bezoekers ter wereld, “leven als God in Frankrijk” zeggen onze buren. Hoe komt het dan dat wij, Fransen, zoveel zielenpijn hebben dat we recordhouders zijn in het verbruik van psychofarmaca, dat we een van de volkeren zijn met het hoogste aantal zelfmoorden…’

‘… en psychoanalytische patiënten ter wereld?’ maakte Ruth de vraag af.

‘Ja, op de koop toe. Misschien stel ik de zaken een beetje simplistisch voor zoals zo vaak in ons beroep, maar ik dacht: wij leven vrij in dit toch schitterend mooie land, in een van de meest gelaïciseerde landen ter wereld, zonder goden, zonder koningen, zonder dwingende meesters. Waar loopt het dan fout? Zijn er dan toch mythen nodig, onzichtbare dingen of wonderen, om het leven op deze planeet te kunnen verdragen?

Met ons rationalisme bevinden we ons op het nulpunt van vertroosting, alsof er – sinds wanneer? sinds de Revolutie? – een gat geslagen was in de symbolische ozonlaag die de stralen filterde. Wij zijn zonder interpretaties aan de mysteries van het leven blootgesteld, zonder vredegevende liturgie voor de dood. En als ik zie hoe jongeren op zoek zijn naar iets of iemand om naar op te zien en niemand anders dan de duivel beschikbaar vinden, dan maak ik me grote zorgen.'

'Ik ook,' zei Ruth. 'En wat de Franse Revolutie betreft, ik stel me vragen over een verdrongen en eigenlijk nooit opnieuw overdacht Frans schuldgevoel. Vrijheid is onze eerste en belangrijkste waarde. Goed. Heel goed zelfs. De vraag is: hoe bereik je die? Bevrijd je je van de vader door een vadermoord, van de koning door een koningsmoord? Freud geloofd van wel. Ik niet: wie je vermoordt, slok je op… Maar om op dat gat in de hemel terug te komen, wat verwacht je op dat vlak van monniken?'

'Och, niets concreet. Ze betreuren die hele toestand wellicht nog meer dan wij. Misschien zoek ik alleen metgezellen voor mijn zoektocht en mijn vragen naar wat ons overkomt… Maar er is nog een derde reden waarom ik graag met Simon wil spreken. Ik zou inzicht willen krijgen in een raadsel dat me in de war brengt en dat ik al half onder woorden heb gebracht. Ik neem nu het standpunt in van onze oorsprong, van onze voorouders. Welke hun religie ook geweest mag zijn, onze voorouders zijn ontegensprekelijk allemaal gelovig geweest. Onze wortels bevatten geloof, ook al geloven wij zelf niet meer. Maar die wortels zijn onderling nog altijd even onverenigbaar. Wat drijft ons nu, na tweeduizend jaar misprijzen en bloed tussen christenen en joden, om met elkaar te praten? Waarom zoeken we elkaar op? *Wie zijn we eigenlijk voor elkaar?*'

'Ik sta tegenwoordig net zo goed voor dit raadsel,' zei Ruth fel. 'Tot een paar weken geleden vond ik het voldoende dat we elkaar geen schade berokkenden. En nu kruisen onze onderzoekswegen elkaar in die mate dat ik me afvraag of we soms niet op één en dezelfde vreemde weg aan het lopen zijn, die ik trouwens op geen enkele wegenkaart vind.'

'Zeg jij nu ook dit soort dingen? Noémie zal tenminste iemand hebben om over haar afdrift tussen judaïsme en christendom te praten.'

'Hé, wacht even. Ik heb het hier niet over judaïsme en christendom, maar over wat iemand zoals Noémie en iemand zoals Simon doet leven, terwijl jij en ik, zijdelings, hun gesprekspartners zijn…'

'Partners die ietwat van hun stuk zijn,' onderbrak Daan haar.

'… en toch eerder gelukkig, of niet soms?' fluisterde Ruth.

'Ja, ik zou ook kunnen zeggen: in zekere zin eerder gelukkig. Maar niemand moet me vragen om er, naar buiten toe, voor uit te komen. Ik zie niet in wat onze samenleving zou kunnen snappen van de vreugde die zij ervaren – en die ze ons proberen mee te delen – in het lezen van de Schrift, waarbij ze heel opgewekt alle afsluitingen slopen. Want voor de joden bestaat er, na de laatste profeet, geen enkele Bijbeltekst en voor de christenen is er "buiten de Kerk geen heil of redding mogelijk". Je hoort deze formulering weliswaar niet meer, maar misschien is ze nog altijd van kracht. Op welke plek kun je elkaar dan rendez-vous geven om aan deze twee onherroepelijke uitspraken te ontsnappen?'

'Hier,' zei Ruth alsof het de evidentie zelf was.

‘Oké, goed,’ stemde Daan in, tegelijk lachend en ietwat geprikkeld. ‘Maar waar is hier? Op welke plek bevinden we ons als we een dergelijk gesprek aanknopen? Niet onder joden, niet onder christenen, zelfs niet onder ex-psychoanalytische patiënten, ook al hebben we allemaal het doopsel van de divan ontvangen.’

‘Ach ja? Ook Simon?’ vroeg Ruth geschrokken.

‘Heeft hij er niets over gezegd?’

‘Neen… Begrijp jij waarom?’

‘Geen idee. Ik maak mijn indiscretie wellicht niet erger als ik jou erbij vertel wat Noémie me heeft gezegd: na de dood van zijn vrouw heeft Simon door een heel duister land gezworven. Ik vermoed dat hij in die periode kennis heeft gemaakt met de psychoanalyse. Maar hij spreekt er zelden of niet over. Hij heeft maar één enkele keer in het bijzijn van Noémie die ervaring opgeroepen. Zij kan niet zeggen of hij tevreden is geweest of niet. Hij lijkt zelf niet goed te weten wat hij erover denkt. Het is in ieder geval zijn goed recht er niet over te spreken.’

‘Absoluut. Maar hij leek hier zo vrij en zo vol vertrouwen… Nu begrijp ik beter dat hij Freud leek te kennen, zoals het af en toe aan de oppervlakte kwam, en ook dat hij zo spits naar het onbewuste – en meer dan alleen het geestelijke – kon luisteren.’

De telefoon ging. Daan liep erheen om te antwoorden.

‘Het was Simon,’ kondigde hij aan toen hij terug was. ‘Een jonge novice heeft aangeboden hem deze namiddag te vervangen. Hij kan dus naar hier komen.’

Ruth zuchtte.

‘Ho! Was het dan voor jou zo moeilijk om er naartoe te gaan?’

Ruth glimlachte alleen, zonder antwoord te geven. Ze stond op en ging naar binnen.

‘Het laat ons een beetje tijd om uit te rusten en krachten op te doen die we, zo stel ik het me voor, hard nodig zullen hebben.’

Ruth voelde het verlangen om zich terug te trekken, om alleen te zijn met deze nieuwe vraag over Simon. Tot vandaag was de relatie met hem gestaag vooruitgegaan, in het gesproken of het geschreven woord; de ontdekking van deze morgen had de beweging omgekeerd. Wie was de Simon die haar onvoldoende zou hebben vertrouwd om haar eenvoudigweg te vertellen dat hij in psychoanalyse was geweest? En wie was zij voor hem? Iets in haar leek gekwetst. Tegelijkertijd was er een stem die balsemde, die de zaak van Simon bepleitte.

Ze besliste dat ze zolang ze alleen was, niet meer wilde luisteren naar die tegenstrijdige gedachten. Ze sliep meteen in.

De klok op de kerktoren had net twee uur geslagen. Simon was er. Ze kwamen alle drie bij elkaar op het terras en wisselden de gebruikelijke formules, maar niemand ging zitten. Het was anders deze keer, en ze moesten het aan elkaar beduiden door een ander parcours op dit terras af te leggen.

Ruth was nog altijd perplex. Vertrouwen? Wantrouwen? Ze wist het niet meer. Simon voelde in de houding van Ruth een terughoudendheid die hij niet had verwacht en waarvan hij de betekenis niet kon achterhalen. Er was iets nieuws, maar wat? Had het iets met het verzoek van Daan uit te staan?

‘Koffie?’ stelde Daan voor.

‘Dank je,’ zei Simon. ‘Ik heb er al in het klooster gehad. Maar laat ik jullie vooral niet tegenhouden…’

‘Het klopt dat jullie alles vroeger doen dan wij.’

Daan suggereerde dat ze misschien konden gaan zitten en Ruth schonk koffie in.

“Wat is er hier gaande?” vroeg Simon zich af. “Pijn? Woede?”

‘Luister, Simon,’ zei Daan ‘ik voel me opgelaten, geïntimideerd, in de war. Ik wilde met jou een gesprek hebben zonder Noémie en ik ben blij dat Ruth erbij kan zijn.’

De twee andere luisterden heel aandachtig.

“Denk je dat ze me een handje toesteken!” mompelde de journalist bij zichzelf. “Vergeet het maar, ze zitten daar naar me te kijken. Ik heb helemaal geen diepzinnige dingen te vertellen, ik. Ik wil alleen protesteren.”

Hij greep dit laatste woord beet en sloeg toe.

‘Ik protesteer.’

‘Tegen…?’ vroeg Simon.

‘Tegen jou, misschien,’ zei Daan die nu het boze heertje uithing.

‘Kun je er me iets meer over zeggen?’ antwoordde Simon met een oprechte verbazing.

‘Geef je je rekenschap van de uitwerking die jullie – jij, Noémie en de andere – hebben met jullie uitstapjes over de grenzen van de religies? Ik heb het vanmorgen tegen Ruth gezegd. Ik weet niet meer waar jullie zijn. Bij de joden? Bij de christenen? Ergens in een slotgracht tussen de twee? Aangezien het duidelijk is dat jullie elkaar niet proberen te bekeren, vraag ik me af of jullie niet naar een soort gouden tijdperk willen terugkeren, naar een mythische eenheid van de Bijbel van vóór al de breuken die de Geschiedenis heeft veroorzaakt? Of anders dat jullie een nieuwe interpretatie van de twee Testamenten van na de islam willen uitvinden? Zijn jullie bezig een vierde monotheïsme te stichten? Het zou in ieder geval beter zijn er iets over te zeggen.’

Simon glimlachte en ademde breeduit. Dat was het dus. Het verklaarde geenszins de terughoudendheid van Ruth, maar de vraag van Daan begon duidelijk aan de oppervlakte te verschijnen.

‘En waarop slaat je protest meer bepaald?’ vroeg Simon.

‘Op de mogelijke ontsporing van de identiteit. Het kan jou een beetje kleingeestig lijken aangezien jij de jouwe hebt verzaakt, maar in de wereld, zoals jullie zeggen, kunnen wij die identiteit onmogelijk missen.’

Simon oordeelde het niet opportuun om meteen commentaar te leveren op dit “jij die de jouwe hebt verzaakt” en antwoordde:

‘Je zegt: “wij kunnen onmogelijk een identiteit missen”. Wie is wij?’

‘Ik bedoel Noémie en ik.’

‘En je denkt dat onze gemeenschappelijke lectuur de identiteit van Noémie, tussen joden en niet-joden, christenen en niet-christenen, in gevaar brengt?’

‘Ja. Jullie lijken te geloven dat elke religie de andere zal bevestigen. Een wel zeer optimistische of zelfs engelachtige visie. Wat naar mijn gevoel dreigt te gebeuren is veeleer een algemene destructie. Niet door geweld maar door wederzijdse assimilatie. Tot op de dag, dat er niets anders overblijft dan een soort week oecumenisch magma waar niet het minste verschil meer valt te onderscheiden. Ik hou in het algemeen niet van religies vanwege hun onverdraagzaamheid. Maar het omgekeerde

uiterste vind ik evenmin geruststellend. Ik vraag me af: wat is dat voor een religie die niet uitsluit, die zich niet hoger acht dan de andere? Waar vindt de verfoeiing van de andere een schuilplaats als men ze heeft weggemoffeld?'

'Niet dat ik me eruit wil praten, Daan' antwoordde Simon, 'maar ik heb hulp nodig om je een behoorlijk antwoord te geven. Als je me toestaat, wat denkt Ruth hierover?'

'Wat ik erover denk? Ook ik heb hulp nodig. Een ogenblikje.'

Ze ging een heel lijvig boek halen dat ze op het tafeltje legde.

'Soms kan een vraag het antwoord zijn op een andere vraag. Dit is de mijne: welke betekenis geef je aan deze Bijbel, aan de twee Testamenten die in één grote beweging door een zoon van Israël werden vertaald, vanaf Genesis over de evangeliën, de handelingen en brieven van de apostelen tot de Apocalyps[6]? Betekent het feit dat een jood deze christelijke teksten opnieuw leest, dat het kind dat zich uit de joodse baarmoeder had gewaagd er weer wordt ingestopt? Of worden er achter een ogenschijnlijk vriendschappelijk gebaar garanties gegeven aan de vervolgers, zoals je zou proberen het op een akkoordje te gooien met de leeuwen in de kuil? Of is het een gebaar dat een echt verlangen naar de andere uitdrukt, en dat, zoals elke daad die verlangen uitdrukt, zijn auteur overstijgt?'

'Het is een profetisch gebaar, als je me toelaat dat ik hier inhaak,' zei Simon, 'waarvan de betekenis zich pas echt ontvouwt wanneer het ontvangen en gelezen wordt door degene voor wie het werd uitgevonden.'

'Precies,' stemde Ruth in. 'Het is mijn manier om aan Daan te zeggen dat hij zich zorgen maakt om wat hij als een nieuw gevaar aanvoelt, terwijl het al veel eerder begonnen was. Zonder dat het op het vlak van de identiteit van de gemeenschappen tot de door hem gevreesde catastrofe heeft geleid. Althans tot op vandaag.'

'Dank je, Ruth,' zei Simon. 'Dat was een eerste punt. Wat kan ik je nog meer zeggen, Daan. Je beschouwt religie als een element van identiteit, vooral als ze dreigt verloren te gaan. En nu je ze zo beschouwt – wat voor jou vermoedelijk nieuw is – ben je bang voor verwarring, vermenging, verdwijning. Je hebt gelijk. Toch vormen de wederzijdse bezoeken die de monotheïstische religies elkaar kunnen brengen in mijn ogen nog geen vierde monotheïsme. Ze zoeken eerder een doorgang naar een ander niveau in elk van deze religies. Ik zou je heel graag aantonen dat er misschien minder gevaar schuilt in wat wij – Noémie, de andere en ik – doen dan er zou bestaan indien wij het vandaag niet deden.'

'Oké, *that's it*, nu ben ik helemaal verloren,' zei Daan al lachend. 'Vertel mij over de twee niveaus van de religies, dat ik tenminste niet goddeloos sterf in de ogen van een tweede god over wie ik zelfs nooit iets zou hebben gehoord!'

[6] Verwijzing naar de Franse vertaling van de Bijbel door André Chouraqui. NvdV.

VIII

Vóór hij zijn antwoord aan Daan begon te formuleren, verontschuldigde Simon zich bij Ruth omdat hij sommige dingen moest herhalen die ze al eerder onder hun beide hadden besproken.

De zachtheid in de stem van Simon die op hun gesprekken zinspeelde, bracht op het gezicht van Ruth iets van het licht terug dat hij eerder bij haar had gekend.

‘Och, ik wil die dingen nog wel eens opnieuw horen,’ zei ze, ‘maar ik voeg er deze keer mijn eigen korrel zout aan toe.’

‘Ga je gang, Ruth: zonder dit soort zout blijven dergelijke woorden vaak smaakloos.’

De glimlach van Simon straalde een beetje intenser en hij zei tot Daan:

‘Heb je geen schrik voor een kleine excursie van drieduizend vijfhonderd jaar naar het land van oorsprong?’

Op dat ogenblik klonk de telefoon in huis. Daan ging opnemen.

Ruth en Simon bleven alleen op het terras. Zonder iets te zeggen, met de blik op elders. Toen besliste Simon het woord te nemen:

‘Ik heb het gevoel dat er een obstakel is en ik weet niet waar.’

‘Een obstakel? Op welke weg?’

‘Ik weet het niet. Ben je nu hersteld?’

‘Ja. Het gaat wel.’

Ruth voelde niet de minste kracht om hem tegemoet te treden.

‘Waar ligt dan het ding dat niét gaat? Wat ook je antwoord mag zijn, Ruth, ik wil je eerst zeggen dat ik je heel graag heb gelezen en geschreven; wat we samen hebben gevonden is heel levendig en kostbaar in mij. Ik heb in onze briefwisseling niet het minste obstakel gevoeld. Of vergis ik me?’

Simon had dit gezegd met de uitdrukking van een kind dat zijn droefheid niet durft te tonen. Ruth liet zich ten slotte beroeren. Zonder hem aanvankelijk aan te kijken, zei ze:

‘Ik zal je zeggen wat me niet lekker zit, Simon. Vanmorgen heeft Daan me verteld dat jij in analyse bent geweest, zonder eraan te denken dat ik misschien niet op de hoogte was.’

Hij wilde meteen antwoorden, maar zij hield hem tegen met een handgebaar.

‘Wacht. Natuurlijk was je helemaal niet verplicht het me te zeggen. Maar omdat je tijdens onze ontmoetingen over zoveel andere onderwerpen zo vrijuit kon spreken, heb ik niet begrepen waarom je me in de waan hebt gelaten dat dit gebied je vreemd was. Wat me naargelang onze gesprekken trouwens steeds meer verbaasde… Dus heb ik gedacht dat ik me over het vertrouwen tussen ons had vergist. Zo kregen al onze woorden opeens een fletsere kleur, zelfs die uit de brieven.’

Bij die laatste woorden had ze haar blik naar hem gekeerd.

‘Laat me je vertellen, Ruth: als er ergens enige achterdocht was in mij, dan betrof die de analyse – en mezelf, in ieder geval niet jou. Zie je, ik heb aan deze ervaring moeilijk te ontwarren herinneringen overgehouden. Toen onze ontmoetingen begonnen, was jij net aangekomen om te herstellen. Ik wilde de last van mijn

KALAMOS

verwarring en protesten betreffende iets dat ook jouw beroep is, niet op je schouders leggen.'

'Je wilde geen in-druk maken op me?' zei ze half schertsend.

'Mogelijk,' zei Simon. 'Maar in tegenstelling tot de aalmoezenier bij Rimbaud, was ik niet op bezoek bij een stervende maar een herlevende… die trouwens veel meer geneigd is om te bestrijden dan om te belijden,' voegde hij er met een glimlachje aan toe.

Ruth stemde toe, nu ook lachend:

'Ik beken het. Weet dat het me nu heel erg zou interesseren je mening, of liever je meningen over de psychoanalyse te horen, als je ze me op een dag wilt vertellen.'

'Ik zal er met jou graag over spreken.'

Toen was er opnieuw stilte. En Ruth hoorde Simon iets murmelen.

'Sorry?' zei ze.

'Mijn broer, mijn broer…'

Ontroerd keek ze hem intens aan:

'O, Simon, als ik jou een plaats heb geweigerd, dan kwam het alleen door mijn eigen twijfel over de plaats die jij voor mij zou hebben.'

Ze dacht een ogenblikje na en voegde eraan toe:

'Misschien komt het altijd door die twijfel dat we elkaar een plaats weigeren.'

'Ik wilde jou alleen niet overvallen en jij dacht dat ik je niet ontving. Geloof je me nu?'

'Ja, Simon, ik geloof je… En het volstaat meteen om de weg naar het plein weer vrij te maken. Het verwondert me dat we die zo vlot terugvinden, met een drietal opnieuw geplaatste woorden. Is geluk niet broos?'

'Ja, maar niet de hemel.'

Even later kwam Daan terug en verontschuldigde zich.

'Daarnet,' ging hij verder, 'kondigde je me een expeditie van drieduizend vijfhonderd jaar in het verleden aan. Ik kon me niet voorstellen dat je zo ver moest terugkeren om me gewoon te vertellen wat jullie uitrichten wanneer jullie samen de twee boeken van de Bijbel lezen. Maar goed, als je geen kortere weg kent…'

'Je kent het verhaal van Abraham. Hij heeft van God een zoon gekregen nadat zijn vrouw lange tijd onvruchtbaar was gebleven. En dan, zomaar op een dag, komt God hem vragen die zoon te offeren. Je weet ook dat Abraham aanvankelijk aan dit goddelijke verzoek gehoorzaamt, dat hij zich klaar maakt om Isaak de keel over te snijden en zijn lichaam op een altaar te verbranden. En je weet dat God op het laatste ogenblik zijn arm tegenhoudt, dat hij alleen een bewijs van Abrahams onderdanigheid wilde hebben. Denk je dat ik op die manier een betrouwbare samenvatting heb gegeven?'

'Ja, dat klopt wel. Tot daar volg ik je.'

'Dat volgen kun je nu wel laten!' zei Simon.

'Hoezo?'

'Vergeet waar dit verhaal vandaan komt. Vergeet wie het je vertelt en zeg me: wat denk jij, Daan, zoon van…'

'… Claude.'

KALAMOS

‘… zoon van Claude en vader van Rafaël en Esther, wat denk jij over een dergelijk verhaal?’

‘Wat ik erover denk, ik?’ vroeg Daan perplex. ‘Je wilt mijn mening, mijn eigen persoonlijke gevoel kennen?’

‘Ja,’ drong Simon aan, ‘je eigen ruwe gevoel over deze episode, je mening, zonder erover te filosoferen.’

‘Wel, ik zal je zeggen wat ik zo onmiddellijk daarover denk: het is gewoon gruwelijk! Toegegeven, vader en zoon zijn op het einde allebei nog in leven, maar ik kan daarom niet zeggen dat dit een *happy end* is. Wat blijft er van de vrijheid van Abraham over, met boven zijn hoofd een god die in staat is, al is het maar één enkele keer, zoiets van hem te vragen? Met welke eeuwigdurende bedreiging zal deze gelovige verder moeten leven? En als ik het me goed herinner, wordt de kerel er nog om geprezen ook, dat hij zo volgzaam is geweest! Gehoorzaamheid die leidt tot het offer van zijn eigen leven zou al een teken van complete aliënatie zijn, maar uit gehoorzaamheid je eigen zoon vermoorden is het ergste van het ergste. Ja, als ik niet langer volg, zoals je me zelf hebt gevraagd, en als ik je gewoon mijn eerste gevoel toevertrouw, zeg ik: er bestaat geen ergere religie dan deze. En, als ik het met die woorden mag zeggen: Abraham betekent het ergste in de vader.’

‘Kunnen we toelaten, is het niet, Ruth?’ zei Simon die altijd al de felle toon van woede wist te waarderen.

‘Voor mij,’ zei Ruth, ‘vormt het succes van dit verhaal het eerste raadsel van het monotheïsme. Het gaat klaarblijkelijk over een mens en een god en over een verbond tussen hen. Welnu, een van de eerste gevolgen van dit verbond is dat een tot dan zeer vreedzaam menselijk wezen bereid gevonden wordt zijn eigen kind te doden. Ik ga om te beginnen akkoord met jou, Daan: Abraham of het ergste in de vader. Ik zou zelfs met jouw woorden durven stellen: Abraham, de vader van het ergste. Wordt Abraham in onze beschavingen niet beschouwd als dé voorbeeldige gelovige bij uitstek? Welnu, deze episode levert ons het oorspronkelijke model van alle fanatieke ontsporingen, van alle vormen van fundamentalisme. Ze onderwijst ons niet, ze hersenspoelt ons. In het beste geval kan ze ons informatie verstrekken over de goddelijke bedreiging die boven onze hoofden hangt. Maar indien ik in deze god geloof, komt de waarschuwing niet eens over: ik geef hem op voorhand gelijk. Zoals je het net komt te zeggen, Daan: hij kan me alles vragen. Mijn leven en meer dan mijn leven: het leven dat ik geschonken heb. En zelfs als hij het me teruggeeft, hoe zou ik kunnen vergeten dat hij in staat is geweest het me te vragen? Als een zoon – het aller kostbaarste – het voorwerp kan zijn van een brandoffer, dan kan het op een dag voor wat dan ook het geval zijn. Waar is hier het heil van de mensheid? Dit is integendeel haar radicale ondergang.’

Simon luisterde met een ondoorgrondelijke uitdrukking op zijn gezicht. Ruth zocht naar de woorden die hem konden terugbrengen.

‘De andere goden hebben ons minder gekost,’ zei ze.

‘Daar ben ik niet zo zeker van,’ zei Simon terwijl de levendigheid in zijn blik terugkeerde. ‘Iphigeneia…’

‘Ach ja, ik vergat natuurlijk Agamemnon en zijn dochter,’ onderbrak Ruth fel. ‘Maar dat offer werd tenminste slechts door een der goden – overigens een godin – gevraagd en niet door de ene god. Bovendien had het een zin.’

‘Hé, een ogenblik, jullie. Ik laat jullie niet zomaar in de Griekse mythologie vertrekken. Vertel me nog eens in een notendop waarom Iphigeneia moest worden geofferd?’ vroeg Daan.

‘Om een tekortkoming van Agamemnon ten aanzien van de godin Artemis goed te maken, voor zover ik het me herinner,’ verklaarde Ruth heel geduldig. ‘Door zijn dochter te offeren wilde Agamemnon, de aanvoerder van het Griekse leger, de toorn van de godin bedaren die dan niet langer de wind zou tegenhouden. Zo zou de Griekse vloot eindelijk kunnen uitvaren om oorlog te voeren tegen Troje.’

‘Wil je in feite zeggen dat alle offers een bedoeling, een doel hebben?’

Ruth knikte bevestigend en vervolgde:

‘Zelfs de ergste tiran doodt niet zonder een reden op te geven: op zijn minst straft hij degene die hem niet gehoorzamen. Terwijl de dood van Isaak geen enkele menselijke fout zal goedmaken of geen enkele goddelijke woede zal afkopen.’

‘Ik had er nog nooit op die manier over nagedacht,’ zei Simon.

‘We zitten hier in de pure willekeur,’ vervolgde Ruth. ‘Hoe zal een mens die in deze god gelooft, zijn buur, zijn naaste en alle andere mensen behandelen als hij eenmaal de mogelijkheid heeft overwogen om zijn eigen kind op die manier te behandelen? Als dit de weg is naar het goddelijke, dan is het heel begrijpelijk dat men die verzaakt, dat men zijn oren dichtstopt liever dan een dergelijke stem te horen. Heel veel mensen – eigenlijk steeds meer – zijn van die weg afgeweken. Maar is men in feite ooit opgehouden met deze macabere enscenering te onderwijzen en te vereren? Eigenlijk niet, hé? En hoeveel van degene die zonen van Abraham worden genoemd, heeft de rede nog niet kunnen bevrijden?... Tot zover mijn pleidooi als advocate van Daan.’

‘Dank u, meester, het was perfect,’ grapte deze laatste. ‘Ik zie zelfs niet wat Simon daarop zal kunnen antwoorden.’

Ruth nestelde zich diep in haar fauteuil en kruiste de armen alsof ze heel haar lichaam bijeenraapte voor een debat dat zich erg gespannen aankondigde.

Want Daan was nu op kruissnelheid gekomen in dit proces waarin hij niet had verwacht zo sterk te zijn.

‘Wat ben je onvoorzichtig, Simon, wat ben je heerlijk onvoorzichtig met de keuze van dit antwoord! Ik stel je een vraagje dat zeker geen universele dimensies heeft en als antwoord zet je meteen je koningin op het spel, het fundament van de tempel van het monotheïsme. Het is een grenzeloos grootmoedig gebaar, maar indien je er niet in slaagt het hoofd van de vader van alle gelovigen te redden, dan zullen alle andere vallen. Indien je deze bladzijde van de Bijbel niet kunt rechtvaardigen, dan kunnen de tweeduizend volgende ook naar de prullenmand. Dan gaat het boek weer dicht. Dan zal de rede het hebben gehaald van de ene god, althans op dit terras hier.’

Simon sloot enkele ogenblikken de ogen, heel intens. En dan opende hij ze opeens weer, tot grote verbazing van Daan. Met een glimlach vol vredigheid op zijn lippen slaakte hij een diepe zucht, zoals iemand die na een lange voettocht eindelijk zijn bestemming in het oog krijgt.

‘Wat jullie daar zeggen is voor mij een vraag,’ zei hij zachtjes. ‘Is het de rede die ons van deze god kan verlossen? Of zou de zo dubbelzinnige uitspraak van Heidegger waarover Ruth het een paar dagen geleden nog had – “enkel een god kan ons nog

redden" – ons hier van nut kunnen zijn? Met een enkel woord erbij zou het die van Abraham en zijn zoon kunnen zijn.'

'Welke zin?' vroeg Daan enigszins wantrouwig en heel even Simon ervan verdenkend de strijd te willen ontwijken.

'Enkel een *andere* god kan ons nog redden,' zei Simon.

'Dat is juist het meest revolterende,' hernam Daan. 'Voor zover ik weet zijn degene die in de god van Abraham geloven, niet in opstand gekomen. Dat is het. Je hebt het goed gezegd. En dat is juist het ergste, Simon: *ze hebben niet een andere god opgeëist…*'

'Toch: de joden. En in de tekst…,' begon Simon.

Het lukte Daan niet hem te laten uitspreken:

'Niet al de joden, moet je toegeven, of anders heb ik ergens iets gemist. En de christenen nog minder: in hun ogen heeft God gewild dat het offer die keer tot de werkelijke dood van de zoon doorging. Als "de gehoorzaamheid van Abraham" wordt aangehaald, dan is het toch deze waardoor hij zijn kind en zijn mes neemt en de berg beklimt, is het niet? Het is toch deze gehoorzaamheid die overal als voorbeeld wordt gesteld? Het merendeel der gelovigen aanvaardt deze wreedheid in naam van het geloof, wat ongetwijfeld betekent dat ze niet meer proberen te begrijpen. En zij die het sterkst overtuigd zijn, worden dan de woordvoerders van deze sadistische god en proberen de ongelovigen van mijn soort – overigens tevergeefs – te overtuigen. Of er een uitweg is? Ik vind voor mezelf bevrijding in de afwijzing van dit geloof en ik vind heil in het zo ver mogelijk vluchten van dit soort heil.'

'Tal van vorsers en therapeuten,' kwam Ruth tussenbeide, 'beschouwen dat deze god uit een archaïsche verbeeldingswereld is ontstaan en erkennen in hem een van de krachtigste innerlijke vijanden van de menselijke ziel.'

'Als dit werkelijk het geval is,' zei Simon, 'hoe verklaren we dan dat al die vorsers en therapeuten zo lang niet de minste belangstelling hebben opgebracht voor deze episode die in onze beschavingen nochtans een centrale plaats bekleedt? Freud heeft het aangedurfd het monotheïsme aan te pakken, maar hij slaat Genesis en de patriarchen over om het monotheïstische geloof in Exodus bij Mozes te laten beginnen. Een vreemde verschuiving van de oorsprong.'

'Het klopt dat hij het nooit over Abraham heeft,' zei Ruth. 'Maar wie onder de wetenschappers had het er in die tijd over? Niet één van onze geleerden heeft erbij stilgestaan dat een dergelijk verhaal, dat ze als gekend beschouwen, aanleiding kan geven tot andere interpretaties en zelfs de moderne mens kan aanbelangen. Freud heeft ook het scheppingsverhaal links laten liggen. Maar welke grote wetenschapper is sinds Darwin ernstig op deze teksten teruggekomen? Aangezien men voortaan 'weet' dat de aarde niet in zes dagen werd geschapen, weet men net zo goed wat te denken over het offer van Abraham. Voor de meeste is de zaak geklasseerd en rust ze in het stof van de mythen en de stilte van musea.'

'Volstaat het een zaak te klasseren om een god te vernietigen?' hernam Simon met zijn geduldige halsstarrigheid. 'En wat betreft de interpretatie van Jezus' dood als de vervulling tot het einde toe van het door God gewilde offer, ze is volkomen dodelijk, maar ze kan naar mijn gevoel ook worden omgekeerd.'

'Waar zijn we in godsnaam aan begonnen?' kwam Daan plotseling tussenbeide. 'Dit is echt krankzinnig, of niet?'

‘Ja,’ antwoordde Ruth. ‘En wat dan nog?’

‘Goed dan,’ gaf hij toe. ‘Op het punt waar we nu staan, wil ik dat men mij verklaart hoe en waarom het blinde geloof van Abraham een religie is. Indien het God enkel te doen is om zijn greep op een mens te testen, waar zien jullie dan dat het om een geloofsbeproeving gaat? Het peilt naar mijn gevoel alleen maar naar de aanleg tot fanatisme bij die arme kerel. En wat die god betreft, als hij toch op voorhand weet dat hij de onderworpenheid niet tot en met moord zal laten uitlopen, dan maakt dat van hem in het beste geval een meester in het manipuleren.’

‘En ik voeg nog dit aan je vraag toe,’ vervolgde Ruth. ‘Waar komt die bloeddorstige god vandaan? Hebben andere die aan de joden ingepeperd of huist hij gewoon in het hoofd van ons allemaal? In dit laatste geval heb je gelijk, Simon, dan volstaat het niet er zich van af te keren om ervan verlost te zijn.’

‘Ik kom terug op het raadsel van het succes van het monotheïsme,’ hernam de monnik. ‘Het kan niet anders of een dergelijk verhaal moet aan iets heel krachtigs beantwoorden als het de grondslag is van hele beschavingen en als het nakomelingschap van Abraham vandaag inderdaad zo talrijk is als de sterren aan de hemel, zoals het hem werd beloofd. Dit succes houdt ongetwijfeld een mislukking in voor de rede, die zich al lang van een soortgelijk verhaal had moeten ontdoen. Dus is het denkbaar dat de sleutel niet alleen in de goddelijke openbaring ligt, maar ook in de mens, althans in wat in de mens aan de rede ontsnapt, in zijn verlangen, zijn angst… Bestaat een moordende gehoorzaamheid alleen bij wie in deze god geloven of vormt ze een van de componenten van het psychische bestaan, zoals jullie dat noemen? Hoe steekt een menselijke ziel in mekaar als een dergelijk verhaal haar zo zeer raakt?’

‘Voorbeelden van moordende onderdanigheid hebben we genoeg,’ zei Ruth, ‘maar me dunkt dat geen enkel een dergelijke graad van wreedheid bereikt zonder de stempel “waanzin” mee te krijgen. De verteller in Genesis schrijft aan Abraham niet het minste teken toe van verstandsverbijstering of van extreme pijn die hem tot krankzinnigheid zou hebben geleid. Integendeel. De episode van het offer valt op een gelukkig moment in zijn bestaan, is het niet, Simon?’

‘Klopt, ja. De episode van het offer komt meteen na de grote feestmaaltijd die Abraham heeft gegeven als zijn zoon Isaak van de moederborst werd afgenomen. Maar juist op die dag ook verliest Abraham zijn eerste zoon.’

‘Wacht, Simon,’ onderbrak Daan. ‘Ik besef heel goed dat ik nu van een gespecialiseerde hoogleraar een inhaalcursus in de vorm van een stripverhaal verlang, maar met een korte samenvatting van wat voorafgaat vind ik misschien mijn weg langs die familiale kronkelpaden.’

‘Stel je een groot feestmaal voor naar aanleiding van de opname van Isaak onder de kinderen die niet meer worden gezoogd en die – maar dat voeg ik eraan toe – wellicht beginnen te spreken. En dan zegt zijn vrouw Sara plotseling aan Abraham: “Jaag die slavin en haar zoon weg, want ik wil niet dat mijn zoon Isaak later de erfenis moet delen met de zoon van die slavin.” Degene die ze niet zonder misprijzen “de zoon van die slavin” noemt, is de eerste zoon van Abraham. Toen ze nog onvruchtbaar was, had zij zelf aan Abraham gevraagd een zoon te verwekken bij haar eigen slavin Hagar. Dat herinner je je nog misschien?’

‘Ja, ja. De affaire Ismaël. Een kwestie van vrouwelijke kleinzerigheid of is er hier meer aan de hand?’

‘Je kunt de verwerping van Hagar en haar kind op veel verschillende manieren lezen. Ze wordt soms door een verondersteld wangedrag van Ismaël verantwoord, die tijdens het banket zou hebben gelachen. Terwijl de naam Isaak betekent ‘hij zal lachen’. Was het lachen misschien hem alleen voorbehouden? En als die lach van Ismaël fout was of zijn gedrag onbetamelijk, zoals sommige commentatoren beweren, was zoiets dan een definitieve uitsluiting waard? Een terdoodveroordeling? We kunnen over dit alles discussiëren. Maar het staat hoe dan ook onweerlegbaar vast dat dit feest voor Isaak tegelijkertijd een dag van rouw is voor zijn vader. Want zelfs als de Eeuwige God een toekomst voor Ismaël heeft voorspeld, dan blijft het feit dat Abraham de volgende morgen Hagar en Ismaël met slechts brood en water naar de woestijn en naar een zeer waarschijnlijke dood stuurt. Alleen een goddelijke tussenkomst zal ze redden.’

‘Je kunt hier moeilijk anders dan aan Oedipus denken,’ zei Ruth dan. ‘Net zoals hij is Ismaël een kind dat door zijn ouders naar een vijandige plek wordt gestuurd om er te sterven, een kind dat aan de dood wordt blootgesteld. Herinner je je het verhaal van Oedipus, Daan? Laius, de vader, wil dat het kind verdwijnt en het is Iocaste, de moeder, die het kind aan een dienaar geeft om het op een eenzame berg achter te laten. In het geval Oedipus wordt het kind verworpen opdat het nooit de enige plaats van de vader zou innemen. Bij Ismaël gaat het erom de plaats van de enige zoon van de meesters te handhaven, opdat hij niet met de andere zoon zou erven. Sara wil voor haar Isaak van geen broederlijkheid weten, in ieder geval niet met een halfbroer.’

‘Vreemd dat je dit zegt, Ruth,’ zei Simon. ‘Sara is immers zelf een halfzus van Abraham: ook zij hebben beide dezelfde vader maar niet dezelfde moeder gehad.’

‘Zou Sara dan ook de dochter van een slavin en Abraham de zoon van een vrije vrouw zijn geweest?’

‘In de tekst zelf is er niets dat zoiets bevestigt of tegenspreekt, geloof ik. We moeten zelf verder denken. Wat denk jij, Ruth?’

‘Ik verbeeld me dat de hardheid van Sara ten aanzien van Ismaël uit de herinnering aan haar eigen pijn zou kunnen voortkomen. Ismaël wegjagen zou voor haar betekenen dat ze haar verleden laat verdwijnen waarin ze zelf minachting heeft gekend; dat ze op die manier vermijdt dat wat ze zelf heeft beleefd zich opnieuw in haar huis vestigt, daar waar zij het op een merkwaardige manier door een huwelijk met die halfbroer had opgelost. Wat overigens niet zonder de symbolische moeilijkheid verlopen was van een weliswaar herenigde, maar in feite incestueuze en onuitgesproken ‘erfenis’ tussen broer en zus, die haar onvruchtbaar had gemaakt… Omdat je tussen twee broers niet diezelfde oplossing van een huwelijk kunt toepassen, zou voor Ismaël en Isaak alleen nog moord overblijven. Van daaruit begrijpen we beter de noodzaak van een scheiding tussen de twee broers, ook al gaat ze gepaard met geweld. Ik wil vermoedelijk een helpende hand uitsteken naar Sara als ik beweer…’

Ruth stokte plotseling toen ze de uitdrukking zag op het gezicht van de twee mannen. Daan liet een bewonderend gefluit horen:

‘Bravo, dokter Freud! Je beschikt over een indrukwekkend interpretatietalent…’

‘Ach, ik doe alleen een beetje aan “*bible-fiction*”, sorry.’

‘Excuseer je maar niet. Als we met dit soort teksten niet mogen spelen en ze elk in zijn eigen taal opnieuw vertellen, jij vanuit de psychoanalyse en ik op de manier van een stripverhaal, dan blijven we in de catechismus van weleer steken. Maar iets treft me opeens,’ hernam hij na een ogenblik nadenken. ‘Zijn jullie nu aan het vertellen dat

Abraham, vóór hij aan God gehoorzaamde, begonnen is met zijn vrouw te gehoorzamen? En dat het eerste offer, als het ware, erin bestond Ismaël aan de wens van Sara te offeren?'

'Ik zou het niet op die manier hebben gezegd,' antwoordde Simon, 'en er zijn nog andere elementen die ik hier niet heb aangehaald, maar… Goed, ik moet met de Bijbel bij de hand nadenken over wat je daarnet hebt gezegd. In ieder geval lijkt in de tekst een bevestiging te zitten van het verband dat je legt, want zowel voor de verwerping van Ismaël als voor het offer van Isaak komt dezelfde uitdrukking terug: "De volgende morgen vroeg…".'

'Een kerel die bovendien vroeg opstaat om een dergelijke klus te klaren is bepaald geschift,' commentarieerde Daan ontmoedigd.

'Met dit verschil dat hij de eerste keer de moeder meestuurt om haar zoon, en desgevallend zichzelf, de dood in te jagen terwijl hij de tweede keer zelf gaat,' merkte Ruth op.

'Ik wil tenslotte toch een kop koffie als er nog is,' zei Simon terwijl hij zijn benen uitstrekte. 'Ik had de noodzakelijke graad van intelligentie voor het gesprek van vandaag niet juist ingeschat.'

Daan lachte.

'Ik haal wel koffie. Maar blijven jullie niet zitten, ga toch even de benen strekken op het terras.'

'Je hebt gelijk,' zei Ruth die als eerste opstond.

'Ruth, denk je nog andere dingen over die Bijbelse slachtpartij?' vroeg Daan nadat hij voor Simon koffie had ingeschonken.

Ze bleef een ogenblik zwijgen en dan:

'Om echt op je vraag te antwoorden moet ik terugkeren naar wat ik vroeger dacht, dus vóór ik een glimp had opgevangen van een andere mogelijke interpretatie. Het is heel simpel, ik had Abraham en zijn offer ondergebracht in de categorie van de culturele antiquiteiten. In mijn familiale of professionele omgeving had niemand ze daar op een voor mij betekenisvolle wijze uit gehaald. Het interesseerde me niet. Jullie weten hoe eenvoudig het is om nooit met een religieuze kwestie in aanraking te komen als je in de hoofdstad van een gelaïciseerde democratie woont. Je vindt er uitgestrekte lagen van ongeloof, waar de meeste kranten deel van uitmaken. Die zijn trouwens een weergave van de toestand van een bevolking die in drie generaties van geloof naar ongeloof is geëvolueerd, en daarna naar onwetendheid. Ik denk zelfs dat er eigenlijk geen sprake is van atheïsme omdat je daarvoor een beetje moet weten wat je afwijst. Maar ik dwaal af van mijn onderwerp… Ik wilde alleen zeggen hoe gemakkelijk het voor mij was om Abraham te vergeten. Is dit een antwoord op je vraag?'

'Het zegt me eerder hoe je eraan bent ontsnapt. Je hebt als kind toch iets van die Bijbelse verhalen opgevangen, of niet soms? Wat deed je als er zinnen, woorden of beelden weer in je opkwamen?' vroeg Daan.

'Om te beginnen, degene die mij deze verhalen hebben verteld waren mensen die geen gezag over mij uitoefenden, mensen die ik minder ontwikkeld achtte dan mijn ouders: de vrouw die bij mijn grootmoeder kwam poetsen, bijvoorbeeld… Wat in mijn ogen aan deze verhalen niet méér waarde verleende dan de sprookjes en legenden die ik zo gretig opnam. Een beetje minder zelfs, aangezien ik ze niet in een boek las. Als

volwassene maakte ik natuurlijk wel het onderscheid, maar de wetenschap in het algemeen en de psychoanalytische theorie in het bijzonder waakten over mij. De kringen die er zich op beroepen, koesteren heel veel argwaan ten aanzien van alles wat vóór ze werd geschreven en gedacht. Aangezien de analyse voor het eerst in de Geschiedenis de weg naar het onbewuste heeft geopend, vinden de psychoanalytici dat ze een directe toegang tot de oorsprong van het woord hebben, zonder de lange weg van de overdracht opnieuw te moeten afleggen. Freud heeft de primitieve horde uitgevonden, het volstond in zijn ogen om de mensheid te verklaren en het maakte het voor hem overbodig naar de verhalen en mythen uit de oudheid terug te keren. Het denken over de oorsprong vervangt de oorsprong, het denken over geloof vervangt het geloof. Dit 'denken over' stelt ons in staat om de symbolische erfenis van de voorgaande generaties af te wijzen. Het wordt een god die altijd opnieuw moet worden gevoed met nieuwe interpretaties, nieuwe onderzoeken. Wat ons ononderbroken bezighoudt.'

'En jullie beschermt tegen een argeloze terugkeer naar de teksten en de kinderlijke vragen over leven en dood, over hemel en aarde,' zei Daan. 'Terwijl het hier in het dorp veel moeilijker is om God niet op zijn pad te kruisen. De kerk vlak onder ons luidt de uren van de dag en 's morgens, 's middags en 's avonds het gebed.'

'Ja,' zei Ruth, 'ik heb tijd en gelegenheid zat gehad om ze goed te horen. En ook de bergen die in al de toonaarden van het licht zingen d verkondigen dat de mens niet de maker is van wat hij mag aanschouwen.'

'Jij lijkt vandaag niet helemaal meer op de golflengte van je milieu te zitten, of wel? Waarom ben je bereid om de zaak Abraham opnieuw te onderzoeken?'

'Ten eerste, door de ervaring dat ik de dood heel na ben geweest. Ik heb iets heel verbazends ondervonden, dat ik in een paar woorden samenvat: ik voelde dat ik mijn lichaam verliet. Wie of wat is die 'ik' die op die manier kan beginnen te vertrekken? De kwestie van de ziel stelde zich voor mij opeens heel anders dan in termen van een psychisch stelsel. Daarnaast zijn er mensen die mij interesseren die zich aan een expeditie wagen in precies deze woorden die ik als cultureel dood beschouwde, en ze komen met een soort vreugde terug die mij intrigeert… Je stelt het zelf vast bij Noémie. Dus, ik ben bereid om het verhaal van Abraham op een andere manier te beluisteren.'

Ruth zweeg een ogenblik en langzaam vormde zich een bijna kinderlijk triomfantelijke glimlach op haar lippen.

'Ik ben trouwens al begonnen.'

'Ach zo? Vertel op.'

Ruth pakte het Bijbelboek weer op dat ze op de zetel naast haar had gelegd, bladerde een ogenblik en zei:

' "Abraham strekte zijn hand en nam het mes om zijn zoon te slachten". "Slachten" is niet bepaald wat de god Elohim hem had gevraagd, is het niet, Simon?'

'Inderdaad,' antwoordde deze. 'Elohim had hem letterlijk gezegd: "doe hem opgaan daar ten opgang (of: hef hem ter heffing)". Er zijn verschillende wijzen van "opgaan", maar Abraham ziet slechts een enkele mogelijke opgang om Elohim te vervoegen: wellicht kende de hem omringende cultuur geen andere betekenis voor het woord *hola* – dat algemeen door '(brand)offer' wordt vertaald – en geen andere manier

dan een slachting en het vuur van een holocaust. Maar volgens de letterlijke tekst heeft de god niet over een slachting gesproken.'

"Zo, zo," mompelde Daan bij zichzelf, "de god zou dus niet om een moord hebben verzocht?"

'Op het einde van de tekst – ik wil nog juist dit stukje voorlezen –,' zei Ruth, 'wordt de god die spreekt niet meer Elohim genoemd: "Toen riep tot hem uit de hemel een bode van JHWH en sprak: "Abraham, Abraham!" Hij sprak: "Hier ben ik". Hij [de bode] sprak: "Strek jouw hand niet uit naar de jongen, doe hem niets!"…" Dit heb ik dankzij een gesprek met Noémie gezien, die het op haar beurt tijdens een gemeenschappelijke lectuur met Simon had ontdekt. Juist vóór ik griep kreeg, had ze mij verteld dat de eerste nieuwigheid voor haar in deze tekst de naamsverandering van de god was. De god die aan Abraham vraagt zijn zoon te "offeren", wordt Elohim genoemd, en degene die zijn hand tegenhoudt, JHWH. Je weet wel, Daan, de vier letters die als een soort stopteken in de taal zijn, de tweede naam, de onuitspreekbare naam van God.'

'Hé, zeg, je hebt wel met een onwetende maar niet met een onontwikkelde jood te doen, weet je!'

'Wat Abraham betreft,' ging Ruth verder, 'ik heb niet het minste idee over de identiteit van de twee personen die na elkaar het woord tot hem richten: is het de tweede keer een andere god of, indien het dezelfde is, staat hij dan in een andere verhouding tot hem? Of misschien is Abrahams geest aanvankelijk volledig ingenomen door de herinnering aan de offers in zijn oorspronkelijke cultuur en slaagt hij erin zich daaruit te bevrijden? Laat ons aannemen dat hij een andere stem hoort, van waar ook, die de eerste het zwijgen oplegt. Toen ik dit met Noémie had gezien, zag ik voor het eerst dat er een heel andere interpretatie mogelijk is. Wat Simon in zijn eerste brief ook heeft bevestigd.'

'Noémie heeft me dat ook wel verteld, maar ik raakte niet overtuigd. Arme Noémie, ik heb waarschijnlijk van achter een scherm naar haar geluisterd; en zij verwachtte zozeer dat ik haar niet zou geloven, dat ze het mij wel heeft gezegd, maar zonder het echt te zeggen; in ieder geval zonder het me aan te tonen zoals jij het zojuist hebt gedaan. Dus hield ze er maar over op. En ik dacht: als je die tekst anders kon interpreteren, zou het toch al lang zijn gebeurd en het zou overal bekend zijn. Wat zeg jij, Simon?'

Simon nam rustig de tijd om te antwoorden.

'Je weet hoeveel tijd de mensheid nodig heeft gehad om de pest of de cholera te kunnen afwenden, om lepra te kunnen genezen, en hoeveel om tetanus te verijdelen of de pokken uit te roeien. Je weet ook hoezeer dergelijke kwalen onvoorspelbaar en onregelmatig zijn. In bepaalde gebieden ontwikkelen zich bepaalde ziekten, in andere niet. Waarom? Mysterie. Een epidemie breekt uit, men vreest dat de hele bevolking zal worden getroffen en het blijkt fout: zelfs plagen hebben grenzen. En er zijn altijd mensen die weerstand bieden, verzet plegen, overlevenden.'

'Begrijp ik. Maar welk verband met Abraham?'

'Waarom zou het er anders aan toe gaan voor de ziekten van de ziel? Kunnen we achterhalen hoe de saga van Abraham werd gelezen in de verschillende tijdperken waarin ze werd doorgegeven? Wellicht hebben sommigen helemaal anders gelezen dan

anderen. De joodse traditie bevat op dit punt echte parels zoals ik het daarstraks probeerde te zeggen…'

'… tot ik je onderbrak,' zei Daan.

Simon vervolgde zonder op die opmerking in te gaan.

'Parels die niet echt weerklank blijken te vinden, soms zelfs niet bij de joden zelf, zoals we hebben gezegd. Ik ken ze door een bevriende rabbi en zijn gemeenschap die mij gastvrij ontvangen om te discussiëren wanneer ik vragen heb opgestapeld zonder een doorgang naar andere vragen te vinden. Iets is zeker: wie God van ietwat dichterbij heeft benaderd – profeten of psalmisten, bijvoorbeeld – waren ervan overtuigd dat deze god geen offers van levende wezens, zelfs niet van dieren wilde. Ze hebben het op verschillende manieren opgetekend en de gedachte werd ook in het Nieuwe Testament opgenomen. Matteüs, bijvoorbeeld, citeert twee keer de profeet Hosea: "Barmhartigheid wil ik, geen offers".'

'Heb je daarom over ziekte gesproken?' vroeg Daan.

'Ja. De eerste gehoorzaamheid van Abraham lezen we nu als een ziekte – een ziekte die eerst in het echtpaar Abraham-Sara is verschenen? Misschien. Het is een van de huidige ontdekkingen – een ziekte van de ziel met als geestelijke diagnose: afgoderij.'

'De vader van alle gelovigen, een afgodendienaar? Je durft nogal!'

'Hoe noem jij dan een mens die zijn eigen kind aan een godheid zal offeren?'

'O, ik zeg: een fanatieke gek, een integrist of fundamentalist. Maar dat jij het woord afgodendienaar in de mond neemt, verbaast mij en stoort mij zelfs. Hebben jullie, geestelijken, niet eeuwenlang het offer onderwezen?'

'Natuurlijk hebben we het offer gepredikt. Maar van wie of waarvan? Je zult het met me eens zijn dat die prediking niet meteen een golf van heilige moorden heeft veroorzaakt of overal misdadigers in de naam van God heeft opgewekt. In feite kwam er een eind aan de mensenoffers in de gebieden waar deze godsdienst zich verspreidde. Of niet soms? De tekst heeft dus andere uitwerkingen dan degene die men van de voorbeeldfunctie van het offer kan verwachten. De keuze die over deze kwestie moet vallen is: wat is de wil van God?'

'Help!' riep Daan uit terwijl hij zijn oren toestopte. 'Voer me niet mee in de kwestie van de wil van God. Het zijn woorden die me letterlijk doen verdwijnen.'

'Je hebt gelijk en daar precies draait alles om,' hernam Simon. 'Daarom zoeken we. Of we stoppen onze oren om deze woorden niet te horen, of we ontdekken er een andere betekenis in zodat noch Abraham, noch Isaak noch jij erin verdwijnen. *De* wil van God, zeggen we, maar heeft hij er in deze tekst maar één enkele? En, correlatief daarmee, welke is ten slotte de juiste gehoorzaamheid?'

'Voor mijn part,' zei Ruth, 'zie ik nu twee interpretaties van deze beruchte onderwerping, twee radicaal tegengestelde interpretaties. De eerste en, althans op een bewust niveau de meest bekende, is dat God absolute gehoorzaamheid van Abraham vraagt en dat Abraham absoluut gehoorzaam is. Dit alles wordt bewonderd indien het al niet bewonderenswaardig is. De tweede interpretatie echter ziet dat Abraham twee keer gehoorzaamt, aan de twee verschillende namen van God, en daar blijken al de stichtende sermoenen geen rekening mee te houden.'

'Heel juist,' stemde Simon in. 'Toen we dit begonnen in te zien, konden we het nauwelijks geloven en het is voor mij heel belangrijk dat ook jullie die doorgang vinden

die de interpretatie omkeert. Het is inderdaad onloochenbaar dat er twee soorten gehoorzaamheid zijn die ik, dankzij jullie, nog krasser durf te formuleren. De eerste keer gehoorzaamt Abraham zelfs niet aan Elohim, want die heeft hem niet gevraagd te doden, maar, zo zouden we kunnen stellen, aan een god die de mens verslindt. Wanneer hij zijn zoon Isaak wil offeren, onderwerpt hij zich aan de god van de dood. Daarna gehoorzaamt hij aan de levende god, de eerste en de enige onder al de goden uit die tijd, die het offer verbiedt door de moordende arm tegen te houden. De betekenis van het verhaal slaat om: het is niet langer een lofzang op het offer maar een uitweg uit de afgoderij. Een dodelijke ziekte waartegen iedere mens in iedere generatie zal moeten vechten.'

Daan leek in diepe gedachten verzonken.

'Hier komt mijn hypothese,' zei hij. 'Jij zelf hebt mij er naartoe geleid door over ziekte te spreken, Simon. Ik beroep me daarvoor op een miskende exegeet, Louis Pasteur. Indien afgoderij een ziekte van de ziel is, dan is het afgodische offer dat aan Abraham wordt gevraagd een vaccin, een geestelijk vaccin, een kleine dosis van een dodelijk virus…'

'… die hem drie dagen koorts bezorgt,' onderbrak een nu vrolijke Ruth. 'Ja, dat is het, we komen er, ga door.'

'… en daarna is hij immuun', besloot Daan. 'Hij zal voortaan weerstand bieden aan willekeur, aan vervreemdende gehoorzaamheid, aan het bevel een mens te doden in naam van God. Ik stel een nieuwe titel voor dit hoofdstuk voor: "Het vaccin van Abraham".'

Simon glimlachte zonder iets te zeggen.

'Wat denk je over mijn "pasteuriaanse" uitvinding?' zei Daan.

'Ik denk erover na, ze verwart me een beetje maar ze bevalt me. Toch zou ik niet graag willen dat een dergelijke tekst wordt herleid tot een psychische hygiënische maatregel. Laat het ons tenminste een transcendentaal vaccin noemen.'

Simon wendde zich tot Ruth:

'Toen je daarnet het offer van Isaak met dat van Iphigeneia vergeleek, heb je iets gezegd dat ik op dat moment niet gehoord had en dat de vaccininterpretatie van Daan bevestigt. Er is geen motief voor het offer dat van Abraham wordt gevraagd, of waarvan hij denkt dat het hem wordt gevraagd. Elohim geeft aan Abraham niet de minste bedoeling, de minste betekenis aan. Behoorlijk abnormaal voor en zo serieuze aangelegenheid. Doordat het goddelijke bevel niet volledig is, bevat het een element van weerstand tegen dat bevel, aangezien het tot de vraag kan leiden: waarom? In die zin zou het om een vaccin kunnen gaan. De offermicrobe wordt ingeënt met een flinke dosis absurditeit die hem in de kortste keren zijn kracht ontneemt. Na drie dagen werkt hij niet meer.'

'Ik twijfel niet dat we nog duizend dingen aan vadertje Abraham kunnen vragen als we hem eens stevig bij de kraag pakken,' zei Daan. 'En gezien het aantal ideeën die we nu al uit de tekst hebben gehaald, begin ik te snappen dat jullie…'

Hij maakte zijn zin niet af.

'Nu kan ik tenminste jullie avontuur begroeten,' hernam hij. 'Ik groet de vrijpostige vlegels die het lef hebben om tegen een drieduizend jaar oude bladzijde te zeggen: laat ons naar je kijken, jonge onbekende. Maar hoezeer het ook mijn interesse

wekt, ik weet nog altijd niet waar jullie naartoe gaan en waarom jullie er samen naartoe gaan.'

Ruth glimlachte vanbinnen.

'En ik,' zei Simon, 'ik begroet onze joodse vrienden die bereid zijn niet-joden te helpen om ten aanzien van de teksten niet lui, stom of nietig te zijn. Ik begroet ook degene die misschien langs andere wegen de gehoorzaamheid hebben kunnen vinden die het van de onderdanigheid haalt: "doe het kind niets".'

Ruth pakte de bijbel weer op.

'Wel, ik begin geen schrik meer te hebben om dit boek open te slaan,' zei ze.

'Is dat nieuw?' vroeg Simon.

'Ja. Ik was er altijd voor beducht, zonder het duidelijk te kunnen formuleren. Daan had het daarnet over een god die hem deed verdwijnen. Ik verwachtte dat het boek me pijn zou doen, dat het me op iedere regel een elektrische schok zou geven.'

'Een schokkend boek dus', zei Daan. 'Ja, oké, het is een flauwe woordspeling.'

'Jouw spel komt me heel goed uit. Het Boek zou me in contact hebben gebracht met een energiebron die voor mensen totaal onaangepast is. Woorden met hoofdletters zoals het Hemelse Vuur, een Oog in het Graf, het Eeuwige Über-Ich. En ik, dramatische kleine letter tegenover Die Ene. Hoe zouden mensen niet bang zijn voor een confrontatie met een dergelijk personage, over hetwelk we daarnet nog hebben gezegd dat het in staat is om eender wat te vragen?'

'Zelfs eender wie, zelfs een zoon,' zei Daan.

'Alleen mythen en sprookjes – sciencefiction inbegrepen – durven het publiek over deze archaïsche god vertellen', hernam Ruth. 'Ze maken allemaal gewag van een verslindend monster. Ik vraag me af of Freud met de uitvinding van een primitieve Vader die van al de vrouwen geniet en zijn zonen castreert, juist niet de Elohim van Abraham heeft ontmoet. Door een wetenschappelijke bril of met de ogen van Darwin was die god als vader van de horde toch minder vreesaanjagend dan als hij in de glorie van de Ene God en van de Almachtige Vader was gehuld. De theologie lijkt helemaal niet bang te zijn voor een dergelijke figuur die ze rechtvaardigt en bewierookt, maar miskent ze dan niet de onbewuste terreur die ze verwekt? Zeg, Simon, werd die eerste god van Abraham ooit vergeleken met de schrikaanjagende figuur van sprookjes?'

'Ik weet het niet. Maar de schrikaanjagende figuur waarover jullie het hebben, wordt meestal van de naam van god verwijderd en 'duivel' genoemd. Toch geloof ik dat een joodse commentaar het gewaagd heeft te verklaren dat de god die het offer van Isaak vroeg, de Satan was. Ook een christelijke theoloog heeft de God Liefde die zijn dienaren verslindt een "perverse god" genoemd.'

'Daarin hebben ze gelijk,' zei Ruth. 'Het is de Menseneter.'

'Geen twijfel,' zei Daan, 'want Abraham is bereid mensenvlees voor hem te roosteren. Feitelijk overklast de Bijbelse Menseneter al de andere: niet alleen wil hij de rook van het offer van Isaak opsnuiven, maar hij wil dat zijn vader zelf de ergste 'menseneter' wordt door zijn zoon voor hem te bereiden. Hoor ik nog altijd geen protest bij jou, Simon?'

'Ik doe er integendeel nog een schepje bij. Weten jullie hoe het Hebreeuwse woord "mes" wordt gevormd? Het komt direct van het werkwoord "eten". Het mes van Abraham is de "eter".'

'Geef je mij de Bijbel eens door?' vroeg Daan. 'Welk hoofdstuk in Genesis?'

‘Tweeëntwintig,’ zei Simon.

Daan las hardop:

“Toen riep tot hem uit de hemel een bode van JHWH en sprak: ‘Abraham, Abraham.’ Hij sprak: ‘Hier ben ik.’ Hij [de bode] sprak: ‘Strek jouw hand niet uit naar de jongen, doe hem niets, nu weet ik dat jij groot ontzag hebt voor God: je zoon, je enige, heb jij mij niet onthouden.’” Ben je het eens met die vertaling: “voor mij heb jij je zoon niet onthouden”?’

‘Ik denk dat er een andere vertaling mogelijk is die dichter bij de brontekst aanleunt,’ antwoordde Simon. ‘Maar eerst dit: wat denken jullie over het “nu weet ik” dat de bode van JHWH uitspreekt?’

‘Mij was dit “nu” niet opgevallen,’ zei Daan. ‘Wat zou die god pas nu te weten zijn gekomen? Toch niet het onderdanige geloof van Abraham want de arme stakker gelooft en gehoorzaamt al drie dagen als een gek. De god heeft dus ruimschoots de tijd gehad om te weten dat hij gevreesd werd, het dateert niet van *nu*. Het gaat dus om iets anders.’

‘Dit “nu weet ik” komt vlak na het woord van JHWH,’ merkte Ruth op. ‘Het woord dat opdraagt het kind geen kwaad te doen. Het zou dus pas op het ogenblik zijn waarop Abraham zijn beweging afbreekt dat de god weet dat Abraham *Elohim vreest*. Niet met de afgodische vrees die maakt dat men bereid is te doden, maar met de andere, de heilige vrees die maakt dat men niet doodt.’

‘Ja,’ zei Simon, ‘ik hoor het nu duidelijker samen met jullie. Wat Abraham *nu* doet, is ophouden met doden. Het is trouwens de meest onmiddellijke daad waarvan in dit fragment sprake is. En voor de laatste zin zie ik twee mogelijke interpretaties naargelang de gekozen vertaling: “Voor mij heb jij je enige zoon niet onthouden.” Of eerder: “Jij hebt je zoon, je enige, niet ver van mij weerhouden”. Welnu, de tweede vertaling respecteert de woordorde van het Hebreeuws, waarin inderdaad ook het voorzetsel *min* staat, “uit”, “ver van”…’

‘Indien Abraham Isaak had geofferd, zou hij hem dus “ver van” God hebben “weerhouden”? Die twee interpretaties zijn diametraal tegengesteld. Dit is een heel ernstige zaak, eerwaarde vader’, zei Daan.

En zuchtend voegde hij eraan toe:

‘Er zijn nu zoveel ideeën in mijn arme hoofd in beweging gekomen, dat ik ze niet meer kan ordenen. Simon, wil jij niet een beetje bijeenrapen wat we allemaal hebben uitgekraamd?’

‘Plaats mij alsjeblieft niet op een leraarsstoel, ik dreig in een cursus theologie te zinken. Terwijl je zelf best in staat bent om “bijeen te rapen”.’

‘Denk je? Nu goed, ik probeer… We hebben vastgesteld hoe de vrome en gangbare interpretatie die ik nu niet herhaal, langzaam verbrokkelde We hebben een andere lectuur ontdekt: de Schrift beschrijft een land binnen in de mens, waar de Menseneter woedt, de meest vervaarlijke van alle goden. Hij pakt de gaven terug van wie hem als God erkennen en als verslindende godheid maakt hij dat de gelovige op zijn beurt gaat verslinden. Dit verhaal is een van de teksten die de waarschuwing voor de aanwezigheid van de Menseneter doorgeven, en ook het middel om eraan te ontsnappen; met name dankzij een andere god die heel even, juist lang genoeg, toelaat dat men hem met de Menseneter verwart opdat de mens van zijn archaïsche geloofsvorm zou genezen. Een geestelijke en transcendentale vaccinatie. Het tweede geloof van Abraham haalt hem

juist uit de onderdanigheid weg. Tot zover mijn verslag. En ik moet bekennen dat het denken van de armetierige mensen die in een confrontatie van goden verwikkeld zijn, me duizelingen geeft,' besloot Daan.

'Ik vrees dat onze Menseneter meer volgelingen heeft dan de andere god,' zei Ruth.

'Mogelijk,' gaf Simon toe. 'Maar Genesis vertelt precies dat we bij de ware god kunnen geraken door in de valse te geloven, en heel geleidelijk klaar kunnen geraken voor die andere afspraak. Van het absurde offer naar het verbond van leven. Van de Moloch die doet verdwijnen tot de geheimzinnige aanwezigheid die aanwezig maakt.'

'In ieder geval kan de werking die hier optreedt een belletje doen rinkelen bij psychoanalytici,' zei Ruth. 'Er is ongetwijfeld analogie met een analytische kuur: overdracht en wegwerking van de overdracht.'

'En de Menseneter kan vanzelfsprekend eender welke persoon of eender welke absolute waarde zijn, alles waarvoor men bereid is leven te offeren,' vervolgde Daan zijn gedachtegang. 'Dit reikt nog veel verder dan ik dacht. Zodra je de Menseneter ziet als een beeld voor alles wat levende en sprekende wezens dreigt te verslinden, wordt het toepassingsveld van een dergelijke tekst reusachtig groot. Stel je voor? Nog iets dat me duizelingen bezorgt: ik dacht dat de Schrift zich tot het religieuze beperkte en ik ontdek dat ze het heeft over antropologische grondvesten, over de omstandigheden waarin een menselijk wezen mens of niet-mens wordt. Maar wie gelooft wat we hebben gevonden? Vertoeven we alleen op deze nieuwe planeet?'

Alsof het afgesproken was, hielden ze even op om een glas water te halen, een rondje te bewegen en uit te blazen.

Het was Daan die de draad weer oppakte:

'Ik denk nu dingen die ik nooit gedacht heb. Bijvoorbeeld dat bidplaatsen ziekenhuistempels zouden moeten zijn. Je zou er ziek aankomen, in de greep van degene die verslindt, en daar zou je arts-verhalen ontdekken, achtergelaten door mensen die er vóór ons zijn geweest, verhalen die helen en kracht geven, wegenkaart-verhalen, gids-verhalen om uit het land van de Menseneter te geraken. Je zou er ook vrienden vinden om samen te proberen naar buiten te gaan.'

'Het kan gebeuren dat de tempel door de Menseneter is ingenomen, dat hij een plek van de Menseneter is geworden,' zei Ruth. 'Ik herinner me verschillende varianten van dromen bij patiënten die in een sacrificieel katholicisme waren opgevoed: de dromer komt naar de kerk om te biechten en, eenmaal in de biechtstoel, ontdekt hij met ontzetting dat onder de monnikskap van de biechtvader een afgrijselijk gezicht schuilgaat: in plaats van een priester zit daar de duivel. Dan ontwaakt de dromer, badend in angstzweet… En dit is nog maar een droom. Vandaag ben ik sterk onder de indruk van de verwantschap tussen de verklaring van een dergelijke droom en de openbaring van teksten zoals wij ze nu lezen. Ze staan aan dezelfde kant, ze verrichten een gelijkaardige arbeid van inzicht en onderscheid. Als het inderdaad zo is, dan is het niet te verwonderen dat de Schrift, die de Menseneter ontmaskert, aan dezelfde verdringingskrachten is blootgesteld als de persoonlijke waarheden.'

'En zo,' suggereerde Daan, 'zou er telkens een sekte zijn als we ergens van onszelf vervreemd en in de ban van de Menseneter binnentreden en er tot het offer toe blijven. Welke naam die plaats dan ook mag dragen… Een tempel zou integendeel iedere plaats zijn waar we eventueel in dezelfde toestand van aliënatie aankomen,

maar waar we geleidelijk de waarheid kunnen ontdekken, met name dat degene die we aanvankelijk God noemden niet God was.'

'En daarvan getuigt het verhaal dat de wet op het offer verbreekt,' besloot Simon. 'Een arts-verhaal zoals je het noemde, Daan, aan en door Israël geopenbaard. Woorden om volkeren te genezen.'

Zuchtend merkte Ruth op:

'Ik begin iets in te zien van wat Freud, Jung en Lacan, ieder in hun eigen cultuur en stijl, vrij vaak hebben benaderd. Dingen waaraan hun epigonen zich niet vaak wagen en ik begrijp ze. In dit onderzoeksveld navigeren we tussen enerzijds een denkbeeldige god die stevig in het hoofd van mensen is gevestigd en hun schrik zou aanjagen indien hun argwaan niet door de religies in slaap was gewiegd, en anderzijds een goddelijk woord van bevrijding, dat nochtans vrij ontoegankelijk is omdat de tekenen ervan in de teksten werden verhuld.'

'De geopenbaarde teksten,' zei Simon.

'Geopenbaard? Dat weet ik niet. Ik zou ze eerder openbarende teksten noemen. En zoals alles wat meewerkt aan ontsluiering, aan verhelderende interpretatie van wat verdrongen is, lijkt dit op het eerste gezicht totaal gek. Is het trouwens wel redelijk om te geloven dat er een god van het woord is, die er bovendien de weg naartoe aanwijst en beschermt wie ernaar zoeken? Om maar te zeggen dat het mij niet ongelukkig stemt dat we in deze contreien samen onderweg zijn.'

'Daan,' vroeg Simon nog alvorens weg te gaan, 'heb ik of hebben wij voor jou een beetje licht kunnen werpen op wat wij samen met Noémie en nog anderen uitrichten als we samenkomen om die teksten te lezen?'

'Je schertst, Simon. Je hebt niet alleen mijn eerste vraag niet beantwoord, maar je hebt er een tweede bijgevoegd. Je bent me nu een verklaring schuldig voor het feit dat ik, die geen ene moer geef om Abraham, zijn vrouwen, zijn zonen en zijn goden, zo lang en zo hartstochtelijk over die kerel heb gediscussieerd, alsof zijn verhaal mijn verhaal was, en zonder er maar even aan te denken om mijn pijp weer aan te steken!'

KALAMOS

IX

Ruth wachtte op Simon. Op het tafeltje waar alles klaarstond voor de koffie, had ze ook een stapel boeken gelegd. Uit het huis, een beetje in de verte, klonk muziek.

Anders dan gewoonlijk kwam de monnik iets te laat.

‘Vergeef me, Ruth. Er waren vandaag gasten in het klooster, de familie van een van onze oudste monniken, broeder Alain, die zojuist gestorven is.’

‘Wat droevig!’ zei Ruth. Het speet haar dat haar geen andere woorden te binnen vielen.

‘Hoeft niet,’ zei Simon. ‘In ieder geval niet voor hem. Vandaag moesten de abt en ik samen met de familie de begrafenis voorbereiden. Toen we daarmee klaar waren hebben zijn zus en zijn neven me gevraagd de homilie uit te spreken.’

‘Kwam het onverwacht?’

Simon knikte instemmend.

‘Je stond die man dus heel na?’

‘Ja. Hij was de beste vriend van de oude monnik over wie ik je heb verteld, hoewel hij een stuk jonger was.’

‘De man die jou niet heeft doen geloven maar die jou heeft geloofd.’

‘Ja. Zo heb ik vanaf mijn aankomst twee beschermers en later twee vrienden gehad.’

‘Misschien drie. Ben je ook niet de vriend van hun vriendschap geweest?’ zei Ruth, met een gedachte voor wat Daan haar enkele dagen tevoren had gezegd: dat hij niet alleen met Ruth wilde praten, maar ook met de vriendschap tussen Noémie en Ruth.

Simon knikte instemmend.

‘Weet je nog dat je me dit hebt geschreven…’

Hij haalde een notitieboekje uit zijn zak en bladerde er heel snel door:

‘Ik heb het gekopieerd: “Als er een god bestaat die een gids van mensen naar elkaar is, als er een god in de hemel van onze grote afspraken is, dan interesseert hij mij. Vanaf die plek ben ik bereid al de teksten opnieuw te bekijken, eventueel van vooraf aan opnieuw te beginnen.” Welnu, een van de laatste woorden die broeder Alain ons heeft toegesproken was: “Vrienden, ik ga. Ik heb een belangrijke afspraak.” Die overeenkomt tussen jullie woorden heeft me diep geraakt.’

Simon zweeg. Hij bleef bij de ingang staan, alsof het nergens goed voor was geweest dat hij haast had gemaakt: zijn geest was nog niet aangekomen. Hij dacht aan dit dubbele vertrek in die ene week, aan deze twee heel verschillende afwezigheden voor hem: die van broeder Alain en die van Ruth, die ‘s anderendaags het dorp zou verlaten. Hij wilde hun laatste rendez-vous niet gebruiken voor een gesprek over een man die zij niet kende.

Van haar kant was Ruth getroffen door wat hij zojuist had gezegd. Ze wilde graag dat hij meer over de oude monnik zou vertellen, dat hij meer zou zeggen over wat hij zelf voelde… Blijkbaar lag dit voorlopig niet in Simons bedoeling. Door daar op die plek te blijven staan, wilde zij hem ook niet te verstaan geven dat zij verwachtte bij dit onderwerp te blijven.

Ze nodigde hem met een gebaar uit naar het terras.

Toen Simon ging zitten, merkte hij iets ongewoons: er had tot op die dag nog nooit muziek in huis geklonken als hij met Ruth kwam praten. Deze keer herkende hij,

achter het gordijn van hun stilte, de *Krönungsmesse*. Dan viel zijn blik op de drie boeken en hij nam ze een voor een om de titels te lezen:

‘Montaigne, de Bijbel, Rimbaud en daarbij Mozart: je hebt al onze vrienden uitgenodigd.’

‘Ja. Ik dacht dat ze voor ons laatste gesprek helemaal niet overbodig zouden zijn.’

Haar stem had tot haar eigen verrassing even getrild toen ze die woorden uitsprak.

‘Ik ben echt blij dat je hier zichtbaar weer op krachten bent gekomen,’ zei Simon na een poosje.

‘Je zit er niet voor niets tussen, dokter,’ grapte zij, omdat ze beslist had luchthartig te beginnen.

‘Ach ja? Ik herinner me nochtans niet dat ik je iets heb voorgeschreven, behalve dat je je niet moest haasten om te genezen, indien het jou beter uitkwam nog een beetje ziek te zijn: dokters vertellen nooit dit soort dingen.’

‘Het doet me denken aan wat wordt verteld over Descartes. Toen hij op een dag een bezoek bracht aan de arme, zo vaak zieke Pascal, schreef hij hem het volgende voor: zo lang het bed houden tot het hem de strot uitkwam.’

‘Ik vind dit een heerlijke remedie. Waar heb je dat pareltje opgediept?’

‘Ik weet het niet meer. Jammer voor hem is Pascal nooit tot een dergelijk exploot in staat geweest.’

Weer een stilte. Ruth vond het nutteloos nog langer af te stoten wat daar tussen hen in lag en dat op het einde van elk stukje dialoog weer opkwam.

‘Ik heb zelden zoveel spijt gehad dat ik niet tegelijkertijd op twee plaatsen kan zijn,’ zei ze.

Simon keek haar heel ernstig aan.

‘Ik kan me ook heel moeilijk voorstellen dat er volgende week niemand meer op dit terras zal zijn.’

De stilte nam weer haar plaats in tussen hen toen ze de eerste noten van het *Agnus Dei* hoorden. Ze konden een blije glimlach niet onderdrukken.

‘Gelukkig waakt Mozart over ons,’ zei Simon. ‘Weet je nog? De eerste onzichtbare deur waar we door liepen. En jij hebt ze geopend.’

‘Geopend, misschien. Maar ik liep erdoor zonder ze te zien. De Mozart die in mij zong, zong ook omdat jij er was om de boodschap op te vangen.’

‘Bedoel je dat een dergelijke opening van het onbewuste verband houdt met de aanwezigheid van een andere die misschien kan ontcijferen wat je zelf niet begrijpt… Komaan zeg, nu begin ik zelf als een zielenknijper te praten.’

‘Je zou ongetwijfeld in staat zijn geweest dat beroep uit te oefenen,’ zei ze lachend. ‘À propos, is dit niet het ogenblik om me iets meer over jouw psychoanalyse te vertellen?’

‘Ik heb er niet over nagedacht sinds ik het jou heb beloofd,’ zei Simon met een begin van terughoudendheid waar ze geen rekening mee wilde houden.

‘Een paar woorden maar. Je moet me niets vertellen. Alleen het begin van een gedachte, een kritiek, een aanzet tot nadenken.’

‘Weet je, ik weet er bijna niets over en wat ik over mijn eigen ervaring en die van enkele andere denk, zal jou simplistisch en tegenstrijdig lijken.’

‘Doe maar, maak je geen zorgen.’

‘Als je aandringt… Eerst de goede kant. Wat ik er althans van begrijp. Daarvoor begin ik opnieuw bij de mens die verloren is – om een van onze eerste begrippen weer op te rapen. Hij voelt zich slecht, zelfs zijn eigen denken doet hem pijn. Er is hem gezegd dat hij het zou moeten uitspreken. En hij vindt ook wel mensen die naar hem luisteren, maar het lost niets op. Hij ontdekt dat hij niet alleen iemand nodig heeft die naar hem luistert, maar vooral iemand die zegt: spreek. Ik ken geen andere plek waar je geweldloos een dergelijke aansporing krijgt. Hoe zou hij zonder die oproep, zonder een dergelijk voorschrift, niet alleen kunnen zeggen wat hij wil, maar ook zeggen wat hij niet wil zeggen, en zelfs wat hij vooral niet wilde zeggen? Zo kunnen woorden vol ellende uit je wegvloeien als een lichaamsvocht. En andere woorden die aanvankelijk ontbreken, worden geleidelijk gevonden. Zolang het om deze fysiologie van de geest gaat – wat al een heleboel is – lijkt de uitvinding van de psychoanalyse geniaal en de ervaring boeiend.’

Simon ademde als om een grote aanloop te nemen:

‘Wellicht heeft de psychoanalyse sindsdien vooruitgang geboekt. Maar ik heb wat mij betreft op het einde van een bepaald parcours het gevoel gehad dat het met dit “spreek” niet mogelijk zou zijn nog verder te geraken. Misschien ben ik op iemand gevallen die maar twee oren had. Ik heb wellicht ook een droomvoorstelling van de psychoanalyse gemaakt. Ik droomde dat de ontvangst van het woord door de analist dezelfde kwaliteit zou hebben als zijn oproep om te spreken. “Zeg me wat je voor de geest komt”… Wel, precies, meneer de analist, de geest! De geest roept ook u op het matje, terwijl u alleen maar oren hebt naar verdrongen aandriften, trauma’s…’

Simon had met een zekere bitsheid gesproken, de blik op oneindig, en keerde zich nu naar Ruth:

‘Choqueer ik je?’

‘Neen, ik vind het interessant. Eén opmerking toch: als de analist alleen zegt “spreek”, dan bestaat zijn werk eruit het gezegde te ontcijferen, en zelfs als hij zich tot het spel van overdracht leent, dan is deze denkbeeldige verhouding tot de analist alleen iets méér materiaal dat moet worden ontcijferd. Hij is een wetenschapper die in een labo een chemische ontleding van het woord uitvoert. Maar als de analist tot zijn patiënt niet alleen zegt “spreek”, maar “zeg me, *spreek tot mij*”, daar erkent hij op voorhand dat hij er, in wat hem zal worden gezegd, niet voor niets tussen zit.’

‘Maar dan is hij niet langer “neutraal en welwillend”?’ vroeg Simon.

‘Freud heeft deze woorden nooit gebruikt. Ik geloof net zoals jij dat als een analist zich niet in een relatie engageert – op een weliswaar bijzondere manier aangezien hij weigert van zijn patiënt te genieten – dat de kuur dan nooit een avontuur van de geest kan zijn. En ik hoop dat ik zelf niet behoor tot degene die niet willen luisteren naar de geest die ze hebben opgeroepen. Freud geloofde dat een analyse de duivel uit de hel naar boven haalde om hem zijn geheim te ontfutselen en hem daarna terug te sturen. Ik geloof voor mijn part niet dat het onbewuste de duivel is. Het zou veel dichter bij de verborgen god liggen, indien er al een god is… Tot daar voor de psychoanalyse?’

‘Ik dacht aan andere ervaringen die mij werden verteld. Aan het andere uiterste van de niet-geëngageerde analist heb ik de altijd beschikbare analist ontdekt, die op zijn eentje de hele familie vervangt. Hij staat niet alleen zijn patiënt ter zijde, hij bekleedt alle plaatsen. Hij neemt het voor zijn patiënt op tegen de vorige generaties,

en misschien is het zijn manier om oude rekeningen te vereffenen met zijn eigen moeder, of vader, of deze of gene instelling. Ik heb zo een aantal personen ontvangen die door een dergelijke ervaring van al hun verwanten waren afgesneden, uiteindelijk was het alsof ze in een sekte waren ingetreden. Mag je integendeel niet verwachten dat een psychoanalyse, over scheidingen of noodzakelijke ontnuchteringen heen, verzoening brengt?

'Er zijn psychoanalytici die in het woord van de patiënt die ze aanhoren slechts één enkele generatie kunnen horen en ontvangen. Maar heeft er iemand ruimer naar hen geluisterd? Toen ik de eerste collega's ontmoette die een beetje afstand namen ten aanzien van Freud, heb ik een nieuwe wind voelen aankomen. Op een dag vertelde een bejaarde collega een stukje uit een kuur die hij eertijds had begeleid en waar hij op een zeker ogenblik zijn patiënt niet verder had kunnen helpen. Iemand vroeg hem of hij nu beter inzag waar hij een fout had gemaakt en hij zei: "Ja, indien ik in wat hij vertelde niet alleen zijn eigen pijn had gehoord, maar ook de pijn van hen die hem pijn hadden gedaan, dan zou hij waarschijnlijk zijn plaats in de stamboom hebben teruggevonden." Hij hoopte maar dat de man in kwestie in die tijd iemand had gevonden die beter naar hem luisterde. Vanaf die dag wist ik dat we vooruitgang konden maken.'

'Nog iets,' voegde Simon eraan toe. 'Toen ik in analyse was, werd in de kringen waar deze gedachtegang circuleerde gezegd dat elke belofte noodzakelijkerwijs alleen kon worden ontgoocheld, en dat het een teken van volwassenheid was als je dit kon aanvaarden. Maar voor mij bleef het principe dat je een belofte moet houden overeind, des te minder omdat ik daar al enige ervaring mee had. Om volwassen te zijn was ik bereid een rijper kind te worden, maar niet een verraden kind. Ik weet niet of het nu nog zo is, maar in die tijd spraken psychoanalytici over "castratie" als over een symbolische ingreep.'

'En de idee bevalt je niet?'

'Ik denk wel dat een kwetsuur noodzakelijk is zodat de mens niet in zijn ego gevangen blijft en kan ontwaken. Maar waarom dat woord "castratie", een term uit de veeartsenij, iets wat we het dier aandoen als we hem het leven laten maar hem de macht over het leven afenemen? Dat deze term naar een van de menselijke angsten verwijst, kan ik best aannemen, maar waarom die term ook kiezen voor een van de belangrijkste beproevingen in de ontwikkeling?'

'Heb je een ander voorstel?'

'Ja, natuurlijk. Twee zelfs. Eén in het Hebreeuws en de andere in het Grieks. Eerst de term uit Genesis: "besnijdenis", het teken van het verbond met God en tegelijkertijd van een nieuwe band tussen Abraham en Sara, aangezien ze pas vanaf de besnijdenis die naam dragen. God verandert hun naam om ook hun lot te veranderen of, eerder, om ze uit hun lot te laten treden. De kwetsuur die de man precies tekent op de plaats van zijn lichaam die zich met het lichaam van de vrouw zal verbinden, is een dubbel relationeel teken: tussen man en vrouw, tussen hun relatie en God.'

'Zo zijn we weer bij Mozart, bij die man-vrouw-relatie als zetel van de relatie met God.'

'Ja, en het bewijs dat deze besnijdenis belangrijke symbolische gevolgen heeft, is eerst dat ze met zichzelf beginnen te lachen, dat ze met God lachen en lachen met de door God aangekondigde vruchtbaarheid. Vind je niet dat lachen om degene die je als

de almacht zelf beschouwde, je alleen maar kan overkomen als je zelf de almacht hebt verzaakt?'

'Ze lachen toch om een heuglijk bericht?'

'Heel zeker. Omdat het leven komt zoals het woord, daar waar de macht van de almacht werd bevrijd – bloed dat vloeit is teken van sterfelijkheid – en verrijkt met een tekort – het mannelijke lid verliest zijn voorhuid. Dit tekort is gericht op de andere; voortaan omhult het vrouwelijke het mannelijke, zoals Jeremia zegt. Verder in de Bijbel is er sprake van besnijdenis van de lippen, besnijdenis van het hart… Maar ik loop nu veel te hard van stapel, ik zou je alleen willen zeggen…'

'Misschien kun je het me op een dag schrijven zodat ik het dan kan herlezen. En het Griekse woord?'

'Het is een term die deze keer niet het lichaam, maar het werk in de wijngaard betreft. Ik vertaal zo uit het hoofd de Griekse tekst van Johannes 15, 2: "Iedere rank aan Ik – en dit is het *Ik* zoals in *Ik ben* in de goddelijke naam, niet het *mij* van Jezus – die geen vrucht draagt, snijdt hij [God] weg, en iedere rank die wel vrucht draagt, snoeit hij bij, opdat hij meer vruchten draagt." "Snoeien" in het Grieks, komt van het werkwoord "zuiver maken, louteren".'

'Het onderscheid dat je maakt tussen het *mij* en het *Ik*, ook al snap ik het nog niet in verband met Jezus, zegt me heel wat vanuit de klinische praktijk. Weet je, mijn eerste verbazing in de filosofie hield daarmee verband dat je de mogelijkheid hebt te zeggen: ik dood me. Wie is daar die Ik die Mij kan doden? Wie is de Mij die Ik kan doden? Het is de extreme situatie, maar ik moet daarlangs om iets te begrijpen van "Iedere rank aan Ik die geen vrucht draagt snijdt God weg, en iedere rank die wel vrucht draagt, snoeit hij bij, opdat hij meer vruchten draagt." Besnijden en snoeien zijn dus twee termen die verwijzen naar een kwetsuur die aan het leven een andere kracht geeft, de kracht van het woord in de eerste persoon, de kracht van Ik. Ik zal het er met mijn collega's over hebben,' zei Ruth die bij de idee alleen al moest glimlachen.

De muziek was gestopt. Ruth nam de drie boeken op:

'Simon, welke weg van het woord hebben wij bewandeld, jij en ik, met onze vrienden? Wat denk jij erover?'

'Ik verwachtte wel dat we er samen zouden over spreken. Meer bepaald over het gesprek met Daan. Ik heb me afgevraagd hoe het vervolg er uitzag. Noémie heeft me zondag gebeld, maar ik zat bij het sterfbed van broeder Alain en had te weinig tijd. Ze heeft me "dank je wel" gezegd en er vrolijk aan toegevoegd dat jij zou vertellen.'

'Wel, Daan is haar aan het station gaan oppikken,' vertelde Ruth. 'We hebben het hele avondmaal door geen ogenblik gezwegen. Noémie was vrolijk, zoals je het zelf hebt gehoord. Zoveel is zeker dat het gesprek dat wij met ons drieën, jij, Daan en ik, hebben gevoerd, een heel goede zaak geweest is voor die twee als koppel.'

Simon lachte.

'Een goede zaak… niet echt jouw woordenschat, dunkt me. Het komt van Daan, is het niet?

'Natuurlijk! Je kent toch de grapjasserij waarachter hij zijn hart verstopt. Eerst heeft Daan voor Noémie het verhaal opgehangen van wat we elkaar hebben verteld,

met commentaren in de stijl van Raymond Devos[7] die ik jammer genoeg niet in staat ben woordelijk weer te geven. Wat de grond van de zaak betreft, hij heeft ongeveer het volgende gezegd (ik vat het samen met mijn eigen woorden omdat ik onvoldoende met zijn jargon vertrouwd ben): dit is wat ik begrijp van wat jij en je vrienden doen: jullie trekken op expeditie in het land van de oorsprong, in het land waar, naar men zegt, een enige God leeft die gewoon alles van ons kan vragen. Jullie noemen hem de Menseneter. Want jullie vertrekken van de idee dat de god van het woord, indien hij bestaat, onmogelijk die Menseneter kan zijn. Dus gaan jullie op zoek naar een mysterieus wezen dat wellicht de wereld heeft geschapen, maar dat vooral spreekt en ons geschikt heeft gemaakt voor het woord. En jullie hebben verhalen gevonden die weliswaar de Menseneter kunnen vertellen, maar die radicaal kunnen omslaan als ze op jullie manier worden gelezen, dit wil zeggen: verankerd aan de letterlijke tekst en stevig met elkaar verbonden door het woord dat onder jullie circuleert. Dan leggen die verhalen de expedities bloot die al drieduizend jaar worden gevoerd door degene die de angst voor de Menseneter onder ogen durven te zien en ervan genezen. Zo zit dat.'

Ruth had in één ruk door gesproken, alsof ze bang was geweest de rode draad in haar rapport te breken. Simon had aandachtig glimlachend geluisterd. Toen hij op het einde in lachen uitbarstte, voegde Ruth zich moeiteloos bij hem.

'Dekselse Daan! Het hemelse koninkrijk is echt niet ver meer,' zei Simon.

'Ho! Ho! Niet zo snel! Daan bevindt zich nu voor drie raadsels. Eerst het raadsel van het reële plezier dat hij tijdens ons bezoek aan Abraham heeft ervaren, nadat jij de korst van het verhaal had gehaald en we samen onze gedachten met de tekst hebben geweven. Waar komt dat plezier vandaan? Welke is de instantie in ons die zich over een dergelijk bezoek verheugt? Het tweede raadsel voor hem is dat dit weven hem van iets heeft genezen, maar hij weet nog niet waarvan.'

'Nochtans heeft hij zelf de uitdrukking "verhaal-arts" uitgevonden.'

'Als ik hem erop gewezen heb, was hij het vergeten dat ze van hem kwam. Nog eens een verhaal van een deur waar je pas samen met iemand anders door loopt hoewel je die zelf hebt geopend. Ik heb nog iets onthouden. Op het einde waren Daan en Noémie het eens om te zeggen – het derde raadsel – dat je, zonder te weten waarom of hoe, wederzijds duidelijker voor elkaar verschijnt als je leest zoals wij het gedaan hebben.'

'Zouden we dan onzichtbaar zijn?' vroeg Simon.

'Net zo onzichtbaar als God,' beweerde Ruth terwijl ze zich nieuwsgierig afvroeg hoe Simon deze formulering zou incasseren of op zijn minst oppakken.

'Oh! ja, dat is het, dat is het helemaal,' herhaalde Simon.

Met de uitdrukking van zijn gezicht en de tonaliteit van zijn stem was hij een en al instemming. "Die man zal me waarachtig altijd blijven verbazen," dacht Ruth. "Telkens als ik hem een bal toe gooi waarvan ik denk dat hij te heet zal zijn, vangt hij hem blij verrukt op."

'Ruth, het is precies wat ik geloof,' hernam Simon, 'we zijn als goddelijke wezens onzichtbaar voor elkaar. Het staat met zoveel woorden in de eerste brief van Johannes.'

Hij nam het boek dat voor hem lag en las:

[7] Franse of Frans-Belgische (want geboren in Moeskroen) humorist en stand-up comedian 'avant la lettre'(1922-2006).

“Bedenk toch hoe groot de liefde is die de Vader ons heeft geschonken! Wij worden kinderen van God genoemd, en dat zijn we ook. Dat de wereld ons niet kent, komt doordat de wereld hem niet kent. Geliefde broeders en zusters, wij zijn nu al kinderen van God. Wat we zullen zijn is nog niet geopenbaard, maar we weten dat we aan hem gelijk zullen zijn wanneer hij zal verschijnen, want dan zien we hem zoals hij is.”

Ruth fronste de wenkbrauwen:

‘Ik ben misschien nog niet klaar om al die woorden te horen. Te veel noten, zoals men het ooit aan Mozart zou hebben gezegd. Ik weet niet of er een god-vader is en of wij, omdat we zijn kinderen zijn, ook goden zijn. Maar ik ben van één iets zeker: dat ik deze woorden nooit gehoord heb, hoewel ik nochtans vaak christenen heb ontmoet. Waren mijn oren dan zo verstopt? Of heb ik die woorden niet gehoord omdat zij ze zelf niet hoorden, niet geloofden? Leert men die dingen in de catechismus?’

‘Daar krijg je later een antwoord op,’ zei Simon, bewust van zijn kwade trouw, want hij wist bij God niet wat hij daar vandaag, of zelfs op welke dag ook, kon op antwoorden. ‘Ga door.’

‘Wat betreft de onzichtbaarheid van de mens, het feit dat we niet zien wat we zijn, daar ben ik het volledig mee eens. Ik zou zelfs zeggen dat de psychoanalyse op deze overtuiging berust. De techniek en het hele kader zijn zo georganiseerd dat analist en patiënt elkaar heel weinig zien, zodat de patiënt door en in het woord verschijnt. Zelfs als ze tegenover elkaar zitten, dan zien ze elkaar natuurlijk, maar om goed te horen mag je niet steunen op de kennis die de ogen geven.’

“Alleen met het hart kun je goed zien,” hernam Simon. ‘Het zinnetje uit *De Kleine Prins*, dat je een beetje simplistisch kunt vinden, wordt uiteindelijk door de meest uitvoerige ervaring met het woord niet tegengesproken.’

‘Als we zo onzichtbaar zijn voor onszelf, zouden we dus niet kunnen weten dat we *zijn*, maar het enkel kunnen geloven?’ zei Ruth. ‘Hier staat veel op het spel. Hoeveel mensen overkomt het niet dat ze op een dag vol angst de kreet slaken: ik besta niet? Dat we elkaar wederzijds bevestigen, staat als een paal boven water. Hebben we méér nodig?’

‘Wat kan er ons, als we onzichtbaar zijn, ten slotte verzekeren dat we *zijn*, behalve het geloof dat iemand ons in het onzichtbare ziet en gelooft dat we zijn, wat, in het onzichtbare, op hetzelfde neerkomt? Moet die iemand uiteindelijk niet een god zijn om ons te bevestigen dat we goddelijk zijn?’

Na een stilte voegde hij eraan toe:

‘Is het joodse volk vanuit die invalshoek niet het eerste volk dat zich van de Menseneter heeft bevrijd en het daardoor heeft aangedurfd uit de onzichtbaarheid te treden? Het heeft in zijn eigen ogen bestaan omdat het bestond ten aanzien van de enige god, iets waarvan ze wellicht overtuigd waren geraakt dankzij al de tekenen, woorden en wonderen die met het verbond gepaard gingen. Hoe zou je niet intelligenter en trotser zijn als je als enige bent geroepen om voor de Enige te staan, terwijl de andere voor hun goden neergeknield blijven?’

‘Je kunt de dingen zo opvatten,’ gaf Ruth toe. ‘En tegenover het volk dat zoals geen ander tot nu toe zichtbaar is geworden, kunnen de andere naties ofwel eveneens opstaan en zich openbaren of, integendeel, zich erdoor bedreigd voelen omdat ze het als een afgevaardigde van de Menseneter beschouwen… Alleen, het is niet voldoende

dat je als jood wordt geboren om ten aanzien van de god rechtop te staan, zoals je er ook niet onvermijdelijk niet toe in staat bent als je niet als jood wordt geboren. Weet je waaraan zoiets me herinnert?'

'Je zal het me zeggen.'

'Misschien heb je ooit de bijdrage van Freud over de *Mozes* van Michelangelo gelezen? Neen? Ik vat het kort samen. De eerste keer dat hij naar Rome trekt, gaat hij iedere dag de *Mozes* van Michelangelo bekijken die, zoals je weet, op het graf van Paus Julius II staat en die de stenen tafelen in zijn handen houdt. Welnu, Freud voelt zich erg ongemakkelijk ten aanzien van dit beeld. Hij verstopt zich bijna. Onder de misprijzende blik van Mozes, zo schrijft hij, voelt hij zich als uitschot, als de afgodische Hebreeërs bij het gouden stierenbeeld. Het lijkt een beetje de knecht van don Giovanni tegenover het beeld van de Commandeur. Hij heeft drie weken nodig om zich ervan te overtuigen dat Mozes de stenen tafelen niet zal neergooien, dat hij evenmin – zo denk ik – hem, Freud, zal vernietigen, de zoon van een overleden vader die wellicht, zoals don Giovanni, schuldig was. Jaren later schrijft Freud een artikel over dit beeld, maar hij ondertekent het niet: ten aanzien van Mozes verliest hij zijn naam. Zijn leerlingen protesteren, maar hij antwoordt: "Waarom zou ik Mozes onrecht aandoen door mijn naam met hem te verbinden?" Wat Freud zelf niet weet, is dat hij zijn naam al heel sterk aan die van Mozes heeft vastgehaakt. En dat heeft hij nooit ontcijferd.'

'Hoezo? Vertel.'

'Stel je voor dat Freud al zes kinderen heeft als hij naar Rome gaat. Welnu, de initialen van hun voornamen vormen de naam Mozes. De eerste is een meisje, Mathilde. Wordt daarom de letter opnieuw genomen voor het volgende kind, een jongen? Ook zijn voornaam begint met een M, en daarna volgen Olivier, Ernst, Sophie en Hanna: MOESH.'

'Klopt,' gaf Simon met enige verbazing toe, 'het zijn de letters van de Hebreeuwse naam Moshe. Heel indrukwekkend. Wat vang je daarmee aan?'

'Ik weet het niet goed. Maar het lijkt evident dat de diepere dimensie die jij van de psychoanalyse eiste, ook Freud goed van pas zou zijn gekomen om zijn eigen verlangen te kunnen ontcijferen.'

'Denk je dat hij zich nooit bewust is geweest dat hij deze naam in zijn nageslacht had ingeschreven?'

'Er is in ieder geval niet de minste aanwijzing voor. Wat te denken over deze Freud die zichzelf niet kent? Welke tegenspraken! In het begin van zijn huwelijksleven schenkt hij het leven en zijn naam aan een heimelijke Mozes, die goed verborgen blijft in zijn kinderen; daarna, als hij zijn tekst niet ondertekent, verliest hij zijn naam, is hij niemand meer ten aanzien van het beeld *Mozes*; ten slotte laat hij in zijn laatste boek, *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* dat hij deze keer wel ondertekent, Mozes zijn naam verliezen, want daar is hij, volgens Freud, niet langer de Hebreeër Mosche, maar een Egyptenaar. Freud ontdubbelt het Bijbelse personage in tweeën: een Egyptische leider die zijn religie aan de joden oplegt en die later in de woestijn door die joden wordt vermoord, en een vreedzame Midjanitische priester die een stuk later heeft geleefd. Geen van beide was volgens Freud werkelijk een jood.'

'Is hij er zich van bewust dat hij, door zoiets te schrijven, Mozes vermoordt?'

'Heel zeker. Ik ken nog de eerste zin van zijn boek uit het hoofd: "Een volk beroven van de man die als de grootste onder zijn zonen wordt vereerd, is een taak

zonder genoegen die men niet lichthartig uitvoert." Ik vind hem vreselijk. Vooral als je rekening houdt met de datum waarop hij hem heeft geschreven.'

'In de jaren dertig?'

'Ja, hij heeft aan zijn *Mozes* gewerkt in de periode tussen 1934 tot 1939. Als ik die tekst voor het eerst heb gelezen, voelde ik het als een afschuwelijke dolkstoot in de rug van de joden aan. Veel psychoanalytici, ook joodse, vinden deze tekst geniaal. Ik ben niet in staat zoiets te denken.'

'Hoe kon het subject Freud voldoende uitgerust zijn voor die afspraak met het subject Mozes, alias God?'

'Hij was het overduidelijk niet. De rede volstaat niet om de existentie van een subject te ondersteunen.'

'Waarop steunen dan degene die tegenover de Andere standhouden?' drong Simon aan.

'De enige plek waar Freud tegenover Mozes kan standhouden ligt, ook al weet hij het zelf niet, in de relatie met zijn vrouw en in hun vruchtbaarheid. Misschien is hij toch de goede richting ingeslagen door van de seksualiteit dé grote menselijke kwestie te maken die alles – naar mijn gevoel té veel – verklaart.'

'Bedoel je de weg van de relatie en het verbond? Abraham geeft hem in ieder geval geen ongelijk. Ook hij houdt zich eerst niet staande tegenover God. Hij "viel neer op zijn aangezicht". En, zoals ik al eerder zei, het is door de besnijdenis dat hij, dat zij beide in staat zijn stand te houden door te beginnen in Gods aanwezigheid om God te lachen en door het leven te schenken aan de zoon van die lach.'

Er viel een stilte. Ruth bedacht dat ze zich nu heel ver van die lach bevond. Een soort levende pijn nam geleidelijk bezit van haar. Wat te zeggen? Ze oefende met een aantal woorden in haar hoofd, maar geen enkel leek haar op zijn plaats. Ze vond uiteindelijk maar een paar gastvrouwwoorden en dacht dat ze het voorlopig daarmee moest stellen:

'Wil je iets drinken?'

'Een glas water, graag.'

Hij had de pijn op haar gezicht gelezen en daarna haar inspanning om er zich uit los te wrikken. Bij hem kwamen de veelvuldige verhalen op over een vrouw die een man te drinken aanbiedt of over een man die een vrouw te drinken vraagt. "De ontmoeting is op zich al een put," dacht hij. "Zij heeft wellicht voor mij willen putten zoals ik voor haar zou willen putten…Waar is dan het water voor ons, tussen ons? Wat hebben wij nog te zeggen, te drinken?"

Ruth kwam terug op het terras.

'Tussen de dingen die we tijdens onze ontmoetingen hebben gezegd, Simon, moet ik nog even terugkomen op het "*Heil Jezus!*" dat me quasi is ontsnapt en dat ons elk van beide pijn heeft gedaan.'

'Het was inderdaad een moeilijk moment, geef ik toe. Maar we moesten gewoon zo ver gaan en dit woord uitspugen. Overigens geeft de Geschiedenis je zelfs geen ongelijk. Ik zou het nooit hebben geloofd indien ik het niet bij een betrouwbare Amerikaanse geschiedkundige had gevonden: in zijn boek over Frankrijk tijdens de bezetting, vermeldt hij een collaborerende bisschop – ik kan me God zij dank! zijn naam niet herinneren – die aalmoezenier was bij het Franse Vrijwilligerslegioen en zijn wekelijkse zondagsmis met een *"Heil Hitler!"* beëindigde.'

Simon en Ruth keken elkaar heel intens en zonder een woord aan.

‘Toch ben ik er zeker van,’ hernam zij, ‘dat er met die man uit de evangeliën een andere relatie mogelijk is dan die van moordende onderwerping. Wanneer ik in Firenze van de Italiaanse schilderkunst geniet of in een Romaanse kerk naar Bach of Händel luister, krijg ik van deze kunstenaars nieuwtjes over deze Jezus die voor een joodse zoals ik een mysterieus personage blijft. Ze hebben hem, ieder in zijn eigen stijl en met eigen inspiratie, geschilderd, gebeeldhouwd of laten zingen. Ze zijn voor hem niet op hun knieën gevallen, ze nemen hem arm in arm mee. Dan kan ik van hem houden met degene die op deze manier van hem houden: als van iemand onder ons.’

‘Maar heeft hij ooit iets anders gevraagd? Iemand onder ons, in ons midden… Hij heeft uiteindelijk gezegd: “Ik zal met jullie zijn.” De Kerk is gewoon waar hij *met ons* is, niet *boven* ons.’

‘Dit is van buitenaf gezien verre van evident. Er zit blijkbaar heel veel volk boven het hoofd van bepaalde christenen. Hoe kun je dan zeker zijn dat dit niet de Kerk van Christus is?’

‘Het is heel eenvoudig: men heeft het hem aangeboden om die plaats boven in te nemen en hij heeft ze radicaal geweigerd,’ zei Simon.

‘Waarom?’

‘Omdat ze des duivels is. Het is de duivel die aan Jezus voorstelt dat al de mensen en al de landen ter wereld aan hem onderworpen zouden zijn. Op voorwaarde dat hij voor zijn voeten neervalt en…’

‘…en “*Heil Satan!*’ zegt,’ onderbrak Ruth.

Simon schoot in de lach.

‘Je ziet toch dat dit afgrijselijke *Heil* niet tot de ware Jezus kan worden gericht. Hij heeft bij de aanvang van zijn openbaar leven de leugenaar ontmaskerd, die wilde dat de mensen zich aan hem onderwierpen en, op het einde heeft hij tot de dood toe geweigerd de plaats van de enige zoon van de Almachtige Vader in te nemen, een plaats van waaruit hij over de mensen zou hebben gezegevierd en waarvan wij dan zouden zijn uitgesloten.’

‘Deze valse Jezus moet dan de ware zoon van de Menseneter zijn,’ besloot Ruth.

‘Ik vind dat de puzzelstukjes van ons onderzoek goed in elkaar beginnen te passen: wie in de Menseneter gelooft, gelooft ook dat deze in staat is de dood van zijn zoon te willen,’ bevestigde Simon.

‘Hij heeft hem laten verslinden. Logisch eigenlijk,’ ging Ruth nog een stukje verder. ‘Me dunkt dat we de hemel aan het verhuizen zijn, vind je niet?’

‘In dit huis is “je overdrijft” nooit aan de orde, is het niet? Welnu, ik zal je vertellen wat ik over de hemel geloof, Ruth. De hemel, dat is de plaats waar we verblijven als we niet langer onzichtbaar voor elkaar zijn.’

‘En als dat hier bij ons is, dan is het heel normaal dat we er een beetje de boel opruimen. Er is niet de minste reden om een hoekje vrij te laten voor de Menseneter, alias de Satan, alias de valse God.’

‘Ook in het evangelie van Lucas is er sprake van opruimen. Er staat geschreven: “Ik heb Satan (als een lichtflits) uit de hemel zien vallen”.’

‘Wat gebeurt er dan op dat moment?’

‘Wat er gebeurt, is dat Jezus “tweeënzeventig andere” aanwijst die hij twee aan twee voor zich uit zendt. Hij geeft hun de opdracht de mensen te bezoeken, hun zieken

te genezen en hun te zeggen: “u nabij is gekomen het koningschap (of het koninkrijk) van de god” als ik me de letterlijke vertaling uit het Grieks goed herinner. De tweeënzeventig komen vol vreugde terug en zeggen: “Heer, zelfs de demonen zijn aan ons onderworpen in uw naam!”

‘Genezen en demonen verjagen. Vreemd toch! Ze zijn uitgerust zoals Freud het wellicht voor zichzelf droomde.’

‘Je raadt het waarachtig allemaal, Ruth. We ontdekten op een dag die “uitrusting” toen we de betekenis van het woord “apostel” nader onderzochten. *Apostolos*, van het werkwoord *apostello* betekent niet enkel “zenden” maar ook “uitrusten”, “een expeditie of een vloot uitrusten”, “op missie sturen”. In het evangelie van Lucas ontdekken de apostelen dat ze inderdaad zijn uitgerust met gezag over het boze. Om het evangelie te verkondigen is het dus niet voldoende mensen uit te sturen om aan anderen het goede nieuws te herhalen. Ze moeten uitgerust zijn voor die ontmoetingen en om met gezag het hoofd te bieden aan boze dingen, aan het kwaad dat relaties onmogelijk maakt. Dan wordt Satan uit de hemel gekegeld.’

De klok luidde opnieuw. Voor Simon was het tijd om te vertrekken.

Plotseling klaarde het gezicht van Ruth op.

‘Ik kan ermee leven dat we van elkaar gescheiden zijn, Simon, maar ik wil niet dat we elkaar verliezen. Laat ons iets anders uitvinden.’

Simon begon te lachen.

‘Het zou me bijzonder blij maken. Wat zullen we uitvinden? Jij hebt al een ideetje, of niet soms?’

‘Ja, maar je zult het totaal gek vinden.’

‘Zeg maar op.’

‘Toen ik hier aankwam, had ik de indruk dat er maar twee dingen konden gebeuren: of er kwam een einde aan mijn leven of het moest op een heel andere manier opnieuw beginnen. Ik stelde me helemaal niet voor dat ik een monnik en een vriend zou ontmoeten, en met hem nog andere vrienden die me naar een ander leven zouden meevoeren. Welnu, hoe hebben we die andere vrienden ontmoet?’

‘Wel,’ aarzelde Simon enigszins verrast, ‘laat eens kijken… ze hebben boeken geschreven, psalmen, brieven, een opera, een mis, liedjes…’

‘Dat is het. Dat bedoelde ik: ze hebben geschreven.’

Simon zette grote ogen op. Hij zag niet waar ze heen wilde, zij en haar vrolijke levendigheid, net op het ogenblik dat de put van het woord bijzonder uitgedroogd leek.

‘Het is nu mijn beurt om niet te begrijpen waarom je zo tevreden bent voor jezelf en voor mij.’

‘Vanwege alles wat we onder elkaar hebben gehoord. Is dit geen goed nieuws, iedere keer dat de goddelijke zoon niet langer een idool is, maar iemand onder ons, iedere keer dat in de ogen van degene die door de dood gaan, de hemel te zien is?’

‘Ja,’ zei Simon alsof hij op de golf van Ruths bezieling meedeinde, ‘goed nieuws, iedere keer dat een man zoals in Eden een vrouw ontvangt als een goddelijke hulp tegenover hem, iedere keer dat, zoals bij Abraham, niet aan de Menseneter wordt gehoorzaamd, iedere keer dat mensen om de god van het woord kunnen lachen zoals de ouders van Isaak, of tegen hem kunnen strijden en sterk zijn, zoals Jakob-Israël.’

‘Iedere keer dat een mens tot zijn broer kan zeggen: zal je een plaats voor mij maken?’ voegde Ruth eraan toe.

‘Ja, dit is alles waarlijk goed nieuws.’

‘En wij zijn op dit punt aangekomen, Simon, en we zouden het niet aan anderen vertellen? Wij zouden het niet schrijven zoals zij het voor ons hebben gedaan? Wil je? Een simpele neen en ik hou ermee op, zoals je op een dag tegen mij hebt gezegd.’

Simon glimlachte, schudde het hoofd zoals wanneer je nog niet durft, zoals wanneer je een verlangen nog dieper in jezelf moet gaan zoeken. Dan sloot hij de ogen. Eerst vond hij in zichzelf enkel een zinnetje uit *Cyrano de Bergerac* dat hem altijd bijzonder verdrietig stemde: “Ik hield slechts van één wezen en ik verlies het twee keer.” Nochtans voelde hij niet het minste verdriet. Hij wachtte…

Het zinnetje sloeg om: “… één wezen en ik vind het twee keer.” Toen begon hij te lachen, en zijn lach klonk lichtvoetig.

Hij opende opnieuw de ogen.

‘Ja, Ruth. Zoals jij me op een dag hebt gezegd: de geest is sterker dan ik.’

‘En vandaag, Simon, zeg ik: sterker dan het *mij*.’

KALAMOS

Dank
Veel dank aan Jean en Sylvaine die dit verhaal op hun hemels terras hebben ontvangen.

Achterflap

Marie BALMARY

Een terras tussen hemel en aarde
of een psychoanalytica ontmoet een monnik

Wat gebeurt er als een benedictijner monnik en een joodse agnostische psychoanalytica samen en elkaar vragen gaan stellen, niet zozeer over wat 'geneest' maar over wat 'redding' zou kunnen brengen? In dit geval ontstaat een vrij discours waarin bv. het werkwoord 'geloven' geen voorwerp behoeft en een ander idee over het verlangen wordt aangereikt, zowel voor de psychoanalyse als voor de religie. De toon is soms gespannen, soms confronterend, o.a. in verband met de Kerk en over een God die offers vraagt en die de psychoanalytica vergelijkt met een 'menseneter-zielenverslinder'. Maar de gesprekken zijn ook zalig als ook Abraham, de psalmist of Jezus naast beide gesprekspartners op de afspraak zijn, of als ze bij Mozart belanden, of bij Isabelle Rimbaud aan het sterfbed van haar broer Arthur en bij Montaigne en zijn stervende vriend La Boétie.

Marie Balmary is psychoanalytica en auteur van verschillende essays die een heel sterke indruk hebben nagelaten op haar lezers. Hier kiest ze uitzonderlijk voor de vorm van een parabel, onder meer geïnspireerd door haar reële gesprekken met de monnik Marc-François Lacan, een broer van befaamde psychiater en psychoanalyticus Jacques Lacan. Met deze atypische en boeiende vertelling voert ze ons mee naar een wereld van relaties die bevrijden, een mogelijke omschrijving voor 'de hemel'.

KATAMOS